

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*«ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ ΚΑΙ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΚΑΙ ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗΣ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ»*

ΦΟΙΤΗΤΡΙΕΣ:

ΛΑΜΠΡΑΚΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΙΔΟΥ ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΜΑΡΙΔΑΚΗ-ΚΑΣΣΩΤΑΚΗ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ
ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ
ΚΟΥΤΡΟΥΜΠΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ

ΑΘΗΝΑ 2007

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Τυπολογία οικογένειας	10
1. Εννοιολογική προσέγγιση της οικογένειας	10
2. Ιστορική αναδρομή της οικογένειας και του ρόλου των γονιών στην αγωγή των παιδιών	14
2.1 Προϊστορική εποχή	15
2.2 Αρχαία Αθήνα	15
2.3 Αρχαία Σπάρτη	16
2.4 Αρχαία Ρώμη	17
2.5 Μεσαίωνας	17
2.6 Αναγέννηση	18
2.7 Τουρκοκρατία	19
2.8 Σημερινή εποχή	19
3. Ρόλοι των μελών της οικογένειας	21
4. Λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια	25
5. Σχέσεις γονέων και γονέων-παιδιών	26
5.1 Η αγαπητική σχέση	26
5.2 Σχέση οικογένειας-ατόμου	27
5.3 Σχέση οικογένειας-κοινωνίας	27
6. Η επίδραση των γονέων στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού	28
6.1 Η τιμωρία	31
7. Μορφές οικογενειακής οργάνωσης	33
7.1 Πατριαρχική οικογένεια	34
7.2 Πυρηνική οικογένεια	34
7.3 Μονογονεϊκή οικογένεια	35
7.4 Πολυγαμική οικογένεια	36
7.5 Η ενιαία οικογένεια	36
7.6 Εκτεταμένη οικογένεια	36
7.7 Η Ελληνική οικογένεια	37
8. Η κρίση του θεσμού της οικογένειας και τα εναλλακτικά οικογενειακά σχήματα	40
8.1 Το διαζύγιο	41
9. Βιολογική επέκταση της οικογένειας	43
10. Τυπολογία οικογένειας	45
Αυταρχικοί γονείς	46
Δημοκρατικοί γονείς	46
Επιτρεπτικοί γονείς	47
Αυστηροί γονείς	48
Απόντες γονείς	48
Απαιτητικοί γονείς	49
Φιλόδοξοι γονείς	50
Εγωιστές γονείς	50
Υπερπροστατευτικοί γονείς	50
Τυραννικοί γονείς	51

Αρμονικοί γονείς.....	51
Αυθεντικοί γονείς.....	52
Ανεκτικοί γονείς.....	52
Στοργικοί γονείς.....	52
Εχθρικοί γονείς.....	52
Πατρικός τύπος (για πατέρα).....	53
Πατριαρχικός τύπος (για πατέρα).....	53
Αποδοτική μητέρα.....	54
Η μητέρα που ίσα που τα καταφέρνει.....	54
Κυρίαρχη μητέρα.....	54
Η μητέρα με υπερβολική αγάπη.....	54
Ιδανικοί γονείς.....	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Δεξιότητες επικοινωνίας παιδιών σχολικής ηλικίας.....	59
1. Εννοιολογική προσέγγιση της επικοινωνίας.....	59
2. Η ανάπτυξη του παιδιού και η επικοινωνία του με τους άλλους.....	61
3. Διαπροσωπική επικοινωνία.....	69
4. Επικοινωνιακή και διαθεματική προσέγγιση των παιδιών.....	74
5. Η λεκτική επικοινωνία.....	79
6. Μη λεκτική επικοινωνία.....	86
7. Επικοινωνία των παιδιών.....	87
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ενσυναίσθηση των παιδιών.....	91
1. Εννοιολογική προσέγγιση της ενσυναίσθησης.....	91
2. Η ενσυναίσθηση.....	96
3. Ενσυναίσθηση και διαπροσωπικές σχέσεις.....	98
4. Ενσυναίσθηση στο παιδί.....	99
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Έρευνα.....	108
1. Σκοπός και στόχοι της έρευνας.....	108
2. Συμμετέχοντες.....	108
3. Ερευνητικά μέσα και διαδικασία συλλογής δεδομένων.....	108
4. Αποτελέσματα- Παρουσίαση και σχολιασμός των δεδομένων της έρευνας.....	109
5. Συσχετίσεις δεδομένων έρευνας.....	118
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Συμπεράσματα.....	127
ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ	
Γράφημα 1: Φύλο παιδιού.....	110
Γράφημα 2: Ηλικία παιδιού.....	110
Γράφημα 3: Ηλικία μητέρας και πατέρα.....	111
Γράφημα 4: Επάγγελμα μητέρας και πατέρα.....	112
Γράφημα 5: Μορφωτικό επίπεδο μητέρας – πατέρα.....	113
Γράφημα 6: Αριθμός παιδιών στην οικογένεια.....	114
Γράφημα 7: Υψηλή – χαμηλή ενσυναίσθηση συνολικά.....	114
Γράφημα 8: Υψηλή – χαμηλή ενσυναίσθηση σε παιδιά 7 χρόνων.....	115
Γράφημα 9: Υψηλή – χαμηλή ενσυναίσθηση σε παιδιά 10 χρόνων.....	115
Γράφημα 10: Τυπολογία μητέρας και πατέρα συνολικά.....	116
Γράφημα 11: Τυπολογία μητέρας και πατέρα σε παιδιά 7 χρόνων.....	117
Γράφημα 12: Τυπολογία μητέρας και πατέρα σε παιδιά 10 χρόνων.....	117

Γράφημα 13: Μέγιστη και ελάχιστη βαθμολογία για τις απαντήσεις των παιδιών.....	118
--	-----

ΠΙΝΑΚΕΣ

Πίνακας 1: Πίνακας συσχετίσεων για όλα τα παιδιά συνολικά.....	119
Πίνακας 2: Πίνακας συσχετίσεων για τα παιδιά 7 χρόνων.....	122
Πίνακας 3: Πίνακας συσχετίσεων για τα παιδιά 10 χρόνων.....	123

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	130
--------------------------	-----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ερωτηματολόγιο πατέρα.....	137
Ερωτηματολόγιο μητέρας.....	140
Ερωτηματολόγιο δεξιοτήτων επικοινωνίας.....	143
Ερωτηματολόγιο ενσυναίσθησης.....	152

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εκπόνηση της παρούσας πτυχιακής μελέτης πραγματοποιήθηκε κατά το ακαδημαϊκό έτος 2006-2007 στο πλαίσιο της ολοκλήρωσης των προπτυχιακών μας σπουδών στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, στο τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας.

Αρχικά, θα θέλαμε να εκφράσουμε τις θερμές μας ευχαριστίες σε όλους όσους βοήθησαν, είτε άμεσα, είτε έμμεσα να ολοκληρωθεί επιτυχώς η πτυχιακή μας μελέτη. Αισθανόμαστε την ανάγκη να ευχαριστήσουμε την επιβλέπουσα καθηγήτρια μας κ. Μαριδάκη-Κασσωτάκη Αικατερίνη, καθώς και τα άλλα δύο μέλη της επιτροπής κ. Αντωνοπούλου Αικατερίνη και κ. Κουτρούμπα Κωνσταντίνα για την πολύτιμη βοήθειά τους, τις συμβουλές και τη καθοδήγηση που μας παρείχαν. Ιδιαίτερες ευχαριστίες θα επιθυμούσαμε να δώσουμε στον κ. Τσίτσα Γεώργιο για την κατανόηση και εμπιστοσύνη που μας έδειξε.

Έπειτα, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε πολύ τις οικογένειές μας, τους φίλους μας και τα αγαπημένα μας πρόσωπα, για την υπομονή και συμπαράσταση που έδειξαν όλο αυτό το διάστημα της συγγραφής της πτυχιακής μελέτης, καθώς και την στήριξη και ενθάρρυνση που μας παρείχαν ανά πάσα στιγμή.

Στο σημείο αυτό, θεωρούμε αναγκαίο να ευχαριστήσουμε τα σχολεία που μας φιλοξένησαν για την ολοκλήρωση της διαδικασίας συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων, τους διευθυντές καθώς και τους δασκάλους, που μας αφιέρωσαν κάποιες ώρες από τη διδασκαλία τους, μα πάνω απ' όλα τα παιδιά και τους γονείς που δέχτηκαν ανιδιοτελώς να συνεργαστούν μαζί μας για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων, χωρίς τη συμμετοχή των οποίων θα ήταν πρακτικά αδύνατη η πραγματοποίηση της έρευνάς μας.

Τέλος, δε θα μπορούσαμε να παραλείψουμε τις εκ βάθέων ευχαριστίες μας η μία στην άλλη, πρώτα για την εξαιρετική συνεργασία που είχαμε και έπειτα για την αμοιβαία προσπάθεια, υπομονή, κατανόηση και συμπαράσταση καθ' όλη τη διάρκεια πραγματοποίησης της πτυχιακής μελέτης.

Ελπίζουμε η παρούσα εργασία να ανταποκριθεί, τόσο στο στόχο που είχαμε θέσει κατά την έναρξη της συγγραφής της, όσο και στις προσδοκίες σας, γεγονός που θα μας γεμίσει με ικανοποίηση και την αίσθηση ανταμοιβής των προσπαθειών μας.

Λαμπράκου Βασιλική
Παναγιωτίδου Μαργαρίτα
15/06/2007

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη παρούσα εργασία σκοπός μας είναι να αναλύσουμε επαρκώς το θέμα που αφορά την οικογένεια και τους τύπους γονέων που έχουν εμφανιστεί καθ' όλη τη διάρκεια της ύπαρξης της οικογένειας ως θεσμού και βασικό κύτταρο της κοινωνίας μας. Επίσης, θα αναλύσουμε τις δεξιότητες επικοινωνίας των παιδιών καθώς και την ικανότητά τους να μπαίνουν στη θέση των άλλων και να κατανοούν τα συναισθήματά τους, ικανότητα η οποία ονομάζεται ενσυναίσθηση.

Για να λειτουργήσει σωστά και να “αντέξει” μια οικογένεια μέσα στον χρόνο, προϋποθέτει πρώτα απ’ όλα μια υγιή και ισότιμη σχέση αγάπης και αλληλοσεβασμού μεταξύ των συζύγων, η οποία στη συνέχεια επεκτείνεται και μεταδίδεται στα παιδιά. Μέσα στην οικογένεια ο ένας επηρεάζεται από τον άλλον, γεγονός που αντανακλάται στις κοινωνικές σχέσεις κάθε μέλους της με άλλα άτομα της κοινωνίας. Παρ’ όλα αυτά, το κάθε μέλος έχει τον δικό του οριοθετημένο ρόλο μέσα στην οικογένεια.

Σπουδαιότερη λειτουργία της οικογένειας είναι η σωστή διαπαιδαγώγηση των παιδιών από τους γονείς, η οποία πρέπει να είναι υπεύθυνη και στηριγμένη σε σωστές και γερές βάσεις. Ο τρόπος, βέβαια, που κάθε οικογένεια αντιμετωπίζει την ανατροφή του παιδιού της είναι υποκειμενικός και διαφέρει ανάλογα με τις πεποιθήσεις, τα ενδιαφέροντα, τις επιθυμίες και τον τρόπο που οι ίδιοι οι γονείς έχουν διαπαιδαγωγηθεί μέσα στην οικογένειά τους. Έτσι, στις οικογένειες συναντώνται διάφοροι τύποι γονέων οι οποίοι αναλύονται διεξοδικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο της εργασίας.

Η συμπεριφορά των γονέων μέσα στην οικογένεια έχει αντίκτυπο και στα παιδιά, τα οποία ανάλογα με το περιβάλλον στο οποίο ζουν, αναπτύσσουν ικανότητες και δεξιότητες στις σχέσεις τους με τους άλλους ανθρώπους. Μία από τις δεξιότητες αυτές είναι η δεξιότητα επικοινωνίας τους. Σύμφωνα με έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί, έχει αποδειχθεί πως τα παιδιά επικοινωνούν με το περιβάλλον τους από τη πρώτη κιόλας μέρα της γέννησης τους, και καθώς μεγαλώνουν, σύμφωνα πάντα με τις συνθήκες που επικρατούν στην οικογένεια, αναπτύσσουν επαρκώς ή μη και την αντίστοιχη δεξιότητα.

Η επικοινωνία, βέβαια, δεν είναι μόνο λεκτική, δηλαδή δεν αρκεί μόνο η κατάλληλη χρήση της γλώσσας, αλλά και η ικανότητα αντίληψης και ανταπόκρισης των μη λεκτικών σημάτων που εκπέμπει κάθε άνθρωπος, είτε με χειρονομίες και μορφασμούς, είτε με τη στάση του σώματος.

Μία άλλη δεξιότητα που αναπτύσσουν τα παιδιά και η οποία επίσης είναι αλληλένδετη με τον τρόπο συμπεριφοράς των γονέων προς το παιδί, είναι η ενσυναίσθηση. Η ενσυναίσθηση σημαίνει ότι είμαστε ικανοί να αντιληφθούμε τον κόσμο από την οπτική γωνία του άλλου και ότι προσπαθούμε να καταλάβουμε πως αυτός νοιώθει. Η ενσυναίσθηση υπάρχει από τα πρώτα χρόνια της ζωής όταν το παιδί ανταποκρίνεται με κλάμα στο κλάμα άλλων παιδιών και αναπτύσσεται αργότερα σε βαθμό που το παιδί να μπορεί να κατανοήσει τη στεναχώρια, τον πόνο ή την χαρά των άλλων.

Η εργασία μας απαρτίζεται από δύο μέρη, το θεωρητικό και το εμπειρικό-ερευνητικό μέρος. Το θεωρητικό μέρος απαρτίζεται από τρία κεφάλαια, αναφερόμενα στην τυπολογία οικογένειας, στις δεξιότητες επικοινωνίας και στις δεξιότητες ενσυναίσθησης, αντίστοιχα. Τα κεφάλαια αυτά, έχουν τις εξής ενότητες.

Στη πρώτη ενότητα, γίνεται αναφορά στον ορισμό και τη σημασία της οικογένειας, καθώς και τις λειτουργίες που αναλαμβάνει να επιτελέσει η οικογένεια σε σχέση με το παιδί, όπως και τις αρνητικές επιδράσεις που ασκεί στα μέλη της. Στη δεύτερη ενότητα, πραγματοποιείται μια εκτενής ιστορική θεώρηση και εξέλιξη της οικογένειας όπως και την διαμόρφωση των ρόλων των γονέων στην αγωγή των παιδιών. Στη τρίτη ενότητα αναφέρονται οι ρόλοι των μελών της οικογένειας καθώς και τα στοιχεία που διέπουν τη λειτουργία του οικογενειακού συστήματος. Στη τέταρτη ενότητα, παρουσιάζονται οι λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια με πρωταρχική την σωστή διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Στη πέμπτη ενότητα, αναλύονται οι σχέσεις των γονέων τόσο μεταξύ τους όσο και με τα παιδιά και τη κοινωνία. Στην έκτη ενότητα, παρουσιάζεται η επίδραση των γονέων στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού καθώς και η επίδραση της τιμωρίας στη ψυχολογία του παιδιού. Στην έβδομη ενότητα, γίνεται αναφορά στις μορφές οικογενειακής οργάνωσης οι οποίες επιγραμματικά είναι η πατριαρχική, η πυρηνική, η μονογονεϊκή, η πολυγαμική, η ενιαία και η εκτεταμένη. Στην όγδοη ενότητα, αναλύεται η κρίση του θεσμού της οικογένειας και τα εναλλακτικά οικογενειακά σχήματα όπως το διαζύγιο. Στην ένατη ενότητα, αναφέρονται οι λόγοι απόκτησης παιδιών και επέκτασης της οικογένειας, με διάφορους τρόπους. Στη τελευταία ενότητα, τη δέκατη, αναλύεται διεξοδικά η τυπολογία της οικογένειας. Οι διάφοροι τύποι γονέων που έχουν βρεθεί είναι οι αυστηροί, οι επιεικείς, οι απόντες, οι αυταρχικοί, οι δημοκρατικοί, οι απαιτητικοί, οι φιλόδοξοι, οι εγωιστές, οι υπερπροστατευτικοί, οι τυραννικοί, οι αυθεντικοί, οι ανεκτικοί, οι στοργικοί και οι εχθρικοί γονείς. Όσον

αφορά το πατέρα μπορεί να παρουσιαστεί ως πατρικός και πατριαρχικός, ενώ η μητέρα ως αποδοτική, κυρίαρχη και με υπερβολική αγάπη.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, παρουσιάζονται οι εξής ενότητες. Στη πρώτη ενότητα, γίνεται μια αναφορά στον ορισμό και την έννοια της επικοινωνίας. Στη δεύτερη ενότητα, αναλύεται η ανάπτυξη του παιδιού σε συσχέτιση με την επικοινωνία του με το περιβάλλον αρχικά, και τους άλλους έπειτα. Στη τρίτη ενότητα, παρουσιάζεται η διαπροσωπική επικοινωνία του παιδιού. Στη τέταρτη ενότητα, αναφέρονται οι αρχές επικοινωνιακής προσέγγισης και οι μορφές επικοινωνίας. Στη πέμπτη και έκτη ενότητα, αναλύονται η λεκτική και η μη λεκτική επικοινωνία αντίστοιχα. Στην έβδομη ενότητα, πραγματοποιείται μία εκτενής ανάλυση στην επικοινωνία των παιδιών.

Στο τρίτο κεφάλαιο, συναντάμε τις εξής ενότητες. Στη πρώτη ενότητα, αναφέρεται η εννοιολογική προσέγγιση της ενσυναίσθησης και οι αντιλήψεις σχετικά με τη φύση και τη δομή της. Στη δεύτερη ενότητα, αναφέρονται γενικές θεωρήσεις σχετικά με την ενσυναίσθηση και πως αυτή οικοδομείται. Στη τρίτη ενότητα, παρουσιάζεται η ενσυναίσθηση σε σχέση με την αυτοενσυναίσθηση, τις διαπροσωπικές σχέσεις και τη συγχώρεση. Τέλος, στη τέταρτη ενότητα, παρουσιάζεται η ενσυναίσθηση αναφορικά με το παιδί.

Το δεύτερο μέρος της μελέτης μας, περιλαμβάνει την ανάλυση της έρευνάς μας. Στο τέταρτο κεφάλαιο, αναφέρεται η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε καθώς επίσης η επιλογή του δείγματος και η διαδικασία συλλογής δεδομένων, καθώς και τα ευρήματα των ερωτηματολογίων. Στο πέμπτο κεφάλαιο, παρατίθενται τα συμπεράσματα της εργασίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

1. Εννοιολογική προσέγγιση της οικογένειας.

1. Η οικογένεια είναι βιοκοινωνική – ψυχολογική ομάδα αποτελούμενη από το έγγαμο ετερόφυλο ζευγάρι και τα παιδιά, η κοινωνικοποίηση των οποίων πραγματοποιείται από τους συζύγους σε ένα χρονικό διάστημα που είναι αναγκαίο για την ανατροφή και την ολοκληρωμένη ανάπτυξή τους.

Η οικογένεια έχει δομή και επιτελεί συγκεκριμένες λειτουργίες. «Δομή» είναι ο αριθμός των μελών της οικογένειας, καθώς και οι ρόλοι και οι θέσεις των μελών της, όπως ο πατέρας, η μητέρα, ο γιος, η κόρη, οι θείοι και οι άλλοι συγγενείς. Η «λειτουργία» αναφέρεται στους τρόπους με τους οποίους η οικογένεια ικανοποιεί τις φυσικές και ψυχολογικές ανάγκες των μελών της και εξασφαλίζει την επιβίωσή της (Γεωργιάς, 2000). Παράλληλα με το δομικό υπάρχει και ο λειτουργικός ορισμός της οικογένειας. Για την οικογένεια, λοιπόν, δεν αρκεί μόνο η κάλυψη και κατοχή από τα μέλη της, ορισμένων θέσεων. Επιβάλλεται ακόμη η συμπλήρωση από τα μέλη αυτά του κοινωνικού συστήματος της οικογένειας και κάποιων λειτουργιών και δραστηριοτήτων. Είναι προφανές ότι ένα οικογενειακό σύστημα θεωρείται πλήρως ανεπτυγμένο, όταν εκπληρώνονται και τα δύο αυτά κριτήρια, το δομικό και το λειτουργικό (Μοριχιβίτης, 2001).

2. Η οικογένεια σχετίζεται με την οργάνωση τόσο της κοινωνικής, όσο και της ιδιωτικής ζωής των ατόμων. Η οικογένεια αποτελεί κύριο και καίριο στοιχείο της οργάνωσης του συλλογικού και του ατομικού βίου. Η σημασία που της αποδίδεται οφείλεται κυρίως στο ρόλο της ως «γέφυρας» που συνδέει τον κοινωνικό και τον ατομικό, το δημόσιο και τον ιδιωτικό βίο (Μουσούρου, 1999).

3. Η οικογενειακή ομάδα είναι η κοινωνική ομάδα στην οποία το άτομο ανήκει και βιώνει ψυχικές καταστάσεις που διαφοροποιούνται στο χρόνο, ενώ η ίδια η οικογένεια ως σύστημα παραμένει σταθερή. Είναι η ομάδα που λειτουργεί σε ψυχολογικό και κοινωνικό επίπεδο. Η οικογένεια αποτελεί ένα βασικό κύτταρο από πλευράς κοινωνιολογικής και από πλευράς ψυχολογικής. Ανήκουμε σε μια οικογένεια, ανήκαμε σε μια άλλη όπου μεγαλώσαμε, θα φτιάξουμε μια νέα δική μας οικογένεια. Μέσα στην οικογένεια, χαιρόμαστε, λυπούμαστε, απογοητευόμαστε, έχουμε τις δεσμεύσεις μας (Χουρδάκη, 1992).

4. Τα άτομα που απαρτίζουν μια οικογενειακή ομάδα βιώνουν ομαδικά καταστάσεις συναισθηματικού περιεχομένου και αναπτύσσουν μεταξύ τους στενές συναισθηματικές σχέσεις που λειτουργούν σε πολλαπλά επίπεδα. Μέσα στην οικογένεια βιώνουν τα μέλη όλη την κλίμακα των συναισθημάτων. Πρόκειται για πρωταρχική και ιδιότυπη συλλογική κοινωνική ομάδα, οι λειτουργίες της οποίας είναι μοναδικές και αναντικατάστατες. Σε αυτή την ομάδα τα μέλη που τη συγκροτούν εμπλέκονται σε πεδία πολυάριθμων ψυχολογικών μορφών ζωής με έντονο συναισθηματικό φορτίο (Κρασσανάκης, 1999).

5. Τα μέλη της οικογένειας ζουν στον ίδιο χώρο, συνδέονται συναισθηματικά και συμμετέχουν σε κοινές δραστηριότητες μεταξύ τους. Η έννοια του νοικοκυριού, που αναφέρεται σε ομάδα ατόμων που συγκατοικούν, δεν είναι συνώνυμη με αυτήν της οικογένειας στη σύγχρονη κοινωνία, ωστόσο, το νοικοκυριό αποτελεί την οικογένεια.

Η οικογένεια είναι κοινωνικός θεσμός, που συμβάλλει στην αποδοχή και κατανόηση, από την πλευρά των ατόμων, της λειτουργικότητας, της διατήρησης της κοινωνίας, και αυτή η διαπίστωση οδηγεί τα άτομα σε ομαλή συνύπαρξη και συνεξέλιξη, στο πλαίσιο της κοινωνίας όπου ζουν. Είναι ένας κοινωνικός θεσμός (δηλ. η επιδίωξη ενός κοινωνικά σημαντικού σκοπού με κοινωνικά παραδεκτούς και παγιωμένους τρόπους ατομικής ή συλλογικής συμπεριφοράς και δράσης). Ορίζεται δε σαν μια ομάδα ατόμων που συνδέονται μεταξύ τους με το γάμο, την εξ αίματος συγγένεια ή την υιοθεσία (Τσουραμάνης, 2004).

6. Η οικογένεια αποτελεί σύστημα μεταβαλλόμενο, που αλλάζει και εξελίσσεται, και οι σχέσεις των μελών είναι δυνατό να επαναπροσδιοριστούν σε κάποιες περιπτώσεις, κάτω από τις επιδράσεις των διαφόρων αλλαγών που συμβαίνουν μέσα στην οικογένεια. Αλλαγές που αφορούν ολόκληρη την οικογένεια, συνολικά ως σύστημα, επηρεάζουν τα μέλη της ξεχωριστά, ενώ αλλαγές που απευθύνονται αποκλειστικά σε ένα μέλος επηρεάζουν αναπόφευκτα ολόκληρο το οικογενειακό σύστημα.

7. Ως οικογένεια ορίζεται ομάδα ατόμων που συνδέονται με δεσμούς γάμου, αίματος ή υιοθεσίας, αποτελώντας ένα μοναδικό νοικοκυριό και αλληλεπιδρώντας μεταξύ τους στις αντίστοιχες κοινωνικές θέσεις του και της συζύγου, της μητέρας και του πατέρα, του γιου και της κόρης, του αδερφού και της αδερφής (Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, 1992).

Η οικογένεια αποτελεί τεράστια μορφοποιό δύναμη για την ανάπτυξη του παιδιού, γιατί το άτομο παραμένει υπό την άμεση επίδραση της για μακρό χρονικό διάστημα και μάλιστα στα πρώτα χρόνια της ζωής, όπου ο ψυχισμός του ατόμου είναι εύπλαστος.

Χρέος της οικογένειας είναι να προστατεύσουν τα παιδιά τους και χρησιμοποιώντας τη γνώση και τη πείρα τους, να προετοιμάσουν κατάλληλα τα παιδιά, ώστε σε κάποια χρονική στιγμή να είναι σε θέση στηριζόμενα στις δικές τους δυνάμεις να αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους και να πάρουν το πηδάλιο της ζωής στα χέρια τους.

Οι γονείς στις σχέσεις τους με το παιδί, θα πρέπει να σέβονται τόσο τη δική τους αξιοπρέπεια όσο και του παιδιού. Ωστόσο, για τη σωστή διαπαιδαγώγηση του παιδιού υπάρχουν τρεις βασικές αρχές, οι οποίες είναι:

- όχι πόλεμο με το παιδί,
- διατήρηση της τάξης και,
- συνεχή ενθάρρυνση.

Οι αρχές αυτές είναι αδιαίρετες και καμία δεν είναι εφαρμοσμένη χωρίς τις άλλες δύο.

Το παιδί που μεγαλώνει σε ατμόσφαιρα αγάπης και κατανόησης είναι πρόθυμο να έχει διάθεση να προσφέρει τη συμμετοχή του. Περιτριγυρισμένο από φιλικό και πραγματικό ενδιαφέρον, μεγαλώνει ευτυχισμένο και με την ικανότητα να ανταποκρίνεται στις κοινωνικές απαιτήσεις (Καργάκος,1984).

Η οικογένεια σε σχέση με το παιδί έχει αναλάβει και επιτελεί τουλάχιστον τέσσερις λειτουργίες:

- α) Τη φροντίδα για την ικανοποίηση των βιολογικών αναγκών και για τη σωματική υγεία και ακεραιότητα του παιδιού,
- β) Τη φροντίδα για την κοινωνικοποίηση του παιδιού, την εκμάθηση δηλαδή των μορφών συμπεριφοράς τις οποίες απαιτεί η κοινωνική ομάδα από κάθε μέλος της για να γίνει αποδεκτό,
- γ) Τη φροντίδα για την οικοδόμηση υγιούς προσωπικότητας, την ενίσχυση και τη διατήρηση της συναισθηματικής ισορροπίας και της εν γένει ψυχικής υγείας,
- δ) Τη φροντίδα για την ανάπτυξη και ενίσχυση των γνωστικών ικανοτήτων και της νόησης γενικότερα.

Από τις παραπάνω τέσσερις λειτουργίες, οι δύο πρώτες, η φροντίδα για την ικανοποίηση των βιολογικών αναγκών και η κοινωνικοποίηση, συμβάλλουν κυρίως

στη διατήρηση της κοινωνίας και έχουν αναγνωριστεί σε όλες τις εποχές και σε όλες τις κοινωνίες. Οι άλλες δύο, η θεμελίωση υγιούς προσωπικότητας και η ενίσχυση των νοητικών ικανοτήτων, συμβάλλουν κυρίως στην ατομική ολοκλήρωση και στην προσωπική ευημερία, γι' αυτό άρχισαν να επισημαίνονται και να συνειδητοποιούνται μόλις τελευταία (Διαμαντόπουλος, 1995).

Η αγάπη, ο αλληλοσεβασμός, η αλληλοεκτίμηση, η αλληλοκατανόηση, η ισοτιμία και η επικοινωνία είναι οι θεμελιώδεις παράγοντες για μια λειτουργική και υγιή σχέση.

Για να λειτουργήσει σωστά και να “αντέξει” μια οικογένεια μέσα στον χρόνο, προϋποθέτει πρώτα απ’ όλα μια υγιή και ισότιμη σχέση αγάπης και αλληλοσεβασμού μεταξύ των συζύγων, η οποία στη συνέχεια επεκτείνεται και μεταδίδεται στα παιδιά. Γι’ αυτό οι σύζυγοι, πρώτοι και καλύτεροι, πρέπει όχι μόνο να δείχνουν το καλό παράδειγμα στα παιδιά τους, αλλά και να μάθουν οι ίδιοι να εκδηλώνουν και να δείχνουν έμπρακτα και προπαντός συχνά, τα αισθήματα αγάπης, ισοτιμίας, σεβασμού και εκτίμησης που τρέφουν ο ένας για τον άλλο, ώστε να διατηρηθεί η σχέση τους υγιής και να μην κλονίζεται σε κρίσιμες καταστάσεις και προβλήματα που τους επιφυλάσσει η ζωή. Είναι πολύ σημαντικό τα παιδιά να ανατραφούν και να μεγαλώσουν κάτω από συνθήκες αγάπης, στοργής και θαλπωρής και μακριά από έντονες συζητήσεις, διαφιλονικίες, σωματική και ψυχολογική βία, είτε μεταξύ των συζύγων, είτε μεταξύ γονέων και παιδιών (Haslett&Sempter, 1997).

Η αλληλοϋποστήριξη, η αμοιβαιότητα, ο συντονισμός στους στόχους, στις ενέργειες και στα συναισθήματα, είναι απαραίτητα ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας. Ότι και αν κάνουν πρέπει να είναι άμεσα συνδεδεμένο με έναν βασικό σκοπό που είναι η επιβίωση της οικογενειακής ομάδας. Οι προτεραιότητες και οι ρόλοι των μελών της οικογένειας είναι ξεκάθαροι (Κατάκη, 1998).

Αποκλίσεις με οικογενειακή αιτιολογία.

Η οικογένεια ασκεί θετικές και αρνητικές επιδράσεις στα μέλη της. Μερικές από τις αρνητικές επιδράσεις προέρχονται από τις εξής αιτίες:

- Την αποδιοργάνωση της οικογένειας λόγω διαταραγμένων οικογενειακών σχέσεων, δηλαδή όταν οι γονείς συμπεριφέρονται στα παιδιά τους άλλοτε υπερπροστατευτικά, άλλοτε απαιτητικά και άλλοτε εχθρικά έχει σαν αποτέλεσμα τα παιδιά να μη μπορούν να πορευτούν σταθερά και η συμπεριφορά τους να αποκλίνει προς τη μια ή την άλλη κατεύθυνση. Όσοι ζουν μέσα σε συνεχείς διαπληκτισμούς δεν

αισθάνονται σίγουροι για τον εαυτό τους και τους άλλους με αποτέλεσμα να επιβραδύνεται η ανάπτυξή τους.

- Τις συνεχείς συγκρούσεις και το ανταγωνιστικό πνεύμα. Η σύγκρουση είναι ένα φυσικό φαινόμενο και είναι ανώδυνη όταν ανάμεσα στα μέλη υπάρχει κατανόηση, όταν όμως επικρατεί ανταγωνιστική ατμόσφαιρα είναι καταστρεπτική. Η σύγκρουση των γονέων που αφορά την αγωγή των παιδιών τους έχει σαν αποτέλεσμα την ταλάντευση των παιδιών ανάμεσα σε δυο διαφορετικές θελήσεις, την ανάπτυξη ανασφάλειας και απογοήτευσης και την εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς.

- Τις απότομες οικονομικές μεταβολές. Η οικονομική κατάσταση της οικογένειας παίζει σπουδαίο ρόλο στη διατροφή, τη στέγαση, την ένδυση και την ανάπτυξη των παιδιών.

- Την αψυχολόγητη αγάπη. Δηλαδή οι γονείς δεν θα πρέπει να ικανοποιούν κάθε παράλογο αίτημα των παιδιών τους, γιατί αυτή η αγάπη οδηγεί σε ένα ατομισμό και μια παραγνώριση των δικαιωμάτων των άλλων. Οι γονείς θα πρέπει να παρεμβαίνουν και να καθοδηγούν το παιδί τους στο να κατανοήσει ότι «δεν περιμένουμε μόνο να πάρουμε αλλά και να δώσουμε» (Χαραλαμπίδης, 1987).

2. Ιστορική αναδρομή της οικογένειας και του ρόλου των γονέων στην αγωγή των παιδιών.

Η οικογένεια αποτελεί μια από τις σημαντικότερες όψεις της ανθρώπινης κοινωνίας. Παίζει κεντρικό ρόλο στην κοινωνική οργάνωση των λαών σε όλο τον κόσμο. Παρ' όλα αυτά, η οργάνωση της οικογενειακής ομάδας ποικίλλει ανάλογα με την κοινωνία και την εποχή.

Είναι αρκετά ενδιαφέρον στην ανάλυση κάποιου θέματος, να κάνουμε μια πορεία στο παρελθόν, για να δούμε τη διαχρονική εξέλιξή του. Στο συγκεκριμένο θέμα που μελετάμε, θα παρουσιάσουμε την ιστορική αναδρομή της οικογένειας και του ρόλου των γονέων στην αγωγή των παιδιών από την προϊστορική εποχή ως σήμερα και θα διαπιστώσουμε ότι ο ρόλος των γονέων στην διαπαιδαγώγηση αλλάζει από εποχή σε εποχή και διαμορφώνεται από τις αντίστοιχες κοινωνικές συνθήκες (Μουσούρου, 1989).

2.1 Προϊστορική εποχή

Πριν την εμφάνιση του αρότρου, ηγετική θέση μέσα στην οικογένεια είχε η γυναίκα. Ήταν η εποχή που ήκμασε ο θεσμός της μητριαρχίας. Η γυναίκα λατρεύτηκε ως θεά-Μητέρα, ως θεά της γονιμότητας, μιας και αυτή ήταν που έφερνε στον κόσμο τα παιδιά. Την σέβονταν και την εκτιμούσαν γιατί είχε κυρίαρχη θέση στην οικογένεια, αλλά και στην αγωγή και στην ανατροφή των παιδιών είχε την αποκλειστική μέριμνα. Η θέση της ενισχυόταν και από το γεγονός ότι ήταν σίγουρη ως μάνα των παιδιών που γεννούσε, ενώ ο πατέρας ήταν αμφισβητούμενος.

Στην μητριαρχική οικογένεια τα παιδιά έπαιρναν το όνομα της μητέρας και την περιουσία την έπαιρναν οι κόρες. Την εποχή λοιπόν της μητριαρχίας τα παιδιά μεγάλωναν κοντά και στους δύο γονείς, τους συνόδευαν στο κυνήγι και στην αναζήτηση ριζών και τύχαιναν μεγάλου σεβασμού από την ομάδα. Ο πατέρας φρόντιζε τα παιδιά και τα μάθαινε οτιδήποτε χρήσιμο για την επιβίωσή τους καθώς και τεχνικές κυνηγιού.

Με την εμφάνιση όμως του αρότρου τα πάντα ανατρέπονται. Η γυναίκα δεν έχει την σωματική δύναμη να οργώνει και έτσι η ισχύς και η εξουσία περνάνε στον άντρα (πατριαρχία). Η επικράτηση του πατέρα - συζύγου, επιδεινώνει τη θέση της μητέρας-θεάς και την κάνει σκλάβα και υποταγμένη στις απαιτήσεις του συζύγου-εξουσιαστή. Έτσι, την ανατροφή των παιδιών την έχει τώρα αποκλειστικά η μητέρα χωρίς να υπάρχει η παλιότερη μυθοποίηση για το όνομά της, κάτι που της επιβάλλεται από τις συνθήκες εργασίας που επικρατούν και από το κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον που έχει διαμορφωθεί.

Η οργάνωση του νοικοκυριού ποίκιλλε επίσης από τόπο σε τόπο και μέσα στην ιστορία. Από τους Ομηρικούς χρόνους φαίνεται ότι η πρωταρχική ομάδα εγκατάστασης και οικιακής οικονομίας ήταν η πυρηνική οικογένεια. Ωστόσο, υπάρχουν νύξεις για μια παλαιότερη οικογενειακή οργάνωση του τύπου της εκτεταμένης οικογένειας. Στον ομηρικό κόσμο το νοικοκυριό ήταν η έδρα κύρους ενός ατόμου και μια πολιτική ομάδα μέσω της οποίας συνάπτονταν συμμαχίες και διαδραματίζονταν αγώνες κυριαρχίας.

2.2 Αρχαία Αθήνα

Καθώς αναπτύσσονταν οι πολιτικοί θεσμοί και αντικαθιστούσαν το νοικοκυριό ως έδρα κύρους και μηχανορραφιών, το νοικοκυριό έγινε ένας μάλλον ιδιωτικός χώρος. Η ανάπτυξη των πόλεων κρατών και ιδιαίτερα της Αθήνας έτεινε να

διαχωρίσει την δημόσια και την ιδιωτική ζωή κατά τρόπο ασυνήθη ως τότε. Η ιδιωτική ζωή στη δημοκρατική Αθήνα (μέσα στο νοικοκυριό) χαρακτηριζόταν από ιεραρχία, αγαθές σχέσεις και αλληλεγγύη. Η ιεραρχία συνίστατο στο ότι επικεφαλής ήταν ένας άντρας που είχε εξουσία πάνω στη σύζυγο του, στα παιδιά και στους υπηρέτες του. Το αρχαίο ελληνικό νοικοκυριό ήταν επίσης η μονάδα-κλειδί στις οικονομικές σχέσεις.

Στην Αρχαία Αθήνα, η θέση της γυναίκας-μητέρας ήταν πολύ υποβιβασμένη. Όλη τη μέρα ήταν κλεισμένες στο σπίτι κι ασχολούνταν με τις οικιακές δουλειές. Ανάλογη ήταν και η αγωγή των κοριτσιών, τα οποία τα μάθαιναν να ράβουν και να γνέθουν ενώ μάθαιναν ελάχιστα να γράφουν και να διαβάζουν. Δεν έβγαιναν έξω από το σπίτι χωρίς συνοδεία δούλων.

Από την άλλη, τα αγόρια είχαν περισσότερα πλεονεκτήματα όσον αφορά την διαπαιδαγώγησή τους. Ως τα δώδεκα χρόνια τους έμεναν στο σπίτι αγράμματα και μετά τα πήγαιναν να μορφωθούν σε ιερατεία (έξαρση παιδευαστίας) ή αν είχαν την οικονομική ευχέρεια ανάθεταν την διαπαιδαγώγησή τους σε δασκάλους. Πολλοί πλούσιοι ανάθεταν την ανατροφή των βρεφών σε δούλες ή σε παιδαγωγούς δούλους.

Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι τα παιδιά είχαν ελάχιστη επικοινωνία με τον πατέρα, ο οποίος ή θα εργαζόταν όλη μέρα (χαμηλή - μεσαία τάξη) ή θα ασχολούνταν με τα ζητήματα του δήμου. Αυτονόητο, λοιπόν, είναι ότι την ανατροφή των παιδιών - όσο της επέτρεπαν οι δυνατότητές της- την είχε η μάνα, η οποία όντας φυλακισμένη στο σπίτι και μη μπορώντας να αντιδράσει στον υποβαθμισμένο ρόλο που της είχε δοθεί, δεν μπορούσε να προσφέρει τις κατάλληλες γνώσεις και την σωστή αγωγή στα παιδιά της.

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε ότι τα παιδιά στην κλασσική Αθήνα που γεννιόταν με ελαττώματα γενετικής φύσεως, τα πουλούσαν ως δούλους ή τα εξέθεταν, κάτι που σημαίνει ότι η τύχη τους ήταν αμφίβολη και αβέβαιη.

2.3 Αρχαία Σπάρτη

Στην αρχαία Σπάρτη, η κατάσταση ήταν πολύ πιο διαφορετική από εκείνη της Αθήνας. Η θέση της γυναίκας-μητέρας δεν ήταν υποβαθμισμένη και τύγγανε του ιδίου σεβασμού με τον άντρα-πατέρα. Η ίδια μορφωνόταν, -όχι βέβαια όπως ο άντρας- και προσπαθούσε να έχει γνώμη για όλα τα θέματα, ακόμα και για τα πολιτικά.

Η καλύτερη θέση της γυναίκας -σε σύγκριση με την Αθήνα- στην αρχαία Σπάρτη, είχε ως αποτέλεσμα την αγωγή των παιδιών να την αναλαμβάνουν οι γονείς ως τα έξι χρόνια τους. Κατόπιν τα αγόρια πήγαιναν σε στρατόπεδα για να διαμορφωθούν ως ικανοί πολεμιστές (ηρωικό ιδεώδες της αγωγής) και την αγωγή τους την αναλάμβαναν παιδοκόμοι. Τα κορίτσια λάβαιναν αισθητική αγωγή μετά τα δέκα τους χρόνια (Ντράικωρς, 1991).

2.4 Αρχαία Ρώμη

Όπως και στους Έλληνες, το νοικοκυριό στους Ρωμαίους ήταν μια σημαντική οικονομική μονάδα μέσα σε ένα σύστημα ευρύτερων συγγενικών δεσμών. Η πατρογραμμική συγγενική ομάδα ή γένος στους Ρωμαίους ήταν γνωστή ως gens. Γένος και νοικοκυριό αποτελούσαν πρωταρχικά εστιακά κέντρα ζωής στην αρχαία ρωμαϊκή κοινωνία. Ο γάμος ατόμων από το ίδιο γένος απαγορευόταν (Ντράικωρς, 1991).

Η θέση του παιδιού στην αρχαία Ρώμη έμοιαζε πολύ μ' αυτή του δούλου. Η Δωδεκάδελτος, όριζε την πλήρη εξουσία του πατέρα πάνω στα παιδιά του, τα οποία μπορούσε ακόμα και να σκοτώνει αν μειονεκτούσαν σωματικά! Ο πατέρας, αρχηγός και ηγεμόνας στην οικογένειά του, είχε απόλυτη εξουσία στα παιδιά, εξουσία θανάτου και αγοραπωλησίας τους, μιας και τα θεωρούσε ως κτήμα του. Ο ίδιος, δεν είχε καμία ανάμιξη στην ανατροφή τους, κάτι που αναλάμβανε αποκλειστικά η μητέρα. Ο πατέρας εφάρμοζε απλώς τη σημασία του ονόματός του: "pater" σημαίνει παραγωγός και κάτοχος, η δικαιοδοσία του οποίου είχε πολλές φορές άσχημες επιπτώσεις πάνω στα παιδιά του, όπως ξυλοδαρμούς μέχρι θανάτου ή και πώλησής τους ως δούλους. Μόνο τα παιδιά των πλουσίων είχαν καλύτερη αγωγή από παιδαγωγούς, αλλά η επαφή και η επικοινωνία με τον πατέρα τους ήταν ελάχιστη και διαποτισμένη από φόβο (Ντράικωρς, 1991).

2.5 Μεσαίωνας

Η μεσαιωνική οικογένεια είναι προϊόν διαφορετικών προελεύσεων και επιδράσεων. Με τη διάδοση του χριστιανισμού, οι γάμοι μεταξύ στενών συγγενών άρχισαν να απαγορεύονται, με κυρώσεις δουλείας, παρ' όλο που η παλλακεία συνεχίστηκε για μερικούς αιώνες. Παρ' όλο που δεν επιτρεπόταν να παντρευτούν, ακόμα και οι ιερείς είχαν απροκάλυπτα παλλακίδες και μεγάλωναν οικογένειες. Επίσης, το διαζύγιο το οποίο επιτρεπόταν στους Έλληνες, τους Ρωμαίους και στα

μέλη των βορειοευρωπαϊκών φυλών απαγορεύτηκε ή, αρχικά, έγινε τουλάχιστον εξαιρετικά δύσκολο. Η Εκκλησία, τέλος, απαίτησε από τους μελλονύμφους συγκατάθεση στην ένωση, με αποτέλεσμα την αύξηση του ρόλου του συζυγικού δεσμού.

Είναι δύσκολο να καθοριστεί αν οι μεταρρυθμίσεις αυτές εισήχθησαν με σκοπό να μειωθεί το κύρος της οικογένειας και των στενά συνδεδεμένων συγγενικών κοινοτήτων προς όφελος του κύρους της Εκκλησίας ή εάν το αποτέλεσμα αυτό ήταν απλά συμπτωματικό. Για οποιοδήποτε λόγο και αν έγιναν, οι αλλαγές στις απαγορεύσεις γάμου, μετέβαλλαν εντυπωσιακά τη φύση της οικογένειας, μετατρέποντας την από μια εκτεταμένη και ουσιαστικά αυτοδύναμη ομάδα που είχε εξουσία πάνω στα μέλη της σε μια μικρότερη, πυρηνική ομάδα, η οποία παραχώρησε μεγάλο μέρος της προηγούμενης εξουσίας της στην Εκκλησία (Ντράικωρς, 1991).

Στην σκοτεινή περίοδο των μεσαιωνικών χρόνων, η αγωγή που παρείχαν οι γονείς και οι δάσκαλοι στα παιδιά, είχε ως βασικό στοιχείο την χριστιανική ιδέα, σε σημείο όμως που τρομοκρατούσε τα παιδιά και γινόταν έμμονη ιδέα στα μυαλά μεγάλων και μικρών, με όλες τις προκαταλήψεις που υπήρχαν και τις βαριές τιμωρίες που έπρεπε να υπομείνει κάποιος που είχε διαφορετικές αντιλήψεις ή έστω κάποια ερωτήματα για το Χριστιανισμό.

Στην περίοδο αυτή που οι κοινωνικές τάξεις είχαν τεράστιο χάσμα, ο πατέρας των χαμηλών τάξεων προσπαθούσε να βρει δουλειά και αδιαφορούσε παντελώς για την αγωγή των παιδιών, ενώ η μητέρα προσπαθούσε μόνη της να αναθρέψει τα παιδιά. Οι βιοτικές συνθήκες όμως όχι μόνο δεν επέτρεπαν την σωστή διαπαιδαγώγησή τους, αλλά ούτε καν την επιβίωσή τους. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αμάθεια του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού και τους μεγάλους κοινωνικούς διαχωρισμούς της εποχής αυτής (Ντράικωρς, 1991).

2.6 Αναγέννηση

Λεπτομερείς ιστορικές μελέτες έδειξαν ότι η πυρηνική οικογένεια υπήρξε πρωτογενής μονάδα την εποχή αυτή, με το συζυγικό δεσμό να παραμένει στενός. Οι οικογένειες ήταν μεγάλες και τα μεγαλύτερα παιδιά συμμετείχαν στην ανατροφή και εκπαίδευση των νεότερων αδερφών τους (Ντράικωρς, 1991).

Την εποχή αυτή, βελτιώνονται οι βιοτικές και κοινωνικοπολιτιστικές συνθήκες, ανοίγονται μεγαλύτερες ευκαιρίες μόρφωσης για τα παιδιά, κυριαρχεί το

λογοτεχνικό ιδεώδες της αγωγής και οι παιδαγωγοί είναι επηρεασμένοι από τον δυτικό τρόπο σκέψης και από τα φιλοσοφικά ρεύματα της εποχής.

Στις ευκατάστατες οικογένειες οι γονείς δεν έχουν ανάμειξη στην αγωγή του παιδιού, τα οποία μεγάλωναν με παραμάνες, καθηγήτριες ξένων γλωσσών και πιάνου. Στις χαμηλές τάξεις την ανατροφή των παιδιών την είχε η μητέρα, ενώ ο ρόλος του πατέρα είναι έμμεσος αφού κύριο μέλημά του είναι η συνεχής προσπάθεια να έχει μόνιμη εργασία (Ντράικωρς, 1991).

2.7 Τουρκοκρατία

Την εποχή αυτή, λόγω των άσχημων συνθηκών και του πολέμου, κανείς από τους γονείς δεν είχε την δυνατότητα, αλλά και την διάθεση, να αναθρέψει σωστά τα παιδιά του. Ο πατέρας βρισκόταν συνεχώς μακριά από το σπίτι και τα παιδιά του, αλλά ακόμα και να ήταν σπίτι, τα προβλήματα και οι έγνοιες που απασχολούσαν κάθε Έλληνα πατριώτη δεν τον άφηναν να εφαρμόσει το ρόλο του.

Αλλά και η μητέρα λόγω της κρίσιμης κατάστασης του πολέμου, δεν ήταν σε θέση να διαπαιδαγωγήσει σωστά τα παιδιά της, μιας και κυρίαρχος φόβος και ιδέα ήταν να αποτρέψει ενδεχόμενη αρπαγή τους από τους Τούρκους.

Τα κρυφά σκολειά είχαν αντικαταστήσει κάπως την αγωγή των γονιών, όσο αφορούσε την επιμόρφωση των παιδιών (Ντράικωρς, 1991).

2.8 Σημερινή Εποχή

Οι ιδεολογικές και κοινωνικές αλλαγές της σημερινής κοινωνίας, έχουν επιφέρει αλλαγές και στην αγωγή των παιδιών. Σήμερα και οι δύο γονείς προσπαθούν να προσφέρουν την καλύτερη διαπαιδαγώγηση στα παιδιά, χωρίς να χωρίζονται οι ρόλοι σύμφωνα με παρωχημένες αντιλήψεις ότι για παράδειγμα μόνο η μητέρα είναι υπεύθυνη.

Η βιομηχανική επανάσταση και το φεμινιστικό κίνημα συνέβαλλαν στο να "βγει" από την οικογένεια η μητέρα και να περάσει στον παραγωγικό χώρο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να καταρριφθεί ο παραδοσιακός ρόλος του πατέρα και ο ίδιος να συμμετάσχει ενεργά στην ανατροφή των παιδιών.

Υπάρχει όμως και η περίπτωση, κατά την οποία συγκεκριμένες συνθήκες εργασίας απομακρύνουν τον πατέρα από τα παιδιά, που δεν καταλαβαίνουν την έννοια της λέξης "πατέρας", πιστεύοντας ότι είναι αυτός ο οικείος ξένος που τροφοδοτεί το σπίτι και είναι συνεχώς κουρασμένος.

Η σημερινή αγωγή που προσφέρουν οι γονείς, εμπνέεται από τον σεβασμό στην προσωπικότητα του παιδιού και προσπαθούν να διαμορφώσουν μια προσωπικότητα με εσωτερική και εξωτερική ελευθερία και αυτονομία και κυρίως μια προσωπικότητα με αγάπη για τον συνάνθρωπο.

Οι Έλληνες γονείς προσπαθούν να δώσουν στα παιδιά τους μέσω της αγωγής τα αγαθά του πολιτισμού μας, τους δίνουν πνευματικά, ηθικά και υλικά εφόδια για την αντιμετώπιση της ζωής και προσπαθούν να αναπτύξουν τις ατομικές δυνατότητες και ικανότητες, για να αντεπεξέλθουν τα ίδια στις μελλοντικές δυσκολίες και τα προβλήματα που θα τους παρουσιαστούν.

Πρέπει όμως να σημειωθεί το εξής: Οι γονείς στην Ελλάδα μεγάλωσαν κάτω από αυστηρή αγωγή και διαπαιδαγώγηση και πολύ συχνά εφαρμόζουν αυτήν την αυστηρή αγωγή στα παιδιά τους, με αποτέλεσμα να γίνονται αυταρχικοί, να μη δίνουν αυτονομία και ελευθερίες, να πιστεύουν ότι τα παιδιά είναι ανώριμα για να πάρουν κάποια απόφαση, κάνοντας στο τέλος πιο μεγάλη τη διαφορά των φύλων.

Το πιο σημαντικό όμως με τους νέους γονείς είναι ότι προσπαθούν να πλησιάσουν τα παιδιά τους, να επικοινωνήσουν μαζί τους, χωρίς να υπάρχουν οι τεράστιες προκαταλήψεις των παλαιότερων ετών για το ποιος είναι υπεύθυνος από τους γονείς για την αγωγή των παιδιών και την ανατροφή τους (Ντράικωρς, 1991).

Στην παραδοσιακή κοινωνία, της οποίας η οικογένεια αποτελούσε το βασικό οικονομικό κύτταρο, ο σκοπός για την ύπαρξη της ήταν η οικονομική και βιολογική επιβίωση της ευρείας οικογένειας. Στην επόμενη φάση, τη βιομηχανική εποχή, ο σκοπός της οικογένειας περιορίζεται στη βιολογική και οικονομική επιβίωση, όχι πλέον της ευρείας οικογένειας, αλλά της πυρηνικής. Η δομή δηλαδή της οικογένειας άλλαξε. Για τον άνθρωπο της βιομηχανικής εποχής, η οικογένεια είναι οι γονείς και τα παιδιά τους. Η ύπαρξη της οικογένειας στη βιομηχανική εποχή ταυτίζεται δηλαδή με την ύπαρξη των παιδιών και ο σκοπός της οικογένειας γίνεται το μέλλον του παιδιού. Η έννοια της οικογένειας ταυτίζεται με τον παιδοκεντρικό της ρόλο.

Καθώς περνάμε από τη βιομηχανική στη μεταβιομηχανική φάση της ανθρωπότητας, ο σκοπός της οικογένειας αναθεωρείται. Αποσυνδέεται σταδιακά από τη βιολογική και οικονομική επιβίωση των μελών της και αρχίζει να συνδέεται όλο και περισσότερο με την ψυχοκοινωνική τους επιβίωση. Ο ρόλος της οικογένειας είναι να βοηθά τα μέλη της να οργανώσουν τις πληροφορίες που αφορούν την ταυτότητα τους και να διαμορφώσουν τους στόχους τους ως μέλη της κοινωνίας, έτσι ώστε να μπορούν να χειριστούν την πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει την σύγχρονη ζωή. Η

επικοινωνία δηλαδή ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας γίνεται πλέον πιο σημαντική από την ανταλλαγή των υλικών αγαθών ανάμεσα τους (Καλαντζής – Αζίζι, Ν. Παρίσης, 1990).

Στις μέρες μας, στα πρόθυρα της μεταβιομηχανικής εποχής, έχει αρχίσει να διαφαίνεται η εξίσωση των φύλων στο ψυχοκοινωνικό επίπεδο. Βρίσκονται και οι δυο σε μια φάση αναζήτησης της καινούριας τους ταυτότητας. Η εγωιστική και πολλές φορές ατομιστική στάση που εκδηλώνουν, ίσως και να είναι και μια φάση που οι νέοι αναπόφευκτα θα περάσουν. Ίσως είναι περισσότερο απαραίτητο να συγκεντρώσουν την προσοχή τους στις δικές τους ανάγκες.

Ο άντρας φαίνεται εξίσου παγιδευμένος με την γυναίκα, παρόλο που η γυναίκα το ‘βροντοφωνάζει’, ενώ ο άντρας ‘σωπαίνει’. Φαίνεται ότι για να υπάρξει επανάσταση, χρειάζεται να υπάρξει κάποιος καταπιεσμένος και κάποιος καταπιεστής. Αλλά στη σχέση ανάμεσα στον άνδρα και στη γυναίκα δεν υπάρχει θύτης και θύμα. Και οι δυο βρίσκονται στο ίδιο αδιέξοδο και αναζητούν άλλη λύση.

Σε έρευνα για τα αρραβωνιασμένα ζευγάρια, φαίνεται πως οι νέοι, άντρες και γυναίκες, θέλουν μια σχέση βασισμένη στην ειλικρίνεια, στην εμπιστοσύνη και στη συναισθηματική επαφή, άσχετα αν σε αυτό το στάδιο δε μπορούν ακόμα να το πραγματοποιήσουν. Οι νέοι διαισθάνονται πως ο δρόμος για τη δημιουργία μιας οικογενειακής ομάδας, περνάει μέσα από την ενδυνάμωση της σχέσης του ζευγαριού (Κατάκη, 1998).

3. Ρόλοι των μελών της οικογένειας.

Μέσα στην οικογένεια υπάρχουν περιορισμοί και κανόνες που εξασφαλίζουν την ομαλή λειτουργία της. Κατανέμονται συγκεκριμένοι ρόλοι, συνδεδεμένοι μεταξύ τους, τους οποίους τα άτομα αναλαμβάνουν, και οφείλουν να γνωρίζουν, και μέσω των οποίων ρυθμίζονται οι σχέσεις των μελών και θεμελιώνεται η ομαλή λειτουργία του συστήματος της οικογένειας. Γνωρίζοντας το άτομο το ρόλο, ο οποίος του ανατίθεται, αποκτά επίγνωση για τη συμπεριφορά μέσα στην οικογένεια και για τις κοινωνικές απαιτήσεις σε ότι αφορά τη δράση του στο πλαίσιο της κοινωνίας. Στην οικογένεια υπάρχει μια σαφής ιεράρχηση ρόλων. Ο πατέρας, η μητέρα, τα παιδιά, ανάλογα με το φύλο στο οποίο ανήκουν, έχουν τους καθορισμένους ρόλους τους, σε

σχέση βέβαια με την οργάνωση, τους θεσμούς και το πολιτιστικό υπόβαθρο της κοινωνίας στην οποία ανήκουν (Γεώργας,1999).

Με τη γέννηση του παιδιού οι γονείς αναβιώνουν τις εμπειρίες των δικών τους παιδικών χρόνων και επιστρέφουν στη διαπαιδαγώγηση της δικής τους παιδικής ηλικίας (Βαρώνης,1990).

Βασική προϋπόθεση για τη συμπεριφορά που θα εκδηλώσει ως μελλοντικός πατέρας, αποτελούν οι σχέσεις και οι εμπειρίες που είχε ως γιος και αδερφός με τους δικούς του γονείς και τα αδέλφια του αντίστοιχα. Οι θετικές εμπειρίες ασκούν θετική επιρροή στο ρόλο του άντρα (Κορώσης,2003).

Για τη διατήρηση της οικογένειας ως ενότητας ατόμων και τη σωστή λειτουργία του οικογενειακού συστήματος είναι σημαντικός ο ακριβής προσδιορισμός και η κατανόηση του ρόλου των γονέων από τη πλευρά τους, που να συνοδεύονται από μια ολοκληρωμένη και σαφή καθοδήγηση των παιδιών στο δικό τους ρόλο μέσα στην οικογένεια

Οι ρόλοι των μελών της οικογένειας δεν παραμένουν σταθεροί και αμετάβλητοι στο χρόνο, καθώς και η ίδια η οικογένεια είναι σύστημα δυναμικό παρά στατικό, ευέλικτο, διαρκώς επηρεαζόμενο από τις κοινωνικές εξελίξεις και προσαρμοσμένο σε αυτές. Επιπλέον, ο ρόλος του ατόμου μέσα στην οικογένεια μεταβάλλεται σε συνάρτηση με την ηλικία στην οποία βρίσκεται το άτομο (Λύτρα,2002).

Οι κανόνες και ο προσδιορισμός των ρόλων των μελών και η λειτουργία του συστήματος της οικογένειας καθορίζονται κυρίως από τους γονείς. Η μητέρα αναλαμβάνει την κοινωνικοποίηση και την διαδικασία ανατροφής των παιδιών σε μεγάλο βαθμό κι εμπλέκεται σε κάθε επίπεδο της ανάπτυξής τους. Η προσωπική της σχέση με το παιδί διαθέτει αμεσότητα και ένταση, είναι ιδιαίτερη και συνήθως πιο στενή σε σύγκριση με τη διαπροσωπική σχέση του πατέρα με το παιδί. Η επαγγελματική απασχόληση της μητέρας δεν επηρεάζει αρνητικά την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών αλλά το αντίθετο (Γιωσαφάτ,1987).

Ο ρόλος του πατέρα μέσα στην οικογένεια, ως του προσώπου που στηρίζει με συνέπεια και σταθερότητα την οικογενειακή ομάδα, αλλά και παρεμβαίνει αποτελεσματικά με τις κατάλληλες ενέργειες σε οποιαδήποτε κατάσταση που απειλεί την ισορροπία του οικογενειακού συστήματος, είναι αποφασιστικής σημασίας (Λύτρα,2002).

Στα πρώτα στάδια της ανάπτυξης του παιδιού, ο ρόλος της μητέρας είναι πιο αποφασιστικός στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού από ότι ο ρόλος του πατέρα. Από τη μητέρα του θα αποκτήσει τα θεμελιακά του αισθήματα για τον κόσμο και τον εαυτό του. Μόνο αργότερα, μετά το τρίτο έτος της ηλικίας ο ρόλος του πατέρα γίνεται πιο αποφασιστικός από τον ρόλο της μητέρας. Η μορφή της οικογενειακής σχέσης που θα επικρατήσει τελικά, ιδιαίτερα κατά το τέταρτο και πέμπτο έτος της ηλικίας του, θα παίξει αποφασιστικό ρόλο στη διάπλαση του χαρακτήρα του παιδιού. Η ηλικία αυτή είναι αποφασιστικής σημασίας, ιδιαίτερα για το αγόρι, γιατί είναι εποχή που αρχίζει να ξεχωρίζει ότι είναι άνδρας, σαν τον πατέρα του. Η αναγνώριση αυτή του γεννά την επιθυμία να του μοιάσει, ενώ ταυτόχρονα αρχίζει να τον ανταγωνίζεται για να αποσπάσει την προσοχή της μητέρας του. Τέτοια αισθήματα δημιουργούν στην ψυχή του παιδιού, το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα, το οποίο παίζει αποφασιστικό ρόλο στην μετέπειτα στάση του ανθρώπου.

Η θερμή και βαθιά κατανόηση και συμπαράσταση των γονιών του θα του δημιουργήσει από τα πρώτα του ακόμη χρόνια την εντύπωση ότι όλη η ανθρωπότητα είναι φιλική και καλοπροαίρετη μαζί του. Μια τέτοια θεώρηση του κόσμου θα τον βοηθήσει αργότερα να εκφράζει πιο ελεύθερα τη γνώμη του και να μη φοβάται να προβάλλει τις αντιρρήσεις του στις αποφάσεις των γονιών του. Έτσι αποκτά μια τάση να απομακρύνεται και να ανεξαρτητοποιείται από την εξουσία των γονιών του και αργότερα από κάθε εξουσία γενική (Τερλέξης, 1975).

Κατά γενική ομολογία, παιδιά τα οποία μεγαλώνουν κάτω από οικογένεια που τα σέβονται, τα εκτιμούν και εισακούονται, επικοινωνούν και συμπεριφέρονται καλύτερα, τόσο μέσα στην ίδια την οικογένεια, όσο και στην κοινωνία. Γενικά, είναι πιο ευτυχισμένα και διαθέτουν συγκροτημένη/ ισορροπημένη προσωπικότητα, αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση (Mussen&Conger&Kagan&Huston, 1990).

Σε όλες τις κοινωνίες οι γονείς έχουν κυρίαρχο ρόλο στη φροντίδα των παιδιών. Οι σύγχρονοι γονείς διατηρούν υπολείμματα των παραδοσιακών τους ρόλων, ενώ σε πολλές περιοχές του κόσμου στέλνουν τα παιδιά τους σε βρεφονηπιακούς σταθμούς, νηπιαγωγεία και στη συνέχεια στο σχολείο μεταβιβάζοντας με αυτό τον τρόπο ορισμένες από τις παραδοσιακές τους ευθύνες για την κοινωνικοποίηση του παιδιού στους δασκάλους. Στις δυτικές κοινωνίες φαίνεται ότι υπάρχει μια τάση προς περιορισμό των διαφορών στους γονεϊκούς ρόλους. Στον μη δυτικό κόσμο ο εκσυγχρονισμός και η οικονομική ανάπτυξη, δημιουργούν μια κατάσταση μεγαλύτερης ελευθερίας και υπευθυνότητας για τα παιδιά.

Είναι εξαιρετικά σημαντικό τα παιδιά να βιώνουν την ενότητα και να νοιώθουν ότι είναι ενεργά μέλη της οικογένειας, γι' αυτό και θα πρέπει να τους δίνεται η ευκαιρία να εκφέρουν άποψη σε απλά οικογενειακά θέματα και να συμμετέχουν σε οικογενειακές δραστηριότητες, όπως, η λειτουργία του σπιτιού, η διαρρύθμιση των κοινόχρηστων χώρων, ο προγραμματισμός των διακοπών, η οργάνωση οικογενειακών εκδηλώσεων, κλπ. Τέτοιες οικογενειακές δραστηριότητες βοηθούν τα παιδιά να αναπτύξουν και να αποκτήσουν πνεύμα συλλογικότητας και ομαδικότητας, ενώ ταυτόχρονα δημιουργούν ισχυρούς δεσμούς με τους γονείς, το σπίτι, τα συγγενικά στοιχεία, τις οικογενειακές παραδόσεις και αξίες.

Είναι πολύ σημαντικό, επίσης, τα μέλη της οικογένειας να οργανώνουν και διαχειρίζονται το χρόνο τους σωστά, ώστε να υπάρχει πάντα χρόνος για επικοινωνία και διάλογο, τόσο μεταξύ των συζύγων, όσο και μεταξύ γονέων και παιδιών. Τα παιδιά πολλές φορές ανταποκρίνονται καλύτερα στις χαλαρές, άνετες και ελεύθερες συζητήσεις, γι' αυτό καλό θα είναι να δημιουργούνται ευκαιρίες και να ενθαρρύνεται η συμμετοχή τους (π.χ. υποβάλλοντάς τους ερωτήσεις ή ζητώντας την άποψή τους) σ' ένα εποικοδομητικό και ελεύθερο διάλογο.

Ανάλογα με το θέμα ή/και την ηλικία των παιδιών, η επικοινωνία μπορεί να γίνει κατά τη διάρκεια των γευμάτων, σ' ένα οικογενειακό περίπατο ή στο αυτοκίνητο. Ακόμα και η τηλεόραση μπορεί να αποτελέσει ευκαιρία και να μετατραπεί σε ώρα για διάλογο και συζήτηση πάνω στο πρόγραμμα (θέμα), που παρακολουθεί η οικογένεια. Τα παιδιά πρέπει πάντα να έχουν την ευκαιρία ή ακόμα να ενθαρρύνονται να μιλήσουν στους γονείς τους για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, όσο μικρά ή μεγάλα κι αν είναι αυτά (Mussen&Conger&Kagan&Huston,1990).

Οι γονείς, ιδιαίτερα μάλιστα οι πατέρες, πρέπει να είναι σταθεροί στις σχέσεις τους με τα παιδιά τους, επαινώντας και ενθαρρύνοντας τα, όταν πρέπει και όσο πρέπει. Το μέτρο στάσης θα προσδιορίζεται από τους ιδίους κατά περίπτωση. Μια στάση και συμπεριφορά στα μέτρα καθενός παιδιού θα είναι ο καλύτερος τρόπος αγωγής και βοήθειας του. Μόνο μια πραγματική γνώση των αναγκών και των τάσεων του ίδιου του παιδιού θα μπορέσει να οδηγήσει σωστά τη συμπεριφορά των γονέων του απέναντι του. Η συμπεριφορά αυτή σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να είναι επιθετική (Κρασανάκης και Πασχάλης,1996).

4. Λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια.

Οι διάφορες λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια δεν είναι ανεξάρτητες, αλλά σχετίζονται μεταξύ τους. Αποτελούν σύνολα λειτουργιών και όλες προωθούν την ικανοποίηση αναγκών.

Μέσα στην οικογένεια πραγματοποιείται η αναπαραγωγική λειτουργία, που για μεγάλο ποσοστό ατόμων αποτελεί τον κύριο λόγο για τον οποίο καταλήγουν στην απόφαση για γάμο. Η απόκτηση παιδιών αποτελεί για τους γονείς ψυχολογική ανάγκη που συμβαδίζει με τις κοινωνικές απαιτήσεις και προσδοκίες. Με την απόκτηση παιδιών η οικογένεια συμπληρώνεται ως ομάδα και οι γονείς αναλαμβάνουν διττό γονεϊκό ρόλο, αφενός βιολογικό και αφετέρου κοινωνικό.

Για την ομαλή λειτουργία του οικογενειακού συστήματος, θα πρέπει να αναγνωρίζονται και να ικανοποιούνται τόσο οι υλικές όσο και οι πνευματικές και ψυχοκοινωνικές ανάγκες των ατόμων. Η κοινωνία αναμένει από την οικογένεια να εξασφαλίζει τους υλικούς πόρους και να καλύπτει με συνέπεια τις βιολογικές ανάγκες των μελών της. Στις αστικές κοινωνίες, βέβαια, η οικογένεια δεν αναλαμβάνει πλέον ως ομάδα την παραγωγή των προϊόντων που καταναλώνει, αλλά τα μέλη της λειτουργούν ως μεμονωμένα εργαζόμενα άτομα σε διάφορους χώρους, εκτός σπιτιού. Μέχρι το τέλος του περασμένου αιώνα η οικογένεια ήταν ο κύριος φορέας εκπαίδευσης, κοινωνικοποίησης και παραγωγής. Στον αιώνα μας και για τις τρεις αυτές αποστολές η οικογένεια έπαψε να είναι επαρκής και αποτελεσματικός φορέας (Δημητρόπουλος,2002).

Μολονότι στις σύγχρονες κοινωνίες, η οικογένεια δεν κατέχει την αποκλειστική αρμοδιότητα στη διαδικασία της κοινωνικοποίησης των παιδιών, ωστόσο αποτελεί τον πρωτογενή φορέα κοινωνικοποίησης, καθώς αναλαμβάνει τη μετάδοση κανόνων, αξιών και τρόπων συμπεριφοράς κοινωνικά αποδεκτών, προετοιμάζοντας έτσι τα άτομα για την ένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο (Gordon,2004).

Μέσα στην οικογένεια ικανοποιούνται και οι συναισθηματικές ανάγκες των μελών της για ασφάλεια, φροντίδα, σταθερότητα, αποδοχή, αγάπη και στοργή. Τα άτομα αναμένουν από την οικογένειά τους κατανόηση και ψυχολογική στήριξη στο βαθμό που χρειάζεται σε απρόβλεπτες και δύσκολες καταστάσεις που τυχόν αντιμετωπίζουν. Αυτή η λειτουργία της οικογένειας είναι σημαντική ιδιαίτερα στις σύγχρονες κοινωνίες με τα αυξημένα ψυχοσωματικά προβλήματα.

Η οικογένεια επιτελεί λειτουργίες που εγγυώνται την επιβίωση των μελών της και λειτουργίες για την αναπαραγωγή, την ανατροφή και κοινωνικοποίηση των παιδιών, όπως επίσης και την ψυχολογική συνοχή της ως ομάδας ατόμων. Με την αστικοποίηση όμως, και την μετατροπή της εκτεταμένης παραδοσιακής οικογένειας σε πυρηνική, ειδικευμένοι κρατικοί φορείς ανέλαβαν λειτουργίες, για τις οποίες την ευθύνη είχε παλαιότερα η οικογένεια αποκλειστικά (Καργάκος, 1984).

5. Σχέσεις γονέων και γονέων-παιδιών.

Κατά κανόνα, η οικογένεια αρχίζει από τον γάμο, ο οποίος είναι επακόλουθο του 'φλερτ' και έπεται αυτού που οι κοινωνιολόγοι ονομάζουν επιλογή συντρόφου.

Ως γάμος ορίζεται η νομικά και κοινωνικά εγκεκριμένη ένωση μεταξύ ενός ή περισσότερων ανδρών και μιας ή περισσότερων γυναικών, η οποία παρέχει κοινωνική θέση στους απογόνους τους και ρυθμίζεται από νόμους, κανόνες, έθιμα, πεποιθήσεις και θέσεις που επιβάλλουν τα δικαιώματα και τα καθήκοντα των δυο συντρόφων. Η παρουσία σε παγκόσμια κλίμακα του γάμου στις διάφορες κοινωνίες και πολιτισμούς αποδίδεται στις πολλές βασικές κοινωνικές και προσωπικές λειτουργίες του, όπως η τεκνοποιία και η πρόβλεψη για την σεξουαλική ικανοποίηση και ρύθμιση, η φροντίδα των παιδιών, η εκπαίδευση και κοινωνικοποίηση τους, η ρύθμιση των γενεαλογικών γραμμών, ο καταμερισμός της εργασίας μεταξύ των φύλων, η οικονομική παραγωγή και κατανάλωση και η πρόβλεψη για την ικανοποίηση των προσωπικών αναγκών για στοργή, κοινωνική θέση και συντροφιά.

Ο γάμος θεωρείται συχνά το σημαντικότερο γεγονός στη ζωή του ατόμου. Ακόμα, είναι ένα σημαντικό γεγονός στον κύκλο της οικογένειας, τόσο για τις οικογένειες της νύφης και του γαμπρού όσο και για την καινούρια οικογένεια (Ντράικωρς, 1991).

5.1 Η αγαπητική σχέση

Μια σχέση που σπρώχνει το γονέα προς το παιδί. Στις ρίζες της αγωγής βρίσκεται η αγάπη, αυτή είναι η ουσία της και αυτή είναι που κάνει το γονέα να μεριμνά για την τύχη και το μέλλον των παιδιών του. Η αγαπητική σχέση βρίσκεται κυρίως στη ενότητα μητέρας- παιδιού, όπου κύριο χαρακτηριστικό δεν είναι ο δεσμός αίματος αλλά η συνείδηση του καθήκοντος και της ευθύνης για τη σωστή ανατροφή

και μόρφωση του παιδιού. Κάθε μητέρα θεωρεί καθήκον της να αναθρέψει και να διαπαιδαγωγήσει σωστά τα παιδιά της ώστε να τα κάνει αυτόνομα, ελεύθερα και υπεύθυνα άτομα. Η μητέρα δημιουργεί μια ζεστή οικογενειακή ατμόσφαιρα μέσα στην οποία το παιδί νιώθει ασφάλεια και στοργή (Χαραλαμπίδης,1987).

5.2 Σχέση οικογένειας – ατόμου

Η απουσία προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων και δεξιοτήτων επικοινωνίας, καθώς και η εμφάνιση ψυχοπαθολογικών καταστάσεων των ατόμων σχετίζεται σε πολλές περιπτώσεις με τις διαπροσωπικές αλληλεπιδράσεις μέσα στην οικογένεια. Τα μέλη της οικογένειας ζουν σε συνεχή αλληλεπίδραση μεταξύ τους, επιδρούν το ένα στο άλλο σε μεγάλο βαθμό (Ιννερχόφερ,1978). Οι ενδο-οικογενειακές σχέσεις είναι αμφίδρομες και μέσα σ' αυτό το σύστημα σχέσεων της οικογένειας περιορίζεται η ανεξαρτησία και η αυτονομία των μελών, τα οποία συνδέονται μεταξύ τους με μόνιμους δεσμούς, δεσμοί αίματος και συναισθηματικούς δεσμούς, που ενισχύουν τη διατήρηση της οικογενειακής ομάδας. Η οικογένεια είναι κοινωνική ομάδα με ιδιαίτερη δυναμική, καθώς το ατομικό και το ομαδικό εμπλέκονται σε αυτήν με χαρακτηριστικό τρόπο, διαμορφώνοντας έτσι την εσωτερική τους πραγματικότητα. Μέσα στην οικογένεια, η ενότητα, η εγγύτητα και η προσφορά αποκτούν ιδιαίτερο νόημα, καθώς οι προσωπικές ανάγκες του ατόμου παραμερίζονται, για το σύνολο της οικογένειας. Στην οικογένεια, όλα τα άτομα βιώνουν το αίσθημα του «εμείς» και λειτουργούν σύμφωνα με την αντίληψη του «ανήκειν» σε μια ομάδα (Κυριακίδης,2000).

5.3 Σχέση οικογένειας – κοινωνίας

Η ισορροπία της οικογένειας είναι σύνολο πολλών παραγόντων. Δέχεται επιρροές από την ευρύτερη κοινωνία, και αλλαγές που διαφέρουν μεταξύ τους, στο σύνολό της ως ενότητα ατόμων, αλλά και τα μέλη της χωριστά το καθένα, και παρουσιάζει ομοιότητα μέσα από την οποία διατηρεί την ισορροπία της κάτω από εξωτερικά διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες.

Η οικογένεια, ως μέρος της κοινωνίας, αποτελεί σύστημα, η δομή και ο ρόλος του οποίου επηρεάζονται από τις ευρύτερες κοινωνικές συνθήκες και τους κοινωνικούς θεσμούς, και συγχρόνως επηρεάζει με τη λειτουργία της τους διάφορους θεσμούς, καθώς συνδέεται με την κοινωνία με σχέση αλληλεξάρτησης. Η οικογένεια

άλλωστε είναι η κοινωνική ομάδα που με τις λειτουργίες που επιτελεί συμβάλλει στην επίτευξη των κοινωνικών σκοπών (Κυριακίδης,2000).

6. Η επίδραση των γονέων στην διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού.

Θα ήταν ελλιπής οποιαδήποτε μελέτη γύρω από την οικογένεια, εάν αυτή δεν αναφερόταν και στις επικοινωνιακές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της οικογένειας. Αυτές οι επικοινωνιακές οικογενειακές σχέσεις έχουν υπαρκτικό χαρακτήρα σε κάθε μέλος της οικογένειας, αλλά έχουν και τόση μεγάλη μορφοποιό δύναμη, ώστε να συντελούν στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου.

Αυτή η υπαρκτική και μορφοποιός δύναμη της οικογένειας, αποδίδεται στη μεγάλη διάρκεια της συνύπαρξης και επί πλέον στην ένταση και στην ποιότητα των συναισθημάτων που καλλιεργούνται ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας. Αξίζει λοιπόν τον κόπο να δούμε κάπως από πιο κοντά αυτή τη δυναμική των οικογενειακών σχέσεων (Διαμαντόπουλος1995).

Το νεογέννητο για να μπορέσει να αναπτύξει τη προσωπικότητά του, έχει ανάγκη από την ανθρώπινη συμπεριφορά και επικοινωνία. Έχει ανάγκη να μεγαλώσει μέσα σε μια ομάδα και να έχει μια ομαδική ζωή. Και αυτό γιατί αποτελεί βασικό μέσο από το οποίο το άτομο αποκτά γνώσεις, συνήθειες, πεποιθήσεις, διαθέσεις, δεξιότητες, αξίες και ιδανικά και διαμορφώνει τα δικά του μοναδικά χαρακτηριστικά.

Η πρώτη, λοιπόν, ομάδα που ασκεί τη μεγαλύτερη επίδραση στη διαμόρφωση της προσωπικότητας είναι η οικογένεια. Η οικογένεια είναι ο μοναδικός και αναντικατάστατος φυσικός χώρος ομαδικής ζωής. Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, όσο τέλεια και αν οργανωθούν δεν θα μπορέσουν να αντικαταστήσουν την οικογένεια, γιατί τα άτομα έξω από το οικογενειακό περιβάλλον δεν αισθάνονται ευτυχισμένα, επειδή ζουν σε μια τεχνητή ατμόσφαιρα.

Το παιδί δέχεται επιδράσεις από την οικογένειά του και γι' αυτό παρατηρούνται συνεχώς πολλές ομοιότητες ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά, τόσο στην εξωτερική συμπεριφορά, όσο και στις ιδέες, τις πεποιθήσεις, και τις ιδιότητες του χαρακτήρα (Χαραλαμπίδης,1987).

Η οικογένεια αποτελεί έναν από τους κοινωνικό-πολιτιστικούς παράγοντες ανάπτυξης της προσωπικότητας του ανθρώπου. Στο οικογενειακό περιβάλλον

σχηματίζεται ο σκελετός της προσωπικότητας, και μέσα από αυτό θα βγει το παιδί για να αναπτύξει τις πρώτες του δυνάμεις και λειτουργίες.

Έχει αποδειχθεί πως το οικογενειακό γενικότερα κλίμα και οι σχέσεις μεταξύ των γονιών είναι αυτές που παίζουν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Οι αρμονικές σχέσεις των γονιών δημιουργούν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την ομαλή προσαρμογή στη κοινωνική ζωή. Τα παιδιά αυτά είναι περισσότερο ανεξάρτητα και αναπτύσσουν καλύτερες σχέσεις με τους γονείς τους. Αντίθετα, τα παιδιά που προέρχονται από οικογένειες, όπου δεν επικρατεί η αρμονία, η ομόνοια και η γαλήνη, συνήθως γίνονται νευρωτικά, επιθετικά και δυσπροσάρμοστα (Δερβίσης,1984).

Αναμφισβήτητα, το οικογενειακό περιβάλλον παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του παιδιού. Αυτό θα προσδιορίσει αν το άτομο αναπτύξει δημοκρατική, δηλαδή δημιουργική ή αυταρχική, δηλαδή μη δημιουργική προσωπικότητα (Τερλέξης,1975).

Στην πορεία της διαμόρφωσης της προσωπικότητας υφίστανται δυο είδη ερεθισμάτων: εκείνα που σχετίζονται με το κληρονομικό προίκισμα και εκείνα που προέρχονται από το περιβάλλον και τους ανθρώπους γύρω μας (Καλαντζής – Αζίζι, και Παρίτης,1990).

Συγκεκριμένα, αποφασιστικό ρόλο θα παίζει η γνώμη των γονιών για τη φύση του παιδιού και η ανάλογη συμπεριφορά που προκύπτει. Η γνώμη τους φυσικά είναι αποτέλεσμα της κοινωνικής θέσης της οικογένειας και του γενικότερου πολιτικού και πολιτιστικού συστήματος, μέρος του οποίου αποτελεί.

Η αυταρχική συμπεριφορά και η στάση των γονιών, για παράδειγμα, προετοιμάζει το κλίμα μέσα στο οποίο θα αναπτυχθεί το αυταρχικό παιδί. Παιδιά, δηλαδή, που ανατρέφονται μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον που κυριαρχεί η μορφή του πατέρα, καλλιεργούν συνήθειες και υιοθετούν στάσεις που βοηθούν στην δημιουργία οικογενειακού κλίματος μέσα στο οποίο θα μεγαλώσουν και τα δικά τους παιδιά με τα ίδια αποτελέσματα (Τερλέξης,1975).

Ωθηση για τη μελέτη των επιδράσεων της οικογένειας έδωσαν αρχικά τα κηρύγματα του Freud, όπως αναφέρει ο Greenson, για τη σπουδαιότητα των πρώτων παιδικών χρόνων στη διαμόρφωση της προσωπικότητας. Ο Freud τόνισε ιδιαίτερα τη σχέση μητέρας και παιδιού. Άλλοι ερευνητές τόνισαν το ρόλο των γονέων ως πηγή ενίσχυσης ή ως πρότυπο για μίμηση. Η σχέση ανάμεσα στη συμπεριφορά των γονέων και στην ανάπτυξη του παιδιού είναι μια σχέση αμφίδρομη, δυναμικής

αλληλεπίδρασης. Το παιδί δεν πρέπει να θεωρείται ότι είναι στο έλεος των επιδράσεων των γονέων, αλλά ότι είναι ένας ενεργητικός οργανισμός που επηρεάζει και διαμορφώνει το περιβάλλον με τα χαρακτηριστικά του. Η οικογένεια είναι ένας δυναμικός σχηματισμός αλληλεπιδράσεων στην τριαδική μορφή «πατέρας - μητέρα - παιδί», στην οποία πρέπει να προστίθενται και να συνυπολογίζονται και οι επιδράσεις των άλλων συννοικούντων μελών.

Ο πατέρας στη προσπάθεια να βοηθήσει το γιο του να εγκαταλείψει τις πρώιμες ταυτίσεις του με τη μητέρα, εξαιτίας της σχέσης προσκόλλησης που έχει αναπτύξει μαζί της, και να ενισχύσει αντίθετα την ταυτόσή του με τον ίδιο, θα κατορθώσει να καταστήσει το γιο του ικανό να διαμορφώσει το ρόλο του φύλου του και να υιοθετήσει τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας, τη συμπεριφορά, τα συναισθήματα, τις αξίες, τα κίνητρα και τις απόψεις του (Greenson,1968, Λύτρα,2002).

Περισσότερο σπουδαίος γίνεται ο ρόλος του πατέρα μετά το τρίτο έτος της ηλικίας του παιδιού. Τότε έχει μεγαλύτερη ανάγκη το παιδί για δημιουργία θερμών σχέσεων με το πατέρα του. Μέχρι τότε, η επίδραση του πατέρα είναι περισσότερο έμμεση. Άλλωστε ο πατέρας είναι στήριγμα και της μητέρας (Χασάπη,1980).

Βέβαια, υπάρχει τεράστια διαφορά στην διαμόρφωση της προσωπικότητας των παιδιών με διαφορετικά βιώματα, όπως για παράδειγμα τα παιδιά που μεγάλωσαν χωρίς οικογένεια σε ιδρύματα παιδικής προστασίας, λαμβάνουν άλλα ερεθίσματα από τα παιδιά που μεγάλωσαν σε οικογένειες με αποκλίσεις (διαζευγμένοι γονείς, ορφανά, ετεροθαλή αδέρφια) και άλλα ερεθίσματα από παιδιά που μεγάλωσαν σε φυσικές οικογένειες στη συνήθη τους μορφή και σύνθεση. Έρευνες απέδειξαν, ότι σημασία για την ανάπτυξη του παιδιού έχει όχι το τι κάνουν ή δεν κάνουν οι γονείς, αλλά το πώς κάνουν ό,τι κάνουν, το συναισθηματικό περίβλημα της πράξης.

Το μορφωτικό - οικονομικό επίπεδο της οικογένειας αποτελεί πρωταρχικό παράγοντα για την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, γιατί καθορίζει το είδος και το ποσό της φροντίδας που εξασφαλίζεται στο παιδί, καθ' όλα τα στάδια της ανάπτυξης από την ενδομητρική περίοδο ως την ενηλικίωση, καθώς επίσης και το είδος και το ποσό των ευκαιριών για μάθηση και για άνοδο στις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Ένα παιδί, για παράδειγμα, που γεννιέται και μεγαλώνει σε μια οικογένεια με φτωχούς και αμόρφωτους γονείς, έχει μεγαλύτερη πιθανότητα να αποβεί, ως ενήλικος, ένα άτομο με μειωμένη σχολική και επαγγελματική κατάρτιση (Κορώσης,2003).

Οι γονείς της μεσαίας και της ανώτερης κοινωνικής τάξης διευκολύνουν τα παιδιά τους προς αυτή τη κατεύθυνση, όπως επίσης και να αποκτήσουν τη δεξιότητα της ανάγνωσης, της γραφής και του νοερού λογισμού. Αυτό συμβαίνει γιατί χρησιμοποιούν μια περισσότερο επεξεργασμένη και καλλιεργημένη γλώσσα, σέβονται τις ανάγκες και τα δικαιώματα των παιδιών, δημιουργούν μια ποιοτική σχέση μαζί τους και τα προωθούν στην απόκτηση εμπειριών και βιωμάτων. Αντίθετα, οι γονείς της κατώτερης κοινωνικής τάξης, ελάχιστα βοηθούν στην γλωσσική και πνευματική εξέλιξη των παιδιών τους, επειδή χρησιμοποιούν μια στερεότυπη γλώσσα, περιορισμένη και φτωχή σε εκφράσεις.

Γενικά οι επαρκείς και δημοκρατικοί γονείς προσφέρουν στα παιδιά τους φυσική υγεία, ενώ οι προστατευτικοί ή οι απορριπτικοί γονείς, οι ψυχροί και αδιάφοροι, δημιουργούν στα παιδιά συναισθήματα δυσπιστίας και μειονεκτικότητας και είναι υπεύθυνοι για τη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς τους.

Μέσα στην οικογένεια το παιδί μιμείται τη συμπεριφορά των γονέων του, ταυτίζεται μαζί τους, μαθαίνει να αγαπά και να αγαπιέται, συναισθημα το οποίο αποτελεί αφετηρία για όλες τις υπόλοιπες κοινωνικές αρετές.

Στην οικογένεια το παιδί αντιλαμβάνεται ότι είναι μέλος ενός κοινωνικού συνόλου και ικανοποιείται η ανάγκη του «ανήκειν» και η παιδική ψυχή γεμίζει από τα συναισθήματα της σιγουριάς, της αγάπης και της αποδοχής. Τα παιδιά, επίσης, συνομιλούν, αναπτύσσουν σχέσεις, αποκτούν εμπειρίες, σχηματίζουν έννοιες και βρίσκουν λέξεις για να εκφράσουν τα γλωσσικά και πνευματικά τους χαρακτηριστικά (Χαραλαμπίδης, 1987).

6.1 Η τιμωρία

Πολλοί γονείς είναι αυτοί που χρησιμοποιούν την τιμωρία ως μέσο διαπαιδαγώγησης των παιδιών τους. Όμως, η τιμωρία αποτελεί μορφή επιθετικής συμπεριφοράς. Η τιμωρία ή ποινή συνιστά ένα είδος 'προστίμου', το οποίο επιβάλλεται σε κάποιο πρόσωπο για την ανάρμοστη συμπεριφορά του ή για την παράβαση ορισμένων κανόνων, τους οποίους οφείλει να τηρεί. Οι κανόνες αυτοί, όταν πρόκειται για παιδιά, καθορίζονται από τους γονείς τους, οι οποίοι και ενδιαφέρονται για την πιστή τήρησή τους. Σε περιπτώσεις παραβάσεων επιβάλλουν και τις ανάλογες τιμωρίες, τις ποινές που εκείνοι κρίνουν αναγκαίες, για να

διορθώσουν ή για να προλάβουν χειρότερες μορφές παιδικής συμπεριφοράς (Κρασανάκης και Πασχάλης,1996).

Τα παιδιά για να μπορέσουν να αναπτύξουν ικανοποιητικές διαπροσωπικές σχέσεις είναι απαραίτητο να μάθουν να συμμορφώνονται στους κοινωνικούς κανόνες και να ελέγχουν τη συμπεριφορά τους. Όταν παραβαίνουν αυτούς τους κανόνες τότε έχουν μια αντικοινωνική συμπεριφορά που είτε αφορά απλές καθημερινές δυσκολίες είτε μπορεί να φτάνει και σε σοβαρές διαταραχές της διαγωγής όπως είναι η παιδική εγκληματικότητα. Η διαταραγμένη συμπεριφορά ενός παιδιού, είτε αυτή είναι αθέλητη είτε θελημένη, φανερώνει απόκλιση από τις προσδοκίες της οικογένειας του κοινωνικού περιγύρου. Βασικό κριτήριο για τη διάκριση της αποκλίνουσας συμπεριφοράς, είναι η ηλικία του παιδιού καθώς σε πολύ μικρές ηλικίες που τα παιδιά δεν μπορούν να καταλάβουν το καλό και το κακό, δεν υπάρχουν αποκλίνουσες συμπεριφορές (Γαλάνης,1995).

Βέβαια τονίζεται ότι τα ισχυρά συναισθήματα που προκαλούν στο τιμωρούμενο άτομο οι επιβαλλόμενες ποινές μπορεί να δημιουργήσουν εκτροπές όσον αφορά την αυτοπειθαρχία, και αυξάνουν την ένταση της έμμονης συμπεριφοράς. Έχει αποδειχθεί ότι οι απειλές και οι τιμωρίες σε περιπτώσεις ανώμαλης συμπεριφοράς, η οποία συνδέεται με νευρωτικές καταστάσεις, όπως κλεπτομανία, χρήση ναρκωτικών και άλλα, δεν είναι αποτελεσματικές.

Επομένως, η τιμωρία δεν διορθώνει αλλά αντίθετα απειλεί, περιφρονεί και βλάπτει τον παραβάτη. Πολλοί χαρακτηρίζουν την τιμωρία του παιδιού ως πράξη μίσους και αδικίας, ανίκανη να το κάνει καλύτερο. Αντίθετα μάλιστα, το παιδί που τιμωρείται θα γίνεται συνεχώς χειρότερο, αλλά και αργότερα, ως πατέρας ή μητέρα, θα τιμωρεί και τα δικά του παιδιά (Δαράκη,1995).

Βέβαιο είναι ότι το παιδί που τιμωρείται αισθάνεται άσχημα. Τα πιθανά να συμβούν είναι δυο:

α) Να γίνει χειρότερο το τιμωρούμενο παιδί.

β) Να τιθασεύσει προσωρινά τις απαράδεκτες επιθετικές του δραστηριότητες, για να τις εκδηλώσει αργότερα, όταν δε θα υπάρχει περιορισμός από τους γονείς του, μάλιστα δε, με μια μορφή μνησικακίας.

Βέβαιο επίσης, είναι ότι κανένα παιδί όταν τιμωρείται, δεν αισθάνεται άνετα, αλλά ούτε θεωρεί ευεργέτη εκείνον που το τιμωρεί. Το αντίθετο μάλιστα συμβαίνει, ιδιαίτερα στην περίπτωση που οι επιβαλλόμενες από τους γονείς τιμωρίες είναι σωματικές. Σπάνιες ή και ανύπαρκτες πρέπει να θεωρηθούν οι περιπτώσεις εκείνες

που το τιμωρούμενο παιδί θεωρεί την ποινή ως πράξη που συμφέρει, που γίνεται για το καλό του.

Αναντίλεκτο, τέλος, θεωρείται το γεγονός ότι η σχέση του παιδιού με τον τιμωρό γονέα διαταράσσεται, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν δεν ακολουθούν πράξεις συναισθηματικής εξισορρόπησης, αρκετά χρήσιμες για την ψυχική υγεία του παιδιού (Κρασσανάκης και Πασχάλης, 1996).

Ο ρόλος, βέβαια, της οικογένειας είναι σημαντικός για την κοινωνική ανάπτυξη και υγεία καθώς και για τη διάπλαση του χαρακτήρα και για την κοινωνικοποίηση του παιδιού. Η οικογένεια εκτός από θετικές μπορεί να έχει και αρνητικές επιδράσεις και γι' αυτό το λόγο να προκαλέσει ψυχικές διαταραχές. Παράγοντες που επηρεάζουν τη συμπεριφορά των νέων είναι η προσωπικότητα των γονέων, η κοινωνική θέση της οικογένειας, η αλλαγή στην οικονομική κατάσταση της οικογένειας, η σχέση των γονέων μεταξύ τους και προς το παιδί. Η εχθρική, απορριπτική και αυταρχική συμπεριφορά των γονέων μπορεί να προκαλέσει εχθρότητα, επιθετικότητα προς τους συνομηλίκους, σκληρότητα και αδυναμία προσαρμογής, αντικοινωνική συμπεριφορά. Από την άλλη, η υπερπροστασία κάνει τα παιδιά να έχουν παθητική και εξαρτημένη συμπεριφορά, έλλειψη πρωτοβουλίας και σιγουριάς, φόβο για το άγνωστο. Η σύγχυση ρόλων των γονέων προκαλεί προβλήματα ταύτισης, μοναξιάς και συναισθηματικού κενού.

Τέλος, οι ανυπόμονοι και με υπερβολικές απαιτήσεις γονείς προκαλούν έλλειψη πρωτοβουλίας, αδεξιότητα, φόβο αποτυχίας, άγχος, αίσθημα απόρριψης και μειονεξίας. Σοβαρό αίτιο αντικοινωνικής συμπεριφοράς είναι η διαβίωσή τους σε ανώμαλες οικογενειακές συνθήκες ζωής, όπου ο γονεϊκός έλεγχος απουσιάζει (Γαλάνης, 1995).

7. Μορφές οικογενειακής οργάνωσης.

Η οικογενειακή ομάδα συγχέεται συχνά με το νοικοκυριό για τον λόγο ότι συνιστά ένα μοναδικό νοικοκυριό. Σε ένα νοικοκυριό όμως μπορεί να περιλαμβάνονται οικότροφοι και συγκάτοικοι που μοιράζονται με την οικογενειακή ομάδα μια κοινή κατοικία. Συχνά η οικογένεια δεν διαφοροποιείται από το παντρεμένο ζευγάρι, η ουσία όμως της οικογενειακής ομάδας είναι η σχέση γονέως-παιδιού, η οποία μπορεί να απουσιάζει από πολλά παντρεμένα ζευγάρια.

Οι μορφές με τις οποίες συναντώνται οι οικογενειακές ομάδες είναι:

7.1 Πατριαρχική οικογένεια

Η πατριαρχική μορφή οικογένειας αποτελούταν από τους συζύγους και τα πολλά παιδιά τους, με τις δικές τους οικογένειες, και λειτουργούσε με επικεφαλή τον πατέρα φαμίλια, που αποφάσιζε για όλα τα ζητήματα και αντιμετωπιζόταν από όλους με σεβασμό. Η παλιά αυτή μορφή οικογένειας διατηρείται σε πολλές σύγχρονες κοινωνίες, στο αστικό βιομηχανικό περιβάλλον. Ωστόσο, η μορφή της σύγχρονης οικογένειας έχει μεταβληθεί σε πυρηνική (Καλλινικάκη,1992).

7.2 Πυρηνική οικογένεια

Η πυρηνική ή συζυγική οικογένεια, που ορίζεται γενικά ως το παντρεμένο ζευγάρι και τα παιδιά τους (γνήσια, υιοθετημένα ή ανατραφέντα από αυτούς), αποτελεί τη βασική μονάδα της οικογενειακής οργάνωσης σε όλες σχεδόν τις κοινωνίες. Άλλες μορφές οικογενειακής οργάνωσης, όπως η πολυγαμική και η ενιαία οικογένεια, θεωρούνται ότι, κατά μια έννοια, είναι δομημένες με βάση την πυρηνική οικογένεια ή ότι περιλαμβάνουν μονάδες συγκρίσιμες με αυτή (Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα,1992).

Η οικογένεια διαφέρει από κοινωνία σε κοινωνία, όμως η συμβατική εικόνα της οικογένειας είναι η πυρηνική οικογένεια δηλαδή ένα νοικοκυριό με ένα σύζυγο, μια σύζυγο και παιδιά. Παρ' όλα αυτά υπάρχουν και άλλοι τύποι οικογένειας όπως αυτές με ένα γονέα (Cole&Cole,2002).

Στις αγροτικές κοινωνίες η πυρηνική οικογένεια αποτελεί συχνά την πρωταρχική μονάδα παραγωγής, διαμοιραζομένη τις εργασίες και αναλαμβάνοντας συλλογικά την ευθύνη για τα έσοδα με τα οποία συντηρείται. Σε πολλούς τύπους κοινότητας επίσης αποτελεί σχεδόν πάντα την πρωταρχική μονάδα οικονομικής κατανάλωσης (Ντράικωρς, 1991).

Η δομή της οικογένειας διαφοροποιείται μεταξύ αγροτικού και αστικού περιβάλλοντος. Στις σύγχρονες αστικές κοινωνίες η κυρίαρχη μορφή οικογένειας είναι η πυρηνική, αποτελούμενη από το έγγαμο ζευγάρι και τα παιδιά του, που λειτουργεί ανεξάρτητα από τις συγγενικές οικογένειες και την ευρύτερη κοινωνία. Αντίθετα, στο αγροτικό περιβάλλον, οι σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας ήταν εξίσου σημαντικές, όσο οι ενδο- οικογενειακές σχέσεις, καθώς η παραδοσιακή

οικογένεια, που αποτελούταν από συγγενικές οικογένειες, διατηρούσε στενές σχέσεις συνεργασίας με την υπόλοιπη κοινότητα (Λύτρα,2002).

Στην παραδοσιακή οικογένεια, με την αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων βασικός στόχος ήταν η επιβίωση, μέσα από συλλογικές διαδικασίες που αφορούσαν όλη την οικογένεια. Η επικοινωνία των ατόμων μέσα στην οικογένεια ήταν αποτελεσματική και οι ανάγκες καλύπτονταν. Τα άτομα διαπαιδαγωγούνταν με βάση την υπευθυνότητα, τη συμμόρφωση και την υπακοή (Κορώσης,2003).

7.3 Μονογονεϊκή οικογένεια

Αποτελείται από έναν γονέα και το ή τα παιδιά του. Μονογονεϊκές οικογένειες προκύπτουν από τον θάνατο του ενός γονέα, από το διαζύγιο ή χωρισμό. Δημιουργούνται ακόμη όταν ένα ανύπαντρο άτομο ανατρέπει τα παιδιά μόνο του. Στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες η μονογονεϊκή οικογένεια (ιδιαίτερα αυτή που ο γονέας είναι γυναίκα) γίνεται όλο και πιο συνήθης και κοινωνικά ανεκτή. Σε πολλές παραδοσιακές κοινωνίες, η ανύπαντρη μητέρα ενθαρρύνεται ή εξαναγκάζεται να παντρευτεί, αλλιώς είναι υποχρεωμένη να δώσει το παιδί της για υιοθεσία. Και σε αυτές ωστόσο, γίνεται όλο και πιο συνήθης μια μητέρα να ανατρέπει η ίδια τα παιδιά της, συχνά συνεπικουρούμενη από τους γονείς της ή από το κράτος.

Τον καιρό των γιαγιάδων μας, το να μεγαλώνει μόνη μια μητέρα το παιδί της ήταν κάτι παραπάνω από αδιανόητο. Η χωρισμένη γυναίκα ή η ανύπαντρη μητέρα, ήταν ο αποδιοπομπαίος τράγος μιας κοινωνίας με αυστηρούς κανόνες και απόλυτες διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στο πρέπει και το μη. Τώρα πια, η μητέρα που ανατρέπει το παιδί της χωρίς τη βοήθεια του πατέρα, δεν αντιμετωπίζει κατακραυγές και καταναγκασμούς, αλλά είναι υποχρεωμένη να καταβάλλει διπλή προσπάθεια για να ανταποκριθεί στο ρόλο της, που η εποχή μας έχει φορτώσει με πλήθος υποχρεώσεων.

Ο κίνδυνος που δημιουργείται στη μονογονεϊκή οικογένεια είναι να ταυτιστεί το παιδί με τη μητέρα και να εγκλωβιστούν κι οι δυο σε έναν κόσμο δικό τους, που δύσκολα χωρά τρίτους (Cole&Cole,2002).

Όσον αφορά τους πατέρες, ο ρόλος τους, τόσο των παντρεμένων όσο και των χωρισμένων, έχει αλλάξει. Σήμερα, οι πατέρες βοηθούν πολύ περισσότερο τα παιδιά τους στα μαθήματα και ασχολούνται περισσότερο με τις οικιακές δουλειές. Παρόλο που από τη φύση τους δεν είναι τόσο στοργικοί όσο οι μητέρες, ο τρόπος ζωής των

χωρισμένων ή μόνων αντρών είναι ίδιος ή παρόμοιος με των μόνων γυναικών (Κρασανάκης και Πασχάλης, 1996).

7.4 Η πολυγαμική οικογένεια

Απαντά ιδιαίτερα σε περιοχές όπου επιτρέπεται η πολυγαμία και αποτελείται από ένα κεντρικό πρόσωπο (συνήθως την κεφαλή του νοικοκυριού), τις ή τους συζύγους του, ορισμένες φορές και παλλακίδες, και τα παιδιά τους.

Στη Δυτική Αφρική για παράδειγμα, ένας άνδρας μπορεί να έχει αρκετές γυναίκες-συζύγους και κάθε γυναίκα είναι επικεφαλής μιας οικογενειακής υπομονάδας που αποτελείται από αυτήν και τα παιδιά της. Επίσης μπορεί να έχει ιδιαίτερο κατάλυμα μέσα στο νοικοκυριό, ενώ συχνά συνεργάζεται με τις άλλες γυναίκες σε δραστηριότητες όπως είναι η κηπουρική και η ανατροφή των παιδιών. Η μορφή αυτή οικογενειακής οργάνωσης μπορεί να θεωρηθεί ως ένα αλληλεπικαλυπτόμενο σύνολο πυρηνικών οικογενειών, καθεμιά από τις οποίες έχει τον ίδιο άνδρα-σύζυγο ως κεφαλή της οικογένειας.

7.5 Η ενιαία οικογένεια

Αποτελεί τύπο οικογενειακής οργάνωσης, στον οποίο τα μέλη μιας ομάδας μονογαμμικής καταγωγής (όπου η καταγωγή ορίζεται από τον έναν από τους δυο γεννήτορες), για παράδειγμα μια ομάδα αδελφών, ζουν μαζί με τις συζύγους και τους απογόνους τους στο ίδιο νοικοκυριό. Στην Ινδία, όπου η ενιαία οικογένεια είναι τυπική σε πολλές περιοχές, υπάρχει επίσης η από κοινού ιδιοκτησία και εκμετάλλευση εκ μέρους των ανδρών της οικογενειακής περιουσίας. Σε άλλες περιοχές του κόσμου ωστόσο, δεν υπάρχει κατ' ανάγκη αυτή η ρύθμιση (Ντράικωρς, 1991).

7.6 Εκτεταμένη οικογένεια

Δεν υπάρχει ακριβής διάκριση μεταξύ της ενιαίας οικογένειας και της εκτεταμένης οικογένειας και ο τελευταίος όρος μπορεί να περικλύσει και τους δυο όρους. Με μια στενότερη έννοια, ωστόσο, οι κοινωνιολόγοι συνήθως θεωρούν την εκτεταμένη οικογένεια ως μεγαλύτερη μονάδα η οποία διατηρεί χαλαρότερο έλεγχο στα μέλη της. Στις περισσότερες εκτεταμένες οικογένειες οι συζυγικοί δεσμοί είναι ισχυρότεροι από τους συγγενικούς, όπως είναι για παράδειγμα οι αδελφικοί που δεσπόζουν στην ινδική ενιαία οικογένεια. Η εκτεταμένη οικογένεια είναι

συνηθέστερη σε περιοχές, όπου οι δεσμοί μεταξύ συγγενών είναι σημαντικοί για οικονομικούς λόγους. Έτσι ήταν συνήθως στην Ευρώπη πριν και αμέσως μετά την Βιομηχανική επανάσταση, καθώς και μεταξύ των Ευρωπαίων μεταναστών. Είναι ακόμη κοινή σε πολλές περιοχές του Τρίτου Κόσμου. Τυπικά, περιλαμβάνει μια ομάδα συγγενών που ζουν μαζί και μοιράζονται τους οικονομικούς πόρους. Το κλειδί της κατανόησης της εκτεταμένης οικογένειας ωστόσο, δεν είναι η κατ' ανάγκη συγκατοίκηση, αλλά η υλική βοήθεια που παρέχουν οι συγγενείς μεταξύ τους και η από κοινού ανάληψη των οικονομικών ευθυνών (Ντράικωρς, 1991).

7.7 Η Ελληνική οικογένεια

Η ελληνική οικογένεια κάτω από τις επιδράσεις των ευρύτερων κοινωνικών μεταβολών και τις νέες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, μετατράπηκε από παραδοσιακή σε πυρηνική. Η ελληνική πυρηνική οικογένεια αποτελείται από τους συζύγους και τα βιολογικά ή υιοθετημένα παιδιά τους και διατηρεί στενές σχέσεις με το συγγενικό τους περιβάλλον, το οποίο και βρίσκεται συνήθως στο τόπο διαμονής της. Στην ελληνική κοινωνία, μάλιστα, η οικογένεια διατηρώντας τη συνεχή παροχή στήριξης σε οικονομικό και ψυχοκοινωνικό επίπεδο, σε πρακτικές δραστηριότητες, καθώς και στη διαδικασία της διαπαιδαγώγησης των νεότερων μελών της, θέτει σε σοβαρή αμφισβήτηση την απόλυτη διάκριση της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας σε πυρηνική και παραδοσιακή.

Κέντρο αυτού του οικογενειακού τύπου αποτέλεσε το παιδί, μέσα από το οποίο το ζευγάρι ζει και διατηρείται η συζυγική σχέση. Ο θεσμός της πυρηνικής οικογένειας με έμφαση στο παιδί, απορρίπτεται στην εφαρμογή του σήμερα, που στη νέα μορφή της ελληνικής οικογένειας, καθοριστικής σημασίας για την απόφαση των νέων να προβούν σε γάμο, είναι η δημιουργία στενής σχέσης στην ανάπτυξη της οποίας επικεντρώνονται οι σύζυγοι (Θαλασσοχώρης, 1998).

Ψυχολογικές έρευνες σχετικές με την επίδραση του μεγέθους της οικογένειας στη διαμόρφωση των παιδιών έφεραν στην επιφάνεια τα εξής αποτελέσματα.

- α) Στην ολιγομελή οικογένεια ο γονεϊκός ρόλος έχει ένταση, ενώ στην πολυμελή έχει έκταση.
- β) Στην ολιγομελή οικογένεια δίνεται έμφαση στην ατομική ανάπτυξη και στα προσωπικά επιτεύγματα, ενώ στην πολυμελή γίνονται θυσίες για τα άλλα αδέλφια.
- γ) Στην ολιγομελή οικογένεια υπάρχει δυνατότητα για μεγαλύτερη αυτονομία και δημοκρατική συμμετοχή στα οικογενειακά θέματα, ενώ στην πολυμελή, επειδή πολλά

άτομα στεγάζονται στον ίδιο χώρο, προκύπτει η ανάγκη για μεγαλύτερη οργάνωση, συγκεντρωτισμό και αυταρχικό έλεγχο.

δ) Στην ολιγομελή οικογένεια υπάρχει η δυνατότητα για μεγαλύτερη εξατομικευμένη φροντίδα, αλλά συγχρόνως και κίνδυνος για υπερπροστασία.

ε) Στην ολιγομελή οικογένεια το παιδί προσανατολίζεται προς τους μεγάλους. Γι' αυτό, έχει ισχυρό Υπερεγώ (υπερκοινωνικοποιείται) και μεγαλύτερη γλωσσική ανάπτυξη και σχολική επίδοση.

στ) Η πολυμελής οικογένεια είναι ένα σύστημα μικρής ομάδας που απαιτεί προσαρμογή σε ποικίλους ρόλους.

ζ) Στην πολυμελή οικογένεια δημιουργείται ένα συναίσθημα ασφάλειας και προσωπικής ικανοποίησης.

η) Στην πολυμελή οικογένεια κύριο ρόλο στην πειθαρχία, την επιβολή ποινών και την παροχή αμοιβών διαδραματίζουν τα άλλα παιδιά.

θ) Στην πολυμελή οικογένεια το κάθε παιδί υιοθετεί και ένα διαφορετικό τρόπο ζωής. Οι ρόλοι αυτοί διαμορφώνονται νωρίς στη ζωή και ενσωματώνονται στην προσωπικότητα του ατόμου και χρωματίζουν μόνιμα πλέον τη συμπεριφορά του. Οι κυριότεροι τύποι είναι: ο υπεύθυνος, ο κοινωνικός, ο φιλόδοξος, ο μελετηρός, ο εγωκεντρικός, ο αδιάφορος, ο ασθενικός και ο χαϊδεμένος (Ντράικωρς, 1991).

ι) Μια ξεχωριστή περίπτωση ολιγομελούς οικογένειας είναι και αυτή με τα μοναχοπαίδια. Το μοναχοπαιδί λόγω της συνεχούς συναναστροφής μέσα στην οικογένεια με τους γονείς του και της έλλειψης άλλων αδερφών, αναπτύσσει μεγάλη νοητική και γλωσσική ικανότητα με ευνοϊκές προεκτάσεις στις εν συνεχεία σχολικές και επαγγελματικές επιδόσεις του.

Συνήθως οι γονείς παγιδεύονται συναισθηματικά σε αυτή την διαμαρτυρία, με αποτέλεσμα να περιπίπτουν σε υπερπροστατευτικές συμπεριφορές προς τα μοναχοπαίδια και να τα ζημιώνουν διπλά. Η ορθή συμπεριφορά των γονέων προς αυτή την έλλειψη κι άλλων αδελφών, είναι η ενθάρρυνση, ώστε τα μοναχοπαίδια από νηπιακής ηλικίας να αναπτύσσουν φιλίες και άλλες κοινωνικές δραστηριότητες με συνομήλικα παιδιά και να αναπληρώνουν κατά κάποιο τρόπο αυτή την έλλειψη, η οποία μπορεί να οδηγήσει και σε αισθήματα εχθρότητας προς τους γονείς εκ μέρους των μοναχοπαιδιών (Διαμαντόπουλος, 1995).

Και ενώ οι ρόλοι αυτοί αρχικά διαμορφώνονται ως αντιδραστικοί μηχανισμοί προσαρμογής, με το πέρασμα του χρόνου αποκτούν μονιμότητα ως τρόποι συμπεριφοράς που χαρακτηρίζουν τη προσωπικότητα (Διαμαντόπουλος, 1995).

Η σειρά γέννησης καθορίζει πλείστες παραμέτρους της ζωής του παιδιού, δηλαδή κατά πόσο το παιδί νιώθει ότι είναι αποδεκτό και αγαπάται, τη συναισθηματική σχέση με τους γονείς, τον ανταγωνισμό ή την υποστήριξη που δέχεται από τα αδέρφια, τους περιορισμούς που του επιβάλλονται ή τις ελευθερίες που του παρέχονται κ.ά. Ο πρωτότοκος είναι κατά κανόνα προσανατολισμένος προς τους μεγάλους, έχει ισχυρό Υπερεγώ, είναι πειθαρχημένος και συντηρητικός. Ο δευτερότοκος προσπαθεί να ξεπεράσει τον πρωτότοκο, αναπτύσσοντας άλλοτε εργατικότητα και προθυμία και άλλοτε επιθετικότητα, αρνητισμό και επαναστατική διάθεση. Ο τρίτος διαπιστώνει, από το μάταιο αγώνα του δευτερότοκου, ότι ο ανταγωνισμός σε τίποτε δεν ωφελεί. Αποδέχεται τη φυσική υπεροχή των άλλων και δημιουργεί μια εύθυμη διάθεση έναντι της ζωής.

Το πρωτότοκο παιδί υπερέχει των αδελφών του στη γλωσσική ανάπτυξη, γιατί μιμείται τα γλωσσικά πρότυπα των ενηλίκων. Η υπεροχή αυτή είναι μεγαλύτερη όσο μεγαλύτερη είναι η απόσταση στην ηλικία από τα άλλα αδέρφια. Σχετικά με τη συνάφεια ανάμεσα στη σειρά γέννησης και στη νοημοσύνη, τα δεδομένα είναι αντιφατικά. Έχει διαπιστωθεί ότι η νοημοσύνη των παιδιών παρουσιάζει προοδευτική μείωση καθώς μεγαλώνει η σειρά γέννησης. Η μείωση αυτή εξηγείται από το γεγονός ότι κάθε επόμενο παιδί μεγαλώνει σε οικογενειακό περιβάλλον που έχει χαμηλότερο μέσο επίπεδο νοητικής ωριμότητας. Το μοναχοπαιδί, απολαμβάνει όλα τα πλεονεκτήματα και συγχρόνως υφίσταται όλα τα μειονεκτήματα του πρωτοτόκου και του παιδιού της ολιγομελούς οικογένειας, αλλά στην ακραία τους μορφή (Κυριακίδης, 2000).

Οι έρευνες έχουν αποδείξει ότι τα πρωτότοκα παιδιά είναι περισσότερο υπεύθυνα και συντηρητικά, τα δεύτερα είναι φιλόδοξα και επαναστατικότερα, ενώ τα τρίτα διασκεδάζουν τη πειθαρχία τους στα μεγαλύτερα, επιλέγοντας τον εύθυμο ρόλο. Επίσης, συνέπεια αυτής της αλληλεπίδρασης των αδελφών στη διαμόρφωση των ρόλων τους, έχει παρατηρηθεί ότι: τα μεν αγόρια με μεγαλύτερη αδερφή παρουσιάζουν συμπεριφορές θηλυπρέπειας, ενώ τα κορίτσια με μεγαλύτερο αδερφό παρουσιάζουν αρρενωπότητα (Διαμαντόπουλος, 1995).

8. Η κρίση του θεσμού της οικογένειας και τα εναλλακτικά οικογενειακά σχήματα.

Η αλλαγή στους ρόλους, τους σκοπούς και τις επιδιώξεις των μελών της οικογένειας, ως συνέπεια των κοινωνικών μεταβολών και του εκσυγχρονισμού, οδήγησε στην κρίση του θεσμού της οικογένειας. Στο αστικό περιβάλλον, παραδοσιακές αξίες που αναφέρονται στην αλληλεξάρτηση, την ενότητα των κινήτρων και τη συναισθηματική εγγύτητα των μελών της οικογένειας τίθενται σε αμφισβήτηση, και τα άτομα διαπαιδαγωγούνται προς ένα ατομικιστικό, παρά συλλογικό πρότυπο δράσης. Τα μέλη της οικογένειας βιώνουν συνεχείς συγκρούσεις και η μεταξύ τους επικοινωνία περιπλέκεται (Κατάκη,1998). Οι ενδο- οικογενειακές συγκρούσεις απειλούν τη διατήρηση και το μέλλον του κοινωνικού θεσμού της οικογένειας. Τα διαζύγια αυξάνονται και ο αριθμός των γάμων μειώνεται. Ρόλοι παλαιότερα απόλυτα σαφείς και δεδομένοι απορρίπτονται στη σύγχρονη κοινωνία, ενώ επαναπροσδιορίζεται ο ρόλος του ζευγαριού, με έμφαση στην αμοιβαία και επαρκή κάλυψη προσωπικών αναγκών.

Παράλληλα με τη ρευστότητα σε κοινωνικό επίπεδο, υπάρχει ρευστότητα και στη δομή και τη μορφή της συμβατικής συζυγικής οικογένειας, που δεν αποτελεί πλέον τη μοναδική μορφή οργάνωσης του ιδιωτικού βίου, καθώς έχουν εμφανιστεί διάφορα εναλλακτικά σχήματα, μη συμβατικά που γίνονται ολοένα και περισσότερο αποδεκτά στις αντιλήψεις των ατόμων (Πρεσβέλου,2003). Το παραδοσιακό οικογενειακό σχήμα δεν είναι το μοναδικό στη σύγχρονη κοινωνία, το οποίο παρέχει πολλαπλές εναλλακτικές λύσεις από το συμβατικό μοντέλο, και τη δυνατότητα επιλογής στα άτομα, ανάλογα με την προσωπική αξιολόγηση των αναγκών τους.

Έχουν αυξηθεί κατά πολύ οι μονογονεϊκές οικογένειες, η ελεύθερη ένωση και οι γεννήσεις παιδιών από ζευγάρια που παραμένουν άγαμα, επίσης, τα ζευγάρια που παραμένουν έγγαμα μολονότι δεν αποκτούν παιδιά και η μοναχικότητα, ενώ έχει μειωθεί η γεννητικότητα. Επίσης, έχουν αυξηθεί οι οικογένειες που προκύπτουν μετά από δεύτερο γάμο και τα ομοφυλόφιλα ζευγάρια. Είναι προφανές ότι η οικογένεια, στη σύγχρονη κοινωνία χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία σε ότι αφορά τη μορφή και τη δομή της (Τσουραμάνης,2004).

Κάτω λοιπόν, από τις δυσμενείς για την εξέλιξη και το μέλλον της οικογένειας κοινωνικές αλλαγές και τις διαρκώς μεταβαλλόμενες συνθήκες, η συμβατική συζυγική οικογένεια κατόρθωσε να επιβιώσει, εξαιτίας αυτής της δυνατότητας που

διαθέτει να είναι ευμετάβλητη και ευέλικτη, να αναπροσαρμόζεται και να επαναπροσδιορίζονται οι σχέσεις των μελών της (Χουρδάκη,2002).

8.1 Το διαζύγιο

Τελευταία, έχει παρατηρηθεί ότι οι οικογένειες βαθμιαία ελαττώνονται, και αυτό δε συμβαίνει γιατί μειώνονται οι γάμοι, αλλά γιατί αυξάνονται τα διαζύγια.

Ακόμα και οι πιο ευτυχισμένες ή ευκατάστατες οικογένειες έχουν προβλήματα. Τα προβλήματα υγείας, οι διαφορές ή οι συγκρούσεις ακόμα, είναι μέρος της ζωής και μια αναπόφευκτη πραγματικότητα (Τσαρδάκη,1984).

Ο τρόπος με τον οποίο οι γονείς χειρίζονται τις καθημερινές συζυγικές δυσκολίες και διαφορές, έχουν μεγάλη επίδραση στη μελλοντική συναισθηματική εξέλιξη και προσαρμογή στην κοινωνία των παιδιών τους.

Όταν η σχέση μεταξύ των δύο γονιών λειτουργεί καλά, το παιδί κερδίζει μια ισχυρή συναισθηματική ασφάλεια. Αυτή είναι απαραίτητη για να μπορέσει το παιδί να εξερευνήσει τους άλλους ανθρώπους και να δημιουργήσει σχέσεις μαζί τους.

Αντίθετα, όταν η συναισθηματική ασφάλεια του παιδιού διαβρώνεται από καταστροφικές διαμάχες των γονιών, το παιδί χάνει την εμπιστοσύνη και αυτοπεποίθηση του. Διστάζει να προχωρήσει μπροστά ή προχωρά με απορυθμισμένο τρόπο. Δυσκολεύεται να στηριχθεί στον εαυτό του ή να βρει στήριξη σε σχέσεις με άλλους (Τζάνοφ,1991).

Οι αποστάσεις και οι συγκρούσεις μέσα στο ζευγάρι είναι μοιραίο να καταλήγουν στη διάλυση της συζυγικής σχέσης συμπαρασύροντας και την οικογένεια. Στο διαζύγιο φθάνει το ζευγάρι όταν πλέον δεν μπορεί να ζήσει μαζί υπό την αυτήν στέγη. Όταν πλέον τα κομμάτια που ο καθένας σέβεται και αγαπά στον άλλον δεν είναι αρκετά για να διαλύσουν τη δυσαρέσκεια και να επανασυνδέσουν το ζευγάρι.

Το ψυχολογικό διαζύγιο έχει αρχίσει από τη στιγμή που το ζευγάρι αισθάνεται ξένο μεταξύ του και ο καθένας πλέον ακολουθεί το δικό του και όχι τον οικογενειακό δρόμο. Η αφορμή για το διαζύγιο δίδεται από κάποια μεταξύ τους σύγκρουση.

Το διαζύγιο σημαίνει ότι το ζευγάρι δεν προσπάθησε να βρει τη δική του ευτυχία και ο γάμος τους απέτυχε. Αποτελεί μια σκληρή δοκιμασία τόσο για το ζευγάρι όσο και για τα παιδιά κυρίως (Διαμαντόπουλος,1995).

Το διαζύγιο είναι μια τραυματική εμπειρία για τα παιδιά και μπορεί να επηρεάσει σημαντικά το ψυχολογικό κόσμο τους αφήνοντας αρνητικά κατάλοιπα για

όλη τους την ζωή. Ακόμη και οι διαμάχες των γονιών σε μικρή κλίμακα, είναι σε θέση να προκαλούν καταστροφή στη ζωή των παιδιών, προβλήματα στον ύπνο τους, αρνητικά συναισθήματα στην καθημερινή τους ζωή όπως συναισθηματική ανασφάλεια, δυσκολίες προσαρμογής συμπεριλαμβανόμενων κατάθλιψης, άγχους και προβλημάτων συμπεριφοράς. Όταν οι γονείς είναι εχθρικοί ή απαθείς μεταξύ τους, τα παιδιά υποφέρουν από συναισθηματικές δυσκολίες. Τα παιδιά, διαχρονικά δεν συνηθίζουν στη διαμάχη των γονιών τους, αλλά υποφέρουν πάντοτε χωρίς μείωση (Τζάνοφ,1991).

Κάποιες φορές μπορεί να δημιουργούνται στο παιδί τα αισθήματα της αποστροφής, οργής και απογοήτευσης προς τους γονείς του, για την παράλογη και αυθαίρετη εξουσία που του επιβάλλουν, και μη μπορώντας να τα εκδηλώσει, μεταθέτει την εχθρότητα του σε ομάδες έξω από την οικογένεια (Τερλέξης,1975).

Οι γονείς πρέπει να είναι ενήμεροι και να λαμβάνουν σοβαρά υπ' όψη ότι η κατάσταση αυτή μπορεί να δημιουργήσει διάφορες θλιβερές συναισθηματικές καταστάσεις, ανάλογα με την ηλικία του παιδιού. Τα μεγάλα παιδιά καταλαμβάνονται από αισθήματα μεγάλης λύπης και απώλειας. Η απόδοσή τους στο σχολείο μειώνεται και παρουσιάζουν προβλήματα συμπεριφοράς. Τα μικρότερα παιδιά μπορεί να γίνουν περισσότερο επιθετικά, να μην συνεργάζονται ή ακόμα να δείξουν σημεία οπισθοδρόμησης ή απομόνωσης. Έχει παρατηρηθεί ότι πολύ συχνά, έφηβοι και ενήλικες που έζησαν κατά την παιδική ηλικία τραυματικές εμπειρίες διαζυγίου των γονιών τους, παρουσιάζουν οι ίδιοι προβλήματα στις σχέσεις τους και έχουν μειωμένη αυτοεκτίμηση.

Κατά την διάρκεια της διαδικασίας του διαζυγίου τα παιδιά νιώθουν φοβισμένα, είναι συγχυσμένα και τους δημιουργούνται αισθήματα ανασφάλειας από την αβεβαιότητα που παρουσιάζουν οι καταστάσεις αυτές. Πολύ συχνά τα παιδιά πιστεύουν ότι είναι αυτά που προκάλεσαν τη διαμάχη μεταξύ του πατέρα και της μητέρας τους και σε αρκετές περιπτώσεις νιώθουν την ανάγκη και αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες για να συνενώσουν ξανά τους γονείς τους. Έχει παρατηρηθεί ότι η τραυματική εμπειρία απώλειας ενός από τους γονείς μέσω του διαζυγίου καθιστά τα παιδιά όταν ενηλικιωθούν πιο ευάλωτα σε σωματικές και ψυχικές ασθένειες (Καργάκος,1984).

Δυστυχώς, τόσο οι γονείς, όσο και οι επαγγελματίες της υγείας δεν είναι τόσο καλοί γνώστες της πολύ μεγάλης σημασίας που έχουν οι συζυγικές συγκρούσεις στη συναισθηματική και κοινωνική εξέλιξη των παιδιών. Πολύ λίγοι γνωρίζουν πόσο

στενά συνδεδεμένα είναι η συναισθηματική ασφάλεια του παιδιού με την ποιότητα των σχέσεων των γονιών του (Τζάνοφ,1991).

Είναι πολύ σημαντικό οι γονείς, μέσα σ' ένα πνεύμα συνεργασίας για το παιδί τους να εξηγήσουν με ήπιο τρόπο, χωρίς αλληλοκατηγορίες τι συμβαίνει, ποιος είναι ο δικός τους ρόλος και τι τελικά θα συμβεί γι' αυτά. Τα παιδιά μπορούν να αναπτύξουν μηχανισμούς κατανόησης και να βοηθηθούν περισσότερο εάν τους εξηγηθεί τι συμβαίνει. Είναι σημαντικό να περάσει το μήνυμα ότι οι γονείς τους παραμένουν γονείς τους έστω και εάν ο γάμος τους διαλύεται (Καργάκος,1984).

Το πιο σημαντικό είναι τα μέλη της οικογένειας να μάθουν να αντιμετωπίζουν τις κρίσεις συλλογικά και αποτελεσματικά, ώστε να συνεχίσουν να ζουν αρμονικά σε ένα ενιαίο δεμένο οικογενειακό σύνολο. Όταν έρχεται μια κρίση, γονείς και παιδιά, θα πρέπει να την αντιμετωπίσουν συλλογικά και να προσπαθήσουν να βρουν την καλύτερη λύση ομαδικά. Αν υπάρχουν έντονα συναισθήματα θυμού, αγανάκτησης και απογοήτευσης, θα πρέπει τα μέλη της οικογένειας να επιλύσουν τις διαφορές τους με διάλογο και αμοιβαίες υποχωρήσεις.

Στις περιπτώσεις που τα παιδιά είναι ώριμα σε ηλικία, θα μπορούσαν να βοηθήσουν ή ακόμα να μοιραστούν το φορτίο της κρίσης και να εισηγηθούν εναλλακτικές λύσεις. Τα μέλη της οικογένειας που ξεπερνούν μαζί την κρίση, συνδέονται και δεσμεύονται περισσότερο μεταξύ τους (Καλλινικάκη,1992).

9. Βιολογική επέκταση οικογένειας.

Σε πολλές παραδοσιακές κοινωνίες όσα περισσότερα παιδιά είχε ένα ζευγάρι τόσο καλύτερα θεωρούνταν για την οικογένεια. Οι σύγχρονες μέθοδοι ελέγχου των γεννήσεων επιτρέπουν σε πολλά ζευγάρια να περιορίσουν το μέγεθος της οικογένειας τους, καθώς οι σύγχρονες ιατρικές καινοτομίες επιτρέπουν σε όσους δεν μπορούν φυσικά να κάνουν παιδί, να το αποκτήσουν με τεχνητά μέσα.

Η οικογένεια ως ομάδα ατόμων που βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση και ως σύστημα αλληλοδιαπλεκόμενων σχέσεων, διαμορφώνεται με την απόκτηση παιδιών. Η απόκτηση παιδιού καθιστά τη δυαδική σχέση του ζευγαριού, τριαδική και επιδρά με διάφορους τρόπους στην πορεία, την ποιότητα, το είδος και την ένταση αυτής της σχέσης. Η απόκτηση παιδιών για τους γονείς συμβαδίζει με τις

ψυχολογικές τους ανάγκες. Ο ερχομός του παιδιού δεν πραγματοποιείται πάντα υπό ομαλές συνθήκες και περιστάσεις που ευνοούν τη σωστή του ανάπτυξη.

Η πρόωγη βίωση συναισθημάτων ματαίωσης, λόγω ανεπάρκειας της γονεϊκής αγάπης, είναι δυνατό να πυροδοτήσει στο άτομο την ασυνείδητη αναζήτηση της ανάληψης του γονεϊκού ρόλου (Τζάνοφ, 1991)

Οι ιδιαίτεροι λόγοι για τους οποίους αποκτάται ένα παιδί επηρεάζουν σημαντικά τον τρόπο προσέγγισής του, τη διαθεσιμότητα των γονέων για το παιδί στις διάφορες φάσεις ανάπτυξής του, το βαθμό κάλυψης των ψυχοσωματικών και ψυχοσυναισθηματικών του αναγκών μέσα στην οικογένεια.

Ο ερχομός ενός παιδιού, πάντως, ανεξαρτήτως των συνθηκών υπό τις οποίες πραγματοποιείται, προκαλεί ψυχολογικές αλλαγές στους ίδιους τους γονείς. Επιπλέον, τα στάδια από τα οποία διέρχεται η ζωή όλων των μελών της οικογένειας καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από το στάδιο ανάπτυξης και την ηλικία στην οποία βρίσκεται το παιδί (Τσαρδάκη, 1984).

Βέβαια υπάρχουν πολλοί τρόποι για να επεκταθεί μια οικογένεια, και οι οποίοι είναι οι εξής:

- Τεχνητή γονιμοποίηση.
- Υποκατάστατη μητρότητα.
- Ανάληψη της ανατροφής ενός ξένου παιδιού.

Πρόκειται για την ανάληψη από ένα γονέα ή ένα ζευγάρι με παιδιά, της φροντίδας του παιδιού άλλων γονέων για μεγάλο χρονικό διάστημα. Οι φυσικοί γονείς του παιδιού μπορεί να έχουν πεθάνει ή να έχουν κηρυχθεί νομικώς ανίκανοι να το αναθρέψουν.

- Υιοθεσία.

Συνήθως η προηγούμενη πρακτική αποτελεί το πρώτο βήμα για την υιοθεσία. Η διαφορά έγκειται στο ότι η υιοθεσία περιλαμβάνει και νομική παράβλεψη. Τα υιοθετημένα παιδιά στις περισσότερες χώρες έχουν σήμερα τα ίδια δικαιώματα με τα φυσικά παιδιά (Ντράικωρς, 1991).

10. Τυπολογία οικογένειας.

Είναι γνωστό ότι το να είσαι γονέας είναι πολύ δύσκολο και ίσως η μεγαλύτερη ευθύνη που μπορεί να έχει κάποιος σε όλη του τη ζωή. Δυστυχώς, οι γονείς δεν εξασκούνται ή προετοιμάζονται για αυτό, και ξαφνικά βρίσκονται στη θέση να κριτικάρονται για τα λάθη που κάνουν. Συνήθως, ως γονείς, κάνουν αυτά που έκαναν οι γονείς τους ή ακριβώς το αντίθετο, ανάλογα με το αν εγκρίνουν ή όχι την τακτική που ακολούθησαν για την ανατροφή τους.

Κανένας δε μας παρέχει έναν 'οδηγό' που να λέει τι είναι σωστό και τι λάθος, ούτε υπάρχουν μαθήματα να μας διδάσκουν πως πρέπει να αναθρέψουμε τα παιδιά μας. Ακόμα και όταν ένα παιδί έρχεται στη ζωή, τα νοσοκομεία δίνουν κάποιες βασικές οδηγίες για το πώς να προσέχουμε και να τρέφουμε ένα νεογέννητο, όμως κανείς δε μας λέει πώς να το μεγαλώσουμε, να το υποστηρίξουμε, να το καθοδηγήσουμε και να το εκπαιδεύσουμε ώστε να γίνει ένας υπεύθυνος ενήλικας. Οι περισσότεροι το χειρίζονται μόνοι τους. Οι ψυχολόγοι φυσικά έχουν ερευνήσει τι 'πετυχαίνει' και τι όχι. Μετά από έρευνες, είναι σε θέση να προσφέρουν στους γονείς μια βάση πάνω στην οποία θα στηρίζονται για να διαχειριστούν σωστά την συμπεριφορά των παιδιών τους και να βοηθήσουν τους γονείς να καταλάβουν τι χρειάζονται τα παιδιά από αυτούς (Haslett&Sempter,1997).

Την εποχή που γεννήθηκαν οι γονείς μας, οι 'γονεϊκές δεξιότητες' μαθαίνονταν από την οικογένεια που εκείνο τον καιρό ήταν εκτεταμένη. Αν οι γονείς, οι παππούδες, οι θείοι και θείες δεν έμεναν στο ίδιο σπίτι, έμεναν λίγα μόνο μέτρα πιο μακριά. Ήταν πάντα πρόθυμοι να μεταδώσουν τη γνώση τους στις νεότερες γενιές σε θέματα όπως η εγκυμοσύνη, η γέννηση η ανατροφή των παιδιών.

Από τον εικοστό αιώνα, όμως, οι γονείς έπρεπε να αρχίσουν να ανακαλύπτουν μόνοι τους δημιουργικούς τρόπους να μεγαλώνουν ένα παιδί. Έτσι, διάβαζαν βιβλία, ενημερώνονταν από το διαδίκτυο, ρώταγαν φίλους με ανάλογη εμπειρία και όλα όσα άκουγαν τα φίλτραραν και τα προσάρμοζαν στη δική τους οικογένεια (Δημητρακόπουλος,2002).

Όπως είναι φυσικό όλοι οι γονείς δεν έχουν την ίδια στάση προς τα παιδιά τους ούτε έχουν την ίδια αντιμετώπιση στα προβλήματα της αγωγής τους, και αυτή η συμπεριφορά εξαρτάται από τον τρόπο που έχουν μεγαλώσει οι ίδιοι. Όσοι κανόνες και αν υπάρξουν για τον τρόπο που πρέπει να διαπαιδαγωγήσουν οι γονείς τα παιδιά

τους, η κάθε μητέρα και ο κάθε πατέρας θα σταθεί με μοναδικό τρόπο στις διάφορες στιγμές της ανάπτυξης του παιδιού.

Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν κάποια εσωτερικά χαρακτηριστικά στη προσωπικότητα του κάθε ατόμου που καθορίζουν τη συμπεριφορά των γονιών και διαμορφώνουν τον τύπο τους.

Αυταρχικοί γονείς:

Οι γονείς που τηρούν αυτή τη στάση πιστεύουν πως με την αυστηρότητα μπορούν να διαπαιδαγωγήσουν καλύτερα τα παιδιά τους και πως με τη χρησιμοποίηση της τιμωρίας έχουν τη δυνατότητα να επιβληθούν και να τα αποτρέψουν από διάφορα παραπτώματα και κακές πράξεις. Πιστεύουν πως με την τιμωρία θα μπορέσουν να δημιουργήσουν κάποια συνείδηση στα παιδιά τους. Τα παιδιά που μεγαλώνουν κάτω απ' το αυταρχικό κλίμα, παρουσιάζουν έλλειψη πρωτοβουλίας και γενικά εξελίσσονται σε έναν τύπο υποδειγματικού παιδιού, δηλαδή με καλή συμπεριφορά αλλά αρκετά ενδοστρεφή (Δερβίσης, 1984).

Οι γονείς που χαρακτηρίζονται από τον συνδυασμό των εχθρικών ή απορριπτικών συναισθημάτων και συγχρόνως από αυταρχισμό είναι συνήθως σκληροί, βίαιοι και οξείς.

Παίρνουν μονομερώς τις αποφάσεις και απαιτούν αυθεντική υπακοή και συμμόρφωση σε αυτές από τα παιδιά τους. Έχουν ακαμψία στη σκέψη και άτεγκτη υπομονή στην εκτέλεση των εντολών τους. Έχουν την τάση να απαιτούν ακραίες λύσεις μη λαμβάνοντας υπόψη τις επιθυμίες, τα ενδιαφέροντα και την ιδιοσυγκρασία των παιδιών τους. Οι αυταρχικοί γονείς εξουσιάζουν δυναμικά με τραχύ τρόπο ελέγχου, χρησιμοποιώντας ως μέσα επιβολής τις απειλές και τις τιμωρίες. Τέλος, θεωρούν τους εαυτούς τους αυθεντίες και δεν ασκούν κάποια αυτοκριτική (Διαμαντόπουλος, 1995, Baumrid, 2000).

Δημοκρατικοί γονείς:

Είναι αντίθετοι των αυταρχικών γονιών. Προσπαθούν πάντα να αποδίδουν δικαιοσύνη και ισομερή αγάπη προς όλα τα παιδιά τους. Είναι δημοκρατικοί και στη μεταξύ τους σχέση ως ανδρόγυνο και έχουν μοιράσει ισότιμα τους ρόλους τους στην οικογένεια. Όταν βλέπουν κάποιο λάθος ή παράπτωμα των παιδιών το συζητάνε μαζί τους και τους δίνουν την ευκαιρία να το επανορθώσουν. Πιστεύουν στην θετική επίδραση του διαλόγου και της συζήτησης, γιατί βοηθάει στη διαμόρφωση

ισορροπημένων και ολοκληρωμένων χαρακτήρων. Είναι φιλελεύθεροι στις απόψεις τους και με τον ίδιο τρόπο ανατρέφουν τα παιδιά τους (Ντράικωρς,1991).

Τα χαρακτηριστικά της αποδοχής ισότιμων ρόλων των συζύγων μέσα στην οικογένεια, της προώθησης των διαδικασιών επικοινωνίας και του διαλόγου και της απόδοσης δικαιοσύνης απέναντι στο παιδί, αντιστοιχούν στο δημοκρατικό στυλ διαπαιδαγώγησης, κατά το οποίο τόσο η συνεργασία των μελών της οικογένειας που εξασφαλίζεται όσο και οι επικοινωνιακές και δημοκρατικές διεργασίες και οι παιδαγωγικές αντιλήψεις των δημοκρατικών γονέων, λειτουργούν εποικοδομητικά και επηρεάζουν θετικά την ανάπτυξη των παιδιών (Μισέλ,1981).

Ενθαρρύνουν τα παιδιά τους στην αυτονομία. Οι γονείς αυτοί δείχνουν σεβασμό προς την ατομικότητα των παιδιών. Αναγνωρίζουν τα δικαιώματά τους και εκτιμούν τις προτιμήσεις και τα ενδιαφέροντά τους. Έχουν εμπιστοσύνη και παρέχουν πρωτοβουλίες στα παιδιά τους. Πείθουν τα παιδιά τους διαλεκτικά και ελέγχουν τις πράξεις τους ευγενικά. Ασκούν αυτοκριτική για τις δικές τους συμπεριφορές προς αυτοβελτίωση τους (Διαμαντόπουλος, 1995).

Επιτρεπτικοί γονείς:

Είναι οι γονείς που είναι ήπιοι και συγκαταβατικοί στις κρίσεις τους. Είναι αντίθετοι των αυστηρών γονιών. Συγχωρούν εύκολα τα παιδιά τους όταν σφάλουν και προσπαθούν να τα καταλαβαίνουν και να έχουν καλή επαφή μαζί τους. Και αυτοί, όπως και οι αυστηροί γονείς, παρακινούνται από την υπερβολική τους αγάπη για τα παιδιά. Η διαφορά έγκειται στο ότι οι αυστηροί γονείς προσπαθούν να την κρύψουν όσο πιο καλά μπορούν, ενώ οι επιτρεπτικοί γονείς την διαλαλούν με τις πράξεις τους και την προσφέρουν απλόχερα στα παιδιά τους, χωρίς να τα τιμωρούν και να τα πικραίνουν καθόλου. Αυτού του είδους οι γονείς έχουν δώσει την εντύπωση στα παιδιά τους ότι ζουν σε ένα τέλειο και ονειρικό κόσμο, όπου όλα μπορούν να συγχωρεθούν. Γι' αυτό και έχουν χαρακτηριστεί αρνητικά από τους ψυχολόγους, γιατί παραχαϊδεύοντας τα παιδιά, τα βλάπτουν αντί να τα ωφελούν.

Ένας λόγος που θα μπορούσαμε να σκεφτούμε για να δικαιολογήσουμε αυτούς τους γονείς, είναι ότι προσπαθούν να τηρήσουν μια διαφορετική στάση από αυτή που τηρούσαν οι δικοί τους γονείς (Ντράικωρς,1991).

Η επιτρεπτική προσέγγιση του παιδιού συμβάλλει στην εγκαθίδρυση στενής θετικής προσωπικής σχέσης με το γονέα. Η αγάπη προς το παιδί εκφράζεται από τους επιτρεπτικούς γονείς ανοιχτά, οι αντιδράσεις είναι ήπιες και εκδηλώνεται κατανόηση,

συμπεριφορές που διαθέτουν ωστόσο το στοιχείο της υπερβολής που επισκιάζει τον παιδαγωγικό τους χαρακτήρα (Χασάπης,1980).

Αυστηροί γονείς:

Είναι οι γονείς οι οποίοι δεν είναι ήπιοι στις κρίσεις τους για την συμπεριφορά των άλλων και ιδιαίτερα των παιδιών τους. Χαρακτηρίζονται από υπερβολικό συναίσθημα αγάπης και φροντίδας για τα παιδιά, αλλά και από άγχος για την εικόνα που θέλουν να δείχνει η οικογένειά τους στην κοινωνία. Όλα αυτά τα αισθήματα προσπαθούν να τα κρύψουν επιμελώς πίσω από την αυστηρότητά τους. Αναμένουν πάντα την τέλεια συμπεριφορά και την πρωτιά σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής στους οποίους επιδίδονται τα παιδιά.

Για να πετύχουν τους παραπάνω στόχους, είναι πολλές φορές αμείλικτοι στις τιμωρίες περιορίζοντας τις ελευθερίες των παιδιών, θέλουν να χαράζουν και να διαμορφώνουν τη πορεία στις οποιεσδήποτε επιλογές των παιδιών και γενικά γίνονται απαιτητικοί, υπερβολικοί και ανυποχώρητοι.

Παλιότερα η αυστηρότητα των γονιών ήταν συνυφασμένη κυρίως με τη σωματική βία. Τα τελευταία χρόνια έχει περιοριστεί η σωματική βία αλλά ασκείται κυρίως η ψυχολογική πίεση (Ντράικωρς,1991).

Η υπερβολική απαίτηση για την άψογη κοινωνική συμπεριφορά των παιδιών εκφράζεται επίσης από τους αυστηρούς γονείς, που εκδηλώνουν την αυστηρότητά τους με την επιβολή κυρώσεων, τον περιορισμό της πρωτοβουλίας και της ελευθερίας του παιδιού, την επίμονη στάση και τη πρόθεσή τους να λαμβάνουν αποφάσεις μονομερώς και να παρεμβαίνουν σε θέματα που αφορούν το παιδί προσωπικά. Στο συγκεκριμένο τύπο γονέων συνδυάζονται η υπερβολική αγάπη και το ενδιαφέρον για το παιδί με την ανησυχία σχετικά με το κοινωνικό προφίλ της οικογένειας συνολικά, συναισθήματα που υποκρύπτονται πίσω από την αυστηρή γονεϊκή συμπεριφορά (Canitz,1980).

Οι μητέρες αυτού του τύπου δεν έχουν σχεδόν καμία επικοινωνία με το παιδί τους, δεν τους αρέσει να περνούν χρόνο μαζί του και δεν το καταλαβαίνει στο στάδιο ανάπτυξης του.

Απόντες γονείς:

Χαρακτηρίζονται οι γονείς που είναι αμέτοχοι στις υποχρεώσεις τους προς την οικογένεια και τα παιδιά. Είναι οι γονείς που δεν μπορούν να ανταποκριθούν

σωστά στα καθήκοντά τους, φύσει ή θέσει. Όταν μιλάμε για απουσία, κυρίως αναφερόμαστε στην απουσία του πατέρα. Η απουσία αυτή χωρίζεται σε δύο μορφές: στην φυσική και στην ψυχολογική απουσία.

Φυσική απουσία έχουμε μικρής και μεγάλης διάρκειας. Μικρής διάρκειας είναι η απουσία κατά την οποία ο πατέρας λείπει καθημερινά από το σπίτι για πολλές ώρες εξαιτίας της εργασίας του. Μεγάλης διάρκειας είναι η απουσία κατά την οποία ο πατέρας λείπει από το σπίτι για εβδομάδες ή μήνες εξ αιτίας της εργασίας του ή λόγω θανάτου ή χωρισμού. Η μητέρα σ' αυτές τις περιπτώσεις αναγκάζεται να παίξει διπλό ρόλο, με όλες τις αρνητικές συνέπειες που είναι συνυφασμένες με αυτή τη κατάσταση, γιατί επηρεάζεται άμεσα η νοητική, συναισθηματική και ηθική ανάπτυξη του παιδιού. Ψυχολογική απουσία έχουμε όταν οι γονείς είναι σωματικά στο χώρο του σπιτιού όμως πνευματικά και ψυχικά δεν ενδιαφέρονται για τα παιδιά τους. Είναι τόσο απορροφημένοι από τα δικά τους προβλήματα ή δεν έχουν διάθεση να ασχοληθούν με τίποτα ούτε με την αγωγή των παιδιών τους. Η βοήθειά τους αρκείται μόνο στην παροχή υλικών αγαθών. Τα παιδιά παίρνουν αρνητικά μηνύματα για τη στάση που θα κρατήσουν στα δικά τους παιδιά. Συγκρούσεις, αντιθέσεις και κυρίως απομόνωση είναι τα κύρια χαρακτηριστικά που βιώνουν τα συγκεκριμένα παιδιά (Ντράικωρς,1991).

Οι απόντες πατέρες παραμένουν μακριά από το παιδί για αρκετές ώρες την ημέρα ή και για μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, εξασφαλίζοντας ότι χρειάζεται το παιδί σε οικονομικό επίπεδο, παραγνωρίζοντας τις ψυχοπνευματικές και συναισθηματικές του ανάγκες, επιβαρύνοντας τη μητέρα με τόσο πολύπλοκες ευθύνες, ενώ στη πραγματικότητα το παιδί χρειάζεται και τους δύο γονείς (Δαράκη,1995).

Απαιτητικοί γονείς:

Κάθε παιδί χρειάζεται το δικό του ψυχολογικό χώρο για να μπορέσει να αναπτυχθεί σωστά και δε θα πρέπει να επιφορτίζεται με τις παράλογες απαιτήσεις των γονέων του σε θέματα που αφορούν μόνο το ίδιο. Όταν οι γονείς προβάλουν επίμονα τις απαιτήσεις τους στο παιδί, με το οποίο η σχέση τους είναι εκ των πραγμάτων άνιση, αναστέλλουν την ανάπτυξη πρωτοβουλίας από την πλευρά του και ενδέχεται να προκαλέσουν αδράνεια, μειωμένη παρώθηση, αρνητική στάση του παιδιού απέναντι στις επιλογές του ή και λανθασμένη ολοκλήρωση της επιλεκτικής διαδικασίας (Δερβίσης,1984).

Φιλόδοξοι γονείς:

Όταν από το παιδί αναμένονται επιτεύγματα που υπερβαίνουν τις δυνατότητες, αλλά και τα προσωπικά του ενδιαφέροντα, είναι περισσότερο πιθανό να αποτύχει στην ικανοποίηση των υπέρμετρων φιλοδοξιών των γονέων του, οι οποίες είναι συνήθως απόρροια απωθημένων καταστάσεων, ματαιώσεων και αποστερήσεων της δικής τους παιδικής ηλικίας. Οι φιλόδοξοι αυτοί γονείς μεταβιβάζουν τις προσωπικές τους επιθυμίες στο παιδί και προβάλλουν την απαίτηση να αποκτήσει πράγματα που οι ίδιοι δεν κατόρθωσαν να έχουν, παραγνωρίζουν τους προσωπικούς του στόχους και δεν του επιτρέπουν να ξεδιπλώσει το προσωπικό του δυναμικό, προγραμματίζοντας τις επιδιώξεις και επιλέγοντας τα μέσα για τη κατάκτησή τους (Δεβίση,1984).

Εγωιστές γονείς:

Τα μικρά παιδιά είναι λογικό να βιώνουν στερήσεις και την εμπειρία της ανεπαρκούς κάλυψης των αναγκών τους, όταν τα πρόσωπα που αναλαμβάνουν τη φροντίδα τους απουσιάζουν συνήθως και δεν ανταποκρίνονται με συνέπεια στο γονεϊκό τους ρόλο. Πρόκειται για γονείς με εγωιστικές τάσεις που επιζητούν τη προσωπική τους ευχαρίστηση μονίμως, αγνοώντας τη παρουσία των παιδιών, και αναλώνονται σε συχνές κοινωνικές εκδηλώσεις, παραμερίζοντας την ευθύνη του γονεϊκού τους ρόλου. Πρόκειται συνήθως για άτομα που προέβησαν στη δημιουργία οικογένειας, εγκαταλείποντας προσωπικές τους ανάγκες οι οποίες επανεμφανίζονται κάτω από δυσμενείς καταστάσεις για την ικανοποίησή τους, επιδιώκουν ωστόσο να τις καλύψουν, παρέχοντας απεριόριστη ελευθερία και αυτονομία στα παιδιά (Μισέλ,1981).

Υπερπροστατευτικοί γονείς:

Η υπερπροστατευτική συμπεριφορά που εκδηλώνεται συνήθως από τη μητέρα, τείνει να περιορίζει την ελεύθερη δραστηριότητα, την ανεξαρτησία και τη δημιουργικότητα του παιδιού, που συμβάλλουν στην ολοκληρωμένη ψυχοκοινωνική του εξέλιξη. Στο πλαίσιο αυτού του τύπου αντίδρασης, ο γονέας διακατέχεται από έντονη ανησυχία σχετικά με το παιδί και έναν αρνητικό τρόπο σκέψης για το τι πρόκειται να συμβεί σε αυτό, επιζητά μονίμως τον έλεγχο και την πλήρη ενημερότητα στα ζητήματα που αφορούν τη ζωή του παιδιού, επιδιώκει έμμεσα και άμεσα να το προλαμβάνει από τυχόν λάθη. Η υπερβολική ανησυχία που βιώνει

εσωτερικά ο γονέας σε σχέση με το παιδί του και δυσάρεστες καταστάσεις που ενδεχομένως θα συμβούν σε αυτό, σύντομα μεταδίδεται στο ίδιο το παιδί και εμφανίζεται στη συμπεριφορά του. Οι εκδηλώσεις ανησυχίας των γονέων ασφαλώς θα πρέπει να περιορίζονται στο βαθμό που είναι εφικτό, καθώς ενδέχεται να συντελέσουν στη θεμελίωση ανήσυχης προσωπικότητας στο παιδί και στην ανάπτυξη φοβιών που θα αναστέλλουν κάθε κοινωνικότητα και πρωτοβουλία, και στην απόσυρση από τις κοινωνικές σχέσεις παραμένοντας παθητικά υπό την ανήσυχη επίβλεψη των γονέων του (Μισέλ,1981).

Τυραννικοί γονείς:

Οι γονείς που ακολουθούν αυτό το σχήμα προσπαθούν να διαμορφώσουν, να ελέγξουν και να αξιολογήσουν τη συμπεριφορά και τις στάσεις των παιδιών τους σύμφωνα με ένα παραδοσιακό κριτήριο. Δίνουν έμφαση στη σπουδαιότητα της υπακοής, στην εξουσία και αποθαρρύνουν τη συζήτηση μεταξύ των ίδιων και των παιδιών τους. Κύριο μέσο πειθαρχίας για αυτούς είναι η τιμωρία με την οποία θέλουν να λυγίσουν το πείσμα των παιδιών τους. Μ' αυτόν όμως τον τρόπο, η συμπεριφορά των παιδιών τους συγκρούεται μ' αυτό που ίδιοι θεωρούν σωστό (Cole&Cole,2002, Baumrid,2000).

Αρμονικοί γονείς:

Χαρακτηριστικό των αρμονικών γονέων είναι ότι προσπαθούν να δημιουργήσουν ένα ήρεμο, ισόρροπο και γαλήνιο περιβάλλον μέσα στο σπίτι και την οικογένειά τους και επιθυμούν να επιλύουν τις τυχόν διαφωνίες που αναπτύσσονται μεταξύ αυτών και των παιδιών τους μέσα από το διάλογο και την ήρεμη έκφραση απόψεων του καθενός από τα μέλη της οικογένειας. Έτσι, τα παιδιά που ανατρέφονται σε τέτοιου είδους οικογένειες, εμφανίζονται πιο ικανά, κοινωνικά, ανεξάρτητα και προσανατολισμένα προς την υλοποίηση των στόχων τους απ' ότι άλλα παιδιά, τα οποία τυγχάνουν να ανατρέφονται με διαφορετικά πρότυπα και ιδανικά και με γονείς άλλου τύπου. Οι αρμονικοί γονείς προσπαθούν να χρησιμοποιούν το μέτρο σε όλες τις συμπεριφορές και μέσω αυτού καταφέρνουν να εξασφαλίσουν μια ποιότητα αρμονίας στο σπίτι και παράλληλα να μεταδώσουν αρχές (Baumrid,2000).

Αυθεντικοί γονείς:

Οι γονείς που εμφανίζουν αυτή τη συμπεριφορά, θεωρούν δεδομένο ότι, αν και οι ίδιοι έχουν περισσότερες γνώσεις και ικανότητες, όπως επίσης και μεγαλύτερη σωματική δύναμη, τα παιδιά έχουν επίσης δικαιώματα. Οι αυθεντικοί γονείς χρησιμοποιούν τη σωματική τιμωρία λιγότερο από τους τυραννικούς και δεν θεωρούν αρετή την υπακοή προς την εξουσία. Αντίθετα, προσπαθούν να ελέγξουν τα παιδιά τους εξηγώντας τους κανόνες ή τις αποφάσεις τους και συζητώντας λογικά μαζί τους. Είναι πρόθυμοι να ακούσουν και να λάβουν υπόψη τους την άποψη του παιδιού, ακόμη και αν δεν τη δέχονται πάντοτε. Οι αυθεντικοί γονείς θέτουν υψηλά κριτήρια για τη συμπεριφορά των παιδιών τους και τα ενθαρρύνουν να είναι ατομιστές και ανεξάρτητοι (Cole&Cole,2002).

Ανεκτικοί γονείς:

Οι γονείς που επιδεικνύουν ένα τέτοιο σχήμα ασκούν λιγότερο εμφανή έλεγχο στη συμπεριφορά των παιδιών τους από τους τυραννικούς και τους αυθεντικούς γονείς, είτε επειδή πιστεύουν ότι τα παιδιά πρέπει να μάθουν πώς να συμπεριφέρονται μέσω της δικής τους εμπειρίας, είτε επειδή δεν μπαίνουν στο κόπο να επιβάλλουν πειθαρχία. Δίνουν στα παιδιά τους μεγάλη ελευθερία κινήσεων για να προσδιορίσουν τα ωράρια και τις δραστηριότητες τους και συχνά, τα συμβουλεύονται σε οικογενειακά θέματα. Δεν απαιτούν το ίδιο επίπεδο επιτευγμάτων και ώριμης συμπεριφοράς που απαιτούν οι τυραννικοί και αυθεντικοί γονείς (Cole&Cole,2002).

Στοργικοί γονείς:

Είναι φιλικόι προς τα παιδιά με ουσιαστική αγάπη προς αυτά. Τα επιδοκιμάζουν και τα ενισχύουν ψυχολογικά. Ευχαριστιούνται με τη συντροφιά των παιδιών τους και συμμετέχουν στα παιχνίδια και στις ασχολίες τους και παρέχουν ηθική συμπαράσταση στα σφάλματα τους και στις δυσκολίες, είναι πράοι και ήρεμοι άνθρωποι (Διαμαντόπουλος, 1995).

Εχθρικοί γονείς:

Συχνά αποδοκιμάζουν και απορρίπτουν τα παιδιά τους και είναι φειδωλοί σε εκδηλώσεις στοργής και ηθικών αμοιβών προς αυτά. Ενεργούν συχνά κριτική και μεγιστοποιούν τα σφάλματα τους. Θεωρούν τα παιδιά τους ανεπιθύμητα και παρείσακτα τονίζοντας τις ατέλειες και τα ελαττώματα τους. Δύσκολα

συμφιλιώνονται ύστερα από κάποια διαφωνία με τα παιδιά τους. Οι εχθρικοί γονείς στην καθημερινή τους συμπεριφορά είναι βίαιοι, οξύθυμοι, τραχείς και σφοδροί.

Οι παράγοντες που ωθούν τους εχθρικούς γονείς σε τέτοιες συμπεριφορές είναι συνειδητοί, όπως είναι οι οικονομικές δυσκολίες της οικογένειας, οι αδυναμίες των παιδιών να ανταποκριθούν στις προσδοκίες των γονέων και άλλα, και ασυνείδητοι, συνέπεια ανάλογων βιωμάτων που είχαν και αυτοί από την παιδική τους ηλικία (Διαμαντόπουλος, 1995).

Πατρικός τύπος (για τον πατέρα):

Αναφέρεται αποκλειστικά στον πατέρα. Αγαπάει και σέβεται τα παιδιά, προσπαθεί να τα καταλάβει, τα βοηθά όποτε έχουν ανάγκη και τους δίνει την ευκαιρία και την ελευθερία να εκφραστούν. Έχει ιδιαίτερα ανεπτυγμένο το πατρικό αίσθημα κρατώντας πάντα μια σχετική απόσταση ώστε τα παιδιά να μην ξεχνούν ότι πάνω απ' όλα είναι πατέρας τους. Είναι ο τύπος που τα παιδιά μπορούν να βασιστούν, να συζητούν τα προβλήματά τους, αλλά του είναι δύσκολο να παίξει μαζί τους ή να διασκεδάσει γιατί το θεωρεί ως καθήκον της μητέρας (Κρασανάκη, 1991).

Διαθέτει ανεπτυγμένο πατρικό αίσθημα, σεβασμό προς το παιδί και τη δυνατότητα για σωστή επικοινωνία μαζί του, όπου μπορεί το παιδί να εκφράζεται ελεύθερα και να αντλεί συνεχή στήριξη. Η διαπροσωπική σχέση με το παιδί λειτουργεί εποικοδομητικά, ο πατέρας αυτός ωστόσο, διατηρεί σε κάποιο βαθμό απόσταση θεωρώντας τις ευχάριστες εμπειρίες με το παιδί αποκλειστικό καθήκον της μητέρας (Canitz, 1980).

Πατριαρχικός τύπος (για τον πατέρα):

Και αυτό το χαρακτηριστικό αναφέρεται κυρίως στον πατέρα. Θεωρεί τον εαυτό του ως αρχηγό και εξουσιαστή, έχει δύναμη και εξουσιάζει τα παιδιά να εφαρμόζουν ότι διατάζει αυτός. Πιέζει τα παιδιά, ακόμα και με σωματική βία, να δεχθούν τις απόψεις του, χωρίς συζητήσεις αλλά γιατί έτσι θέλει και έτσι είναι το σωστό για τον ίδιο. Η στάση αυτή έχει ως αποτέλεσμα τα παιδιά να φοβούνται τον πατέρα, να μην υπάρχει ουσιαστική επαφή και διάλογος, να μην μπορούν να πάρουν πρωτοβουλίες, να γίνονται υποτελή, εξαρτημένα και να καταπιέζονται. Επίσης δεν μπορούν να αναπτύξουν συζήτηση με ολοκληρωμένα επιχειρήματα, μιας και δεν έχουν το σωστό πρότυπο (Canitz, 1980).

Η απόκτηση ψυχοσωματικών δυνατοτήτων και η ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού συνολικά, παρεμποδίζεται από την απουσία διαλογικών σχέσεων και προσωπικής επαφής, και την καταπίεση που συνδέονται με τον πατριαρχικό τύπο του πατέρα, ενός πατέρα που δεν επιτρέπει καμία πρωτοβουλία, που καθοδηγεί πλήρως, που ασκεί πιέσεις και επιβάλλει τη δύναμή του προκαλώντας το φόβο και την εξάρτηση (Ντράικωρς,1991).

Αποδοτική μητέρα:

Επικοινωνεί με το παιδί της περισσότερο από τον μέσο όρο των υπόλοιπων μητέρων, ασχολείται μαζί του 'διδάσκοντας' του πράγματα σε κάθε ευκαιρία, χρησιμοποιεί την πειθαρχία λογικά και δίνει πολλές επιλογές. Επιβραβεύει το παιδί της σε κάθε στάδιο ανάπτυξης και δείχνει να καταλαβαίνει κάθε συμπεριφορά του.

Έχει διαπιστωθεί πως οι αποδοτικές μητέρες που δέχονται τον ρόλο τους και αποδέχονται το παιδί τους, ανατρέφουν πιο ισορροπημένα παιδιά. Εξάλλου, αυτό που έχει περισσότερη σημασία δεν είναι η συχνότητα με την οποία επικοινωνούν η μητέρα και το παιδί, αλλά η ποιότητα της επικοινωνίας τους (Smart&Smart,1967).

Η μητέρα που ίσα που τα καταφέρνει:

Παρόλο που απολαμβάνει το παιδί της και το αποδέχεται, δυσκολεύεται να καταλάβει μερικές φορές την συμπεριφορά του. Δεν επικοινωνεί μαζί του τόσο όσο η αποδοτική μητέρα και δεν του αφιερώνει τόσο χρόνο (Smart&Smart,1967).

Κυρίαρχη μητέρα:

Συχνά αγνοεί το παιδί της, δείχνει να μην το καταλαβαίνει πολύ, δεν το καθοδηγεί και δεν το επιβραβεύει όσο θα έπρεπε. Οι μητέρες αυτού του τύπου είναι συχνά χαμηλού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου και έχουν πολλά παιδιά (Smart&Smart,1967).

Η μητέρα με υπερβολική αγάπη:

Επικοινωνεί πολύ με το παιδί της, ανταποκρίνεται σε κάθε του επιθυμία, μπορεί να του μιλά για ώρες, καθώς παρεμβαίνει στις δραστηριότητες του και το ανταμείβει σε κάθε του επιτυχία (Smart&Smart,1967).

Ιδανικοί γονείς:

Είναι αρκετά δύσκολο και σχετικό να χαρακτηρίσουμε έναν γονιό ως ιδανικό, μιας και οι γονείς είναι και αυτοί άνθρωποι και είναι φυσικό να κάνουν λάθη στην αγωγή των παιδιών. Εξ άλλου η έννοια του ιδανικού δεν είναι σταθερή και απόλυτη, αλλά είναι σχετική και διαφοροποιείται από άνθρωπο σε άνθρωπο. Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν κάποια στοιχεία που ενδεχομένως κάνουν ένα γονιό 'ιδανικό'.

Οι γονείς αυτοί πιστεύουν ότι η μητρότητα και η πατρότητα δεν είναι απλό βιολογικό γεγονός αλλά είναι κυρίως κοινωνικό και ψυχολογικό. Δεν θεωρούν τα παιδιά ως κτήμα τους, αλλά σαν ξεχωριστές προσωπικότητες και πιστεύουν ότι μπορούν να διδαχθούν από αυτά. Ο ιδανικός γονιός είναι φίλος με τα παιδιά, το πρότυπο, ο παιδαγωγός, ο προστάτης, ο τροφέας, αλλά κυρίως είναι αυτός που τα παιδιά μπορούν να στηριχτούν πάνω του και να υπολογίζουν στη βοήθειά του. Αγαπά και καταλαβαίνει, γνωρίζει τις ικανότητες και τις ανάγκες των παιδιών, τα οποία δεν θέλει να τελειοποιήσει αλλά να τα βοηθήσει να μην επαναλάβουν τα ίδια λάθη (Τσαρδάκη,1984).

Οι ιδιότητες που θα πρέπει να διαθέτει κάποιος γονέας για να αξιολογηθεί ως ιδανικός είναι πολλαπλές και αλληλοσυμπληρούμενες και δεν είναι απλό να κατονομαστούν, οπωσδήποτε όμως θα πρέπει ο ιδανικός γονέας να συγκεντρώνει τέτοια στοιχεία που να αναπτύσσουν την αίσθηση της ασφάλειας στο παιδί, και χαρακτηριστικά που να τον καθιστούν παιδαγωγό που να λειτουργεί ως θετικό πρότυπο. Για να ανταποκρίνεται επαρκώς στο ρόλο του, ο γονέας θα πρέπει να είναι ικανός στο να ανταποκρίνεται επιτυχώς στις βιολογικές και ψυχοκοινωνικές ανάγκες του παιδιού και να διαθέτει κατανόηση, ισορροπία και προσωπικές δεξιότητες που να συνθέτουν την ψυχολογική του ωριμότητα και την ψυχοκοινωνική επάρκεια (Ιννερχόφερ,1978).

Όλες οι δυσκολίες μπορούν να αποφευχθούν αν ακολουθηθεί η μέση οδός, δηλαδή η κατανόηση, η λογική επιείκεια, και η αγάπη. Οι γονείς θα πρέπει, λοιπόν, να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί κατά την αγωγή και ανατροφή των παιδιών τους, ώστε να μη τους προκαλέσουν ψυχικά τραύματα που θα ήταν μοιραία για τη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους. Μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον θα πρέπει να υπάρχει αγάπη, υπομονή, ομόνοια μεταξύ τους, συγχωρητικότητα, ευθύτητα, ειλικρίνεια και δικαιοσύνη για την ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητας (Δερβίσης,1984).

Με λίγα λόγια, ιδανικοί θεωρούνται οι γονείς που συνδυάζουν συγχρόνως τα εξής τρία χαρακτηριστικά στη συμπεριφορά τους:

- α) έχουν στοργή,
- β) ενθαρρύνουν την αυτονομία και την αυτάρκεια του παιδιού και
- γ) απαιτούν από το παιδί τους ώριμη συμπεριφορά (Benson,1968).

Ύστερα από όλα αυτά που αναφέρθηκαν, διαπιστώνεται πόσο σημαντικός είναι ο ρόλος των γονέων, όπως επίσης πόσο θεμελιώδης είναι η ψυχοδυναμική των οικογενειακών σχέσεων για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας των παιδιών, τα οποία ταυτίζονται προς τα πρότυπα των γονέων, για να τους μιμηθούν και αυτά εν συνεχεία ως γονείς, με αποτέλεσμα να υπάρχει μια συνεχής ροή της ψυχοδυναμικής των οικογενειακών σχέσεων από γενιά σε γενιά (Διαμαντόπουλος, 1995).

Η συνήθης συμπεριφορά των γονέων είναι κυμαινόμενη και μικτή και απ' αυτή τη σκοπιά έχουν καταγραφεί οι παρακάτω αντίστοιχες επιπτώσεις στη διαμόρφωση της ψυχής των παιδιών:

Παιδιά τυραννικών γονιών:

Συνήθως δεν έχουν κοινωνικές ικανότητες στις συναναστροφές τους με άλλα παιδιά. Συχνά απομακρύνονται από τη κοινωνική επαφή και σπάνια παίρνουν πρωτοβουλίες. Σε καταστάσεις ηθικής σύγκρουσης, έχουν τη τάση να αναζητούν μια εξωτερική αυθεντία που θα αποφασίσει τι ήταν το σωστό. Αυτά τα παιδιά συχνά χαρακτηρίζονται από έλλειψη αυθορμητισμού και νοητικής περιέργειας. Οι γιοι τυραννικών γονιών έχουν εντονότερες δυσκολίες στις κοινωνικές σχέσεις τους, και μεγαλύτερες πιθανότητες από άλλα αγόρια να δείξουν θυμό και απείθεια σε ανθρώπους που ασκούν εξουσία (Cole&Cole,2002).

Παιδιά αυθεντικών γονέων:

Δείχνουν να βασίζονται περισσότερο στον εαυτό τους, να έχουν μεγαλύτερο αυτοέλεγχο και επιθυμία εξερεύνησης, καθώς και να είναι πιο ικανοποιημένα σε σύγκριση με τα παιδιά ανεκτικών ή τυραννικών γονέων. Αυτή η διαφορά είναι αποτέλεσμα του γεγονότος ότι, ενώ οι αυθεντικοί γονείς θέτουν ψηλά κριτήρια για τα παιδιά τους, τους εξηγούν για ποιους λόγους τα ανταμείβουν ή τα τιμωρούν. Αυτές οι εξηγήσεις βελτιώνουν τη κατανόηση και την αποδοχή των κοινωνικών κανόνων από το παιδί. Οι κόρες αυθεντικών γονιών είναι πιο ανεξάρτητες από τα αγόρια, ενώ τα αγόρια δείχνουν μεγαλύτερη κοινωνική υπευθυνότητα (Cole&Cole,2002).

Παιδιά ανεκτικών γονιών:

Έχουν τη τάση να είναι σχετικά ανώριμα. Δυσκολεύονται να ελέγξουν τις παρορμήσεις τους, να αναλάβουν την ευθύνη κοινωνικών πράξεων και να ενεργούν ανεξάρτητα (Cole&Cole,2002).

Παιδιά στοργικών και δημοκρατικών γονέων:

Από στοργικούς και δημοκρατικούς γονείς προκύπτουν παιδιά με συναισθηματική σταθερότητα, κοινωνικότητα, φιλικές διαθέσεις, με κίνητρα για υψηλές επιδόσεις, με αυτοπεποίθηση, δημιουργία και συνεργασία (Διαμαντόπουλος,1995).

Παιδιά στοργικών και αυταρχικών γονέων:

Από στοργικούς επίσης αλλά αυταρχικούς γονείς (οι οποίοι εξελίσσονται σε υπερπροστατευτικούς γονείς, το οποίο σημαίνει ότι είτε υποτάσσουν τα παιδιά τόσο στις δικές τους επιθυμίες, είτε υποτάσσονται οι ίδιοι στις επιθυμίες των παιδιών τους) συνήθως προκύπτουν παιδιά με τυρρανική συμπεριφορά, εγωκεντρικές στάσεις και συμπεριφορές, περιορισμένες κοινωνικές επαφές, με εξαρτήσεις και εσωτερικές ανασφάλειες (Διαμαντόπουλος,1995).

Παιδιά εχθρικών ή απορριπτικών γονέων:

Γενικά, από τους εχθρικούς ή απορριπτικούς γονείς έχουμε συνήθως επιθετικά αντικοινωνικά παιδιά και ειδικά από την ενθάρρυνση των παιδιών για αυτονομία, ανεξαρτησία και αδιαφορία που χαρακτηρίζει αυτού του είδους τους γονείς, τα παιδιά ταυτίζονται με άλλα πρότυπα εκτός των γονέων, τα οποία τυχαία βρέθηκαν στον δρόμο τους.

Και αν μεν στο δρόμο τους βρεθούν καλά πρότυπα με δημιουργικές εργασίες, τότε τα παιδιά των αδιάφορων γονέων αξιοποιούν τις δυνάμεις τους, ενθαρρύνονται στην αυτάρκεια, λαμβάνουν πρωτοβουλίες και επιτυγχάνουν στη ζωή με υψηλές επιδόσεις. Εάν όμως στο δρόμο τους βρεθούν συμμορίες συνομηλίκων τους και οι εγκληματίες των έργων της τηλεόρασης, τότε τα παιδιά αυτά μεταμορφώνονται σε αντικοινωνικά και εγκληματικά άτομα (Διαμαντόπουλος,1995).

Παιδιά αδιάφορων γονιών:

Εδώ, στην κατηγορία αυτή των αδιάφορων γονέων πρέπει να ενταχθεί και η περίπτωση της απουσίας των γονέων από τη οικογένεια, είτε λόγω εργασίας είτε λόγω άλλων ενασχολήσεων τους (εργαζομένη μητέρα, πολυάσχολος πατέρας, και άλλα).

Τα παιδιά δε μπορούν να αντιληφθούν τους άλλους λόγους απουσίας των γονιών τους από την οικογένεια και θεωρούν αυτή ως αδιαφορία με αποτέλεσμα τις προβληματικές συμπεριφορές αυτών, αλλά και κυρίως την έκθεση αυτών στα τυχόντα πρότυπα τους που θα βρεθούν κατά την ανάπτυξη τους και στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς τους (Διαμαντόπουλος, 1995).

Παιδιά αυταρχικών γονιών:

Τα παιδιά αυτά αναπτύσσουν συναισθήματα πικρίας, αντικοινωνικότητας και επιθετικότητας στους άλλους. Άλλοτε δείχνουν εξάρτηση, συμμόρφωση, υποτέλεια και υποκριτική στάση και άλλοτε αρνητισμό, έκδηλη εχθρότητα και εγκληματικότητα.

Τα παιδιά αυτών των γονέων δεν εντάσσονται σε συμμορίες, αλλά ενεργούν μόνα τους. Σε περίπτωση εκτροπής είναι ο μονήρης και ο ανάλγητος εγκληματίας (Διαμαντόπουλος, 1995).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΛΕΞΙΟΤΗΤΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

1. Εννοιολογική προσέγγιση της επικοινωνίας.

ΑΡΧΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ:

- Να κοιτάμε κατάματα αυτόν που μιλάει.
- Να απευθυνόμαστε στον κατάλληλο άνθρωπο.
- Εκφράζουμε με ειλικρίνεια αυτά που θέλουμε να πούμε.
- Να τον ακούμε και μετά να προσπαθούμε να μπούμε στη θέση του.
- Διαλέγουμε το κατάλληλο μέρος και την κατάλληλη στιγμή (Κσιώλας,1981).

Επικοινωνία είναι ένας συνοπτικός χαρακτηρισμός για την κοινωνική επαφή και όλες τις διαδικασίες της αποδοχής ή της αποστολής πληροφοριών. Είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη κοινωνικής ζωής.

Η επικοινωνία βασίζεται αρχικά στην αντίληψη. Προϋποθέτει τη μετάδοση, σκόπιμη ή όχι, πληροφοριών που έχουν σκοπό να ενημερώσουν ή να επηρεάσουν το άτομο ή την ομάδα που τις δέχεται. Τη στιγμή που μεταδίδεται μια πληροφορία, προκαλείται μια ενέργεια στο άτομο δέκτη και ένα αναδρομικό αποτέλεσμα στο άτομο πομπό, που επηρεάζεται με τη σειρά του.

Η γλώσσα δεν είναι ο μόνος τρόπος επικοινωνίας, η μιμητική και οι χειρονομίες είναι επίσης τρόποι επικοινωνίας (Παπαδόπουλος,1994).

Οι 3 έννοιες του όρου επικοινωνία:

1. Επικοινωνία είναι μια θεμελιώδης ανθρωπολογική εμπειρία. Αρχικά, το να επικοινωνεί κανείς συνίσταται στο να συνδιαλέγεται με τους άλλους. Πολύ απλά, δεν υπάρχει ατομική και συλλογική ζωή χωρίς επικοινωνία. Το χαρακτηριστικό κάθε προσωπικής εμπειρίας, όπως και κάθε κοινωνίας, είναι να ορίσει τους κανόνες της επικοινωνίας. Η επικοινωνία αποτελεί πάντοτε μια πραγματικότητα και συγχρόνως ένα πολιτιστικό πρότυπο. Δεν υφίσταται επικοινωνία ως ανεξάρτητη έννοια, είναι πάντα συνδεδεμένη με ένα πολιτιστικό πρότυπο, δηλαδή με μια αντιπροσώπευση του άλλου, εφόσον η επικοινωνία συνίσταται στη διάδοση πληροφοριών, αλλά επίσης και στην αλληλεπίδραση κάποιου με ένα άτομο ή σύνολο ατόμων.
2. Η επικοινωνία είναι επίσης το σύνολο των τεχνολογιών δια μέσου τηλεφώνου, τηλεόρασης, ραδιοφώνου κ.α.

3. Τέλος, η επικοινωνία έγινε μια κοινωνική λειτουργική αναγκαιότητα στο καθεστώς των αλληλεξαρτούμενων οικονομιών (Wolton, 2005).

Οι τρεις διαστάσεις του φαινομένου της επικοινωνίας:

Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις διαστάσεις στο φαινόμενο της ανθρώπινης επικοινωνίας:

Η πρώτη αφορά τη λειτουργία της επικοινωνίας σε σχέση με το άτομο που επικοινωνεί για δικές του ανάγκες, για τον ίδιο του τον εαυτό. Ο εγωκεντρικός λόγος του παιδιού ανήκει σε αυτή τη διάσταση της ανθρώπινης επικοινωνίας.

Η δεύτερη αφορά τη λειτουργία της επικοινωνίας σε σχέση με το ανθρώπινο περιβάλλον, με τον άλλο, όταν επικεντρώνεται σε αυτόν και ενδιαφέρεται για την ικανοποίηση αναγκών και αιτημάτων του. Η διδασκαλία και η εκπαίδευση ανήκουν σ' αυτή τη δεύτερη διάσταση της ανθρώπινης επικοινωνίας.

Η τρίτη αφορά την ίδια τη σχέση μεταξύ των προσώπων που επικοινωνούν, τη συνάντηση, τη μέθεξη, την κοινωνία.

Οι τρεις αυτές διαστάσεις συνυπάρχουν, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, σε κάθε μορφή ανθρώπινης επικοινωνίας και συναρθρώνεται σε συνάρτηση με τη συγκεκριμένη κάθε φορά κατάσταση όπως και σε σχέση με τον βαθμό ανάπτυξης τους (Μπακιρτζής, 2003).

Επικοινωνία είναι κάθε αμφίδρομη ροή πληροφοριών. Η επικοινωνία έχει δύο βασικές μορφές, τη λεκτική και τη μη λεκτική. Λεκτική είναι κάθε προσπάθεια επικοινωνίας που κάνουμε χρησιμοποιώντας λεκτικά σύμβολα, δηλαδή λέξεις και προτάσεις, ενώ μη λεκτική είναι η επικοινωνία που γίνεται με το ύφος, τον τόνο, τη διάθεση, τις χειρονομίες και γενικά τη σωματική και συναισθηματική συμπεριφορά των ατόμων που επικοινωνούν, δηλαδή πρόκειται για τα μη λεκτικά σύμβολα. Εκτός από τα άτομα που βασίζονται μόνο σε μη λεκτικά σύμβολα για την επικοινωνία τους, όλοι μας στις καθημερινές μας σχέσεις και συναλλαγές χρησιμοποιούμε πλήθος μη λεκτικών συμβόλων. Ιδιαίτερα μεγάλη προσοχή θα πρέπει να αποδοθεί στην αποστολή και υποδοχή των μη λεκτικών μηνυμάτων γιατί έχει αποδειχτεί ότι συνειδητά και υποσυνείδητα παίζουν μεγάλο ρόλο σε μια επιτυχημένη προσπάθεια επικοινωνίας.

Σε κάθε προσπάθεια επικοινωνίας διακρίνουμε τον αποστολέα (πομπός), τα σύμβολα, το μέσο επικοινωνίας δηλαδή την ομιλία, τη γραφή, την ανάγνωση και την ακρόαση και το δέκτη. Ο αποστολέας «κωδικοποιεί» ένα μήνυμα χρησιμοποιώντας τα κατάλληλα σύμβολα τα οποία μεταβιβάζονται διαμέσου ενός αγωγού επικοινωνίας

στον αποδέκτη ο οποίος τέλος, τα «αποκωδικοποιεί» τα μεταφράζει δηλαδή για να αποκτήσει το μήνυμα.

Παιδιά με προβλήματα επικοινωνίας ανήκουν συνήθως σε σοβαρότερες κατηγορίες διαγνωστικά και η πρόγνυσή τους τις περισσότερες φορές δεν είναι ενθαρρυντική. Ιδιαίτερα μάλιστα τα περιστατικά στα οποία παρατηρείται έλλειψη προσπάθειας για επικοινωνία ή αδιαφορία για επικοινωνία θεωρούνται από τα πιο δύσκολα και πρέπει να αντιμετωπίζονται πολυθεραπευτικά από ομάδα ειδικών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εδώ αποτελούν τα παιδιά με αυτισμό.

Είναι σημαντικό όλοι όσοι επαγγελματικά εμπλέκονται με το παιδί να καταλαβαίνουν τη σημαντική διαφορά ανάμεσα στο «δε μιλάει» και το «δεν επικοινωνεί» κάτι που συχνά οι γονείς αγνοούν (Καντάκος, Πολεμίκος, 2000).

Γενικά στην επικοινωνία του το άτομο επιδιώκει να προσαρμοστεί σε τρόπους συμπεριφοράς και κανόνες άλλων και να προσαρμόσει τους άλλους στους δικούς του ικανοποιώντας τις ποικίλες ανάγκες του και πραγματοποιώντας συνειδητά ή ασυνειδητά τους εκάστοτε σκοπούς του. Η επικοινωνία είναι ανάγκη και δυνατότητα για ανακοίνωση και έκφραση, για ανταλλαγή απόψεων και γνώσεων ανάμεσα στους ανθρώπους και η βάση και το μέσο σύνδεσής τους. Μόνο με την επικοινωνία επιδρά κανείς πάνω στον άλλο άνθρωπο και δέχεται τις επιδράσεις του (Παπαδόπουλος, 1997).

Η ουσιαστική γνώση και η διευκόλυνση των δεξιοτήτων είναι σημαντικές επικοινωνιακές ικανότητες και συνήθως αυξάνονται με την ηλικία. Εντούτοις, χαρακτηριστικά λάθη γίνονται από τα παιδιά στην επικοινωνία (Sonenschein & Whitehurst, 1984).

2. Η ανάπτυξη του παιδιού και η επικοινωνία του με τους άλλους.

Η ανάπτυξη του παιδιού:

Το παιδί βρίσκεται σε συνεχή διαμόρφωση. Η ανάπτυξή του είναι αποτέλεσμα βιολογικών και περιβαλλοντικών παραγόντων και συντελείται σε διάφορες φάσεις στις οποίες αντιστοιχούν συγκεκριμένα επιτεύγματα τα οποία παρουσιάζει το παιδί και η ανάπτυξή του πραγματοποιείται συγχρόνως σε επίπεδο σωματικό, γνωστικό, ψυχοσυναισθηματικό και κοινωνικό.

Η ανάπτυξη βεβαίως παρουσιάζει θετικές και αρνητικές αλλαγές που συμβαίνουν καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του. Ωστόσο, η παιδική ηλικία είναι η περίοδος θεμελίωσης της ζωής. Κάθε παιδί, καθώς αποτελεί μοναδικό άτομο, αναπτύσσεται και αποκτά γνώσεις και δεξιότητες με το δικό του ιδιαίτερο τρόπο. Τα παιδιά παρουσιάζουν ατομικές διαφορές μεταξύ τους, όσον αφορά τη χρονική περίοδο και το βαθμό στον οποίο απέκτησαν συγκεκριμένες δεξιότητες και συμπεριφορές, απαραίτητες για την επιτυχή ψυχοκοινωνική τους προσαρμογή (Κασιώλας,1981).

Από άποψη εξέλιξης στην πρώτη παιδική ηλικία, είναι φανερό η επέκταση του κόσμου της εμπειρίας και η προοδευτική ανεξαρτητοποίηση του παιδιού. Αυτή ενισχύεται κυρίως με το παιχνίδι αλλά και με τις σχέσεις του προς το περιβάλλον, τις αναπτυσσόμενες λειτουργίες ομιλίας και τους κοινωνικούς παράγοντες, όπως το μορφωτικό επίπεδο των γονέων. Το κυριότερο χαρακτηριστικό της ηλικίας αυτής είναι το παιχνίδι. Το παιχνίδι είναι για το παιδί το πρώτο και καλύτερο μέσο γνωριμίας με το περιβάλλον του. Ως την ηλικία των 3 ετών κυριαρχεί το μοναχικό ή παράλληλο παιχνίδι. Στις μέρες μας το παιδί χρησιμοποιεί πολύ χρόνο για να παρατηρήσει πως παίζουν τα άλλα παιδιά. Από το τέλος του τρίτου χρόνου η συμμετοχή στο παιχνίδι αυξάνεται. Το παιχνίδι γίνεται τότε μέσο επικοινωνίας και επίδοσης (Παπαδόπουλος,1997).

Οι κρίσιμες μεταβατικοί περίοδοι στη παιδική ηλικία θεωρούνται :

- α. η ηλικία των 18 με 24 μηνών, κατά την οποία τα παιδιά αρχίζουν να αυτονομούνται στον κινητικό τομέα και να κατακτούν τη χρήση της γλώσσας.
- β. η ηλικία των 6 περίπου ετών, η οποία σχετίζεται με σημαντικά επιτεύγματα στη γνωστική ανάπτυξη (Κακούρος, Μανιαδάκη,2002).

Βιοσωματική ανάπτυξη του παιδιού:

Κατά τη διάρκεια της νηπιακής ηλικίας η σωματική ανάπτυξη είναι γρήγορη. Σ' αυτή τη φάση επιτυγχάνεται η ωρίμανση του κεντρικού νευρικού συστήματος και η ανάπτυξη του μυϊκού συστήματος. Πραγματοποιείται σκλήρυνση των οστών, αύξηση του βάρους και του ύψους και παρατηρούνται αλλαγές στις αναλογίες και τη μορφή του σώματός του. Κατά τη δεύτερη παιδική ηλικία το παιδί παρουσιάζει αρμονικότητα στις κινήσεις του (Δαράκης,1995).

Γνωστική ανάπτυξη του παιδιού:

Αρχικά, το νήπιο ταυτίζει το πραγματικό με το φανταστικό. Η φαντασία τους που σ' αυτό το στάδιο είναι πολύ σημαντική, σταδιακά προσανατολίζεται προς το συγκεκριμένο μετά την ηλικία των 4 ετών. Τα παιδιά προσχολικής ηλικίας διατυπώνουν συνεχώς ερωτήματα στη προσπάθειά τους να μάθουν περισσότερα και να εξερευνήσουν το περιβάλλον τους, για το οποίο εκφράζουν έντονο ενδιαφέρον.

Το μεγαλύτερο παιδί, ωστόσο, που βρίσκεται στη σχολική ηλικία, έχει αποκτήσει γνώσεις για αντικείμενα του περιβάλλοντος του, όμως εξακολουθεί να εκδηλώνει περιέργεια παρατηρώντας αντικείμενα και απευθύνοντας ερωτήσεις. Προσανατολίζει το ενδιαφέρον προς το περιβάλλον του, το οποίο επιθυμεί να γνωρίσει και αναπτύσσει ικανότητες για παρατήρηση. Διαθέτει καλή λειτουργία των αισθήσεων και ανεπτυγμένη αντιληπτική ικανότητα (Δαράκης,1995).

Με την αποδέσμευση της σκέψης του παιδιού από το συγκεκριμένο, αναγνωρίζει σχέσεις και κατηγορίες αντικειμένων, ωστόσο δε διαμορφώνει ακόμη κατηγορίες το ίδιο. Αναπτύσσεται η μνήμη, η φαντασία και η σκέψη του. Σ' αυτήν την ηλικία αναπτύσσεται η συμβολική σκέψη (Κωστάρας,1986).

Τα νήπια αντιλαμβάνονται το χώρο, το βάθος και σύνολα μορφών, χωρίς να διαθέτουν την ικανότητα για τη σύνθεση στοιχείων και τη διαμόρφωση συνόλων. Αναγνωρίζουν πρόσωπα και συγκρίνουν αντικείμενα. Η κριτική ικανότητα και η δημιουργική σκέψη δεν έχουν ακόμη αναπτυχθεί κατά τη νηπιακή ηλικία. Η μνήμη, ωστόσο, είναι ανεπτυγμένη σε βαθμό που να διευκολύνει τη συστηματική μάθηση (Δαράκης,1995).

Γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού:

Η γλώσσα περιλαμβάνει εκφραστικές κινήσεις μέσω των οποίων τα άτομα εκφράζουν τη συναισθηματική τους κατάσταση, διατυπώνουν τη σκέψη τους και τις γνώσεις που διαθέτουν, αναπαριστούν έννοιες, πράξεις και αντικείμενα και επικοινωνούν με άλλα άτομα. Αποτελεί το συνεκτικό κρίκο ανάμεσα στους ανθρώπους, τη ζωή και τις εμπειρίες τους, προσφέροντας αφενός δυνατότητα πρόσβασης και επικοινωνίας με την κοινωνία των άλλων και επιτρέποντας αφετέρου την ανταλλαγή και κατανόηση των σκέψεων, αναγκών και επιθυμιών μεταξύ των ανθρώπων (Πήτα,1998).

Η έννοια της γλώσσας διαφοροποιείται ωστόσο από αυτήν της επικοινωνίας. Η γλώσσα έχει να κάνει με γνωστικές ικανότητες και πρέπει να χρησιμοποιείται για

διδασκαλία. Όταν έχεις μια πραγματική γλώσσα τότε μπορείς και να επικοινωνήσεις. Επικοινωνία και γλώσσα δεν είναι το ίδιο πράγμα. Η γλώσσα είναι ένα σημαντικό κομμάτι στην επικοινωνία που είναι μια μεγαλύτερη κατηγορία (Biennvenu, συνέδριο).

Η γλωσσική και γνωστική ανάπτυξη είναι αλληλένδετες. Καθώς η γλώσσα διευκολύνει τις μνημονικές διεργασίες κατά τη διαδικασία της μάθησης, συμβάλλει ενεργά στη γνωστική ανάπτυξη του ατόμου (Κασιώλας,1981).

Η γλωσσική ανάπτυξη είναι κατά την πρώτη παιδική ηλικία ιδιαίτερα σημαντική για τη δημιουργία σχέσεων με τους συνομηλίκους κατά την ανάπτυξη της κοινωνικότητας του παιδιού.

Κοινωνική ανάπτυξη κατά τη νηπιακή και μέση παιδική ηλικία:

Η κοινωνική ανάπτυξη συνίσταται αφενός στην κοινωνικοποίηση, κατά την οποία το παιδί αποδέχεται τις κοινωνικές αξίες και πρότυπα, και αφετέρου στη διαμόρφωση του ιδιαιτέρου τρόπου σκέψης καθώς και των προσωπικών συναισθηματικών αντιδράσεων και συμπεριφορών του παιδιού που συμβάλλουν στην ανάπτυξη της προσωπικότητάς του. Η κοινωνική ανάπτυξη είναι μια διπλή διαδικασία μέσω της οποίας τα παιδιά ενσωματώνονται στο πλατύτερο κοινωνικό πλαίσιο και διαφοροποιούνται ως ξεχωριστά άτομα. Το παιδί κοινωνικοποιείται καθώς μαθαίνει τους κοινωνικούς κανόνες και τα κοινωνικά πρότυπα που διέπουν ένα κοινωνικό σύνολο. Κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησης το παιδί παίρνει πληροφορίες για τον εαυτό του από το κοινωνικό του περιβάλλον που το βοηθούν να αποκτήσει επίγνωση των πράξεών, των σκέψεων και των συναισθημάτων του και συντελούν στη δημιουργία της προσωπικότητάς του (Βοσνιάδου,2000).

Η πρώτη παιδική – νηπιακή ηλικία αποτελεί την πιο κρίσιμη περίοδο για την ανάπτυξη της κοινωνικής συμπεριφοράς του παιδιού, καθώς κατά τη διάρκειά της διαμορφώνονται οι τρόποι με τους οποίους συμπεριφέρεται το παιδί στις κοινωνικές του σχέσεις. Από τις αρχές της νηπιακής ηλικίας, το παιδί εμφανίζει περισσότερο λειτουργική κοινωνική συμπεριφορά που εκδηλώνεται με τη μεγαλύτερη διάθεση του για συνεργασία με τους μεγαλύτερους και τη προθυμία για τη δημιουργία σχέσεων με τους συνομηλίκους μέσα από το παιχνίδι (Θαλασσοχώρης,1998).

Κοινωνικές συμπεριφορές κατά την παιδική ηλικία:

Σ' αυτό το στάδιο της ανάπτυξης τα παιδιά συναγωνίζονται για τη προσοχή των μεγάλων και συγκρούονται συχνά μεταξύ τους. Στην ηλικία των 5 ετών εκδηλώνουν λεκτική επιθετικότητα προς τους άλλους που εξελίσσεται σε ειρωνική συμπεριφορά. Τα μικρά παιδιά εκδηλώνουν συντελεστική επιθετικότητα προκειμένου να αποκτήσουν κάποιο αντικείμενο που επιθυμούν, και εχθρική επιθετικότητα η οποία αποβλέπει στο να βάψει τον άλλο για εκδίκηση ή εδραίωση της κυριαρχίας του παιδιού.

Τα νήπια μιμούνται τη συμπεριφορά των ατόμων με τα οποία διατηρούν θετικές σχέσεις, που είναι σε πρώτο επίπεδο οι γονείς και κατόπιν οι συνομήλικοί τους. Παράλληλα το ενδιαφέρον του παιδιού αρχίζει να προσανατολίζεται προς τους συνομηλίκους και την αποδοχή του από την ομάδα (Damon,1995).

Ανάμεσα στο τέταρτο και έκτο έτος, τα παιδιά είναι εγωκεντρικά και δε μοιράζονται τα πράγματά τους. Αυτές οι τάσεις των παιδιών σταδιακά υποχωρούν με την εμπειρία του ομαδικού παιχνιδιού. Από την ηλικία των τεσσάρων ετών, επίσης, τα παιδιά κάθε φύλου εκδηλώνουν προτίμηση για άτομα του φύλου τους στις επιλογές τους για το παιχνίδι (Κοτσακώστας, Καρανταΐδου, Μιχαλόπουλος, Σωμαράκης,2000).

Τα παιδιά προσχολικής ηλικίας επικοινωνούν με μη λεκτικό τρόπο και ανταποκρίνονται στα μη λεκτικά μηνύματα επικοινωνίας, διαθέτουν τη δυνατότητα να επισημαίνουν τις κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές, τις οποίες και επιδεικνύουν, είτε μεταβάλλουν τη συμπεριφορά τους, όταν δεν ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις των καταστάσεων. Τα νήπια επιπλέον δεν εμφανίζουν την ικανότητα προσποίησης θετικών συναισθημάτων, και όταν υπάρχει σύγκρουση μεταξύ λεκτικής και μη λεκτικής επικοινωνίας άλλων ατόμων, επικεντρώνονται στα λεκτικά μηνύματα. Η ανάπτυξη συμβολικής σκέψης και κοινωνικότητας επιτρέπουν τη ρύθμιση της συμπεριφοράς του νηπίου, ώστε να παρουσιάζεται κατάλληλη για την αποφυγή κυρώσεων που πιθανόν σχετίζονται με την επίδειξη απρόσφορων συμπεριφορών (Κοντάκος, Πολεμικός,2000).

Ο εαυτός και η συνείδηση του παιδιού:

Η έννοια του εαυτού χρησιμοποιείται για να ορίσει το άτομο ως ψυχοσωματική ενότητα σε όλες του τις διαστάσεις, τους τομείς και σε όλες τις ηλικίες. Από τη βρεφική ηλικία και για όλη τη διάρκεια της ζωής ο καθένας

αναγνωρίζεται ως πρόσωπο ‘εν αναπτύξει’ και ‘εν εξελίξει’ το οποίο έχει ένα είδος συνείδησης του εαυτού του, με την έννοια του βιώματος των εμπειριών και όχι αποκλειστικά με την έννοια της διαφοροποίησης ή συνειδητοποίησης του εαυτού του σε σχέση με το περιβάλλον. Αυτό αρχίζει να εμφανίζεται προς το τέλος του πρώτου έτους της ζωής του παιδιού. Το νεογέννητο όμως βρέφος που αισθάνεται ανακούφιση και ευχαρίστηση όταν το παίρνουμε στην αγκαλιά, ή κλαίει όταν κάτι το ενοχλεί, εννοούμε ότι έχει συνείδηση του εαυτού του μέσα από αυτό που αισθάνεται (Μπακιρτζής,2003).

Η συνείδηση του εαυτού, συνδέεται άμεσα με την αντίληψη του περιβάλλοντος, και ιδιαίτερα του ανθρώπινου. Ήδη το βρέφος από τη στιγμή της γέννησης αντιλαμβάνεται το περιβάλλον και συν-κινείται από αυτό. Πρόσφατα ευρήματα αποδεικνύουν, θα λέγαμε, αναμφισβήτητα την ικανότητα του νεογέννητου βρέφους να αντιλαμβάνεται το περιβάλλον του και να μπαίνει σε σχέση επικοινωνίας, αλληλεπίδρασης και αλληλεπιρροής μαζί του. Η παρατήρηση νεογνών και βρεφών από νεότερους ερευνητές της αναπτυξιακής ψυχολογίας έχει δείξει ότι τα νεογνά επικοινωνούν με τα πρόσωπα του περιβάλλοντος. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η συνείδηση του εαυτού αναπτύσσεται μέσα από τη μάθηση στη διάρκεια ολόκληρης της ζωής, οδηγώντας στη διαμόρφωση του ψυχικού κόσμου και της προσωπικότητας στο σύνολο τους (Μπακιρτζής,2003).

Τα τελευταία 20 χρόνια, η πρόοδος στη μελέτη των νεογνών και των βρεφών ανέτρεψε πολλές από τις επικρατούσες απόψεις και βεβαιότητες για τις ανάγκες και τις ικανότητες των παιδιών αυτής τη ηλικίας. Έρευνες διαπιστώνουν την ύπαρξη ικανοτήτων που επιτρέπουν την επικοινωνία πρακτικά από τη στιγμή της γέννησης. Αυτό επιτρέπει όχι απλά τη διατύπωση μιας υπόθεσης, αλλά τη βεβαιότητα ότι πολλές από τις ικανότητες που θεωρούνταν επίκτητες ως αποτέλεσμα της μάθησης και της ανάπτυξης, είναι εγγενείς και χαρακτηριστικές του ανθρώπινου είδους. Οι ικανότητες αντίληψης και η μεγάλη ικανότητα μάθησης που παρατηρείται σε νεογνά μερικών ωρών, οδηγεί ακόμα και στην διατύπωση της υπόθεσης ότι ο άνθρωπος από την πρώτη μέρα είναι διαθέσιμος για μάθηση περισσότερο και αποτελεσματικότερα από κάθε άλλη περίοδο της ζωής του. Ο ταχύτερος ρυθμός με τον οποίο μαθαίνει το νεογνό καθιστά πολύ δύσκολη την διάκριση μεταξύ έμφυτου και επίκτητου στα πρώτα λεπτά μετά τη γέννηση (Μπακιρτζής,2003).

Στον τομέα της επικοινωνίας, φαίνεται σε σειρά ερευνών ότι το βρέφος επικοινωνεί με το ανθρώπινο περιβάλλον του από τις πρώτες ημέρες, αν όχι και ώρες,

και ότι η ανάπτυξη του εξαρτάται καίρια από την ποιότητα των συναλλαγών και των αλληλεπιδράσεων που παράγονται στη διάρκεια των συναντήσεων με τα πρόσωπα του περιβάλλοντος του (Μπακιρτζής,2003).

Ο άλλος σε σχέση με το παιδί:

Παράλληλα και σε συνεχή σχέση αλληλεπίδρασης με τη διαμόρφωση και την ανάπτυξη του εαυτού, αρχίζει και η ανάπτυξη της σχέσης επικοινωνίας με το περιβάλλον.

Ως περιβάλλον εννοούμε το ανθρώπινο και το φυσικό περιβάλλον. Η διαφορά των δυο παραγόντων, του ανθρώπινου και του φυσικού, δεν είναι μόνο ποσοτική αλλά και ποιοτική. Η ενεργός εμπλοκή και των δυο μερών σε σχέση επικοινωνίας, αλληλεπίδρασης και αλληλεπίρροής καθιστά την ανθρώπινη σχέση πολύ πιο ζωντανή και ενδιαφέρουσα, ιδιαίτερα στα πρώτα στάδια προσέγγισης και βίωσης του περιβάλλοντος, ανθρώπινου και φυσικού, όπως συμβαίνει στο βρέφος, ή όπως συμβαίνει σε κάθε άνοιγμα του παιδιού προς νέου τύπου δραστηριότητες και ενδιαφέροντα. Το παιδί προσεγγίζει τον κόσμο των πραγμάτων μέσα από τον κόσμο των προσώπων, λόγω των στενότερων σχέσεων επικοινωνίας που αποκτά νωρίτερα με τους ανθρώπους. Ο κόσμος των προσώπων και η ανθρώπινη επικοινωνία αποκτά έτσι ιδιαίτερη αξία και πρωταρχική σημασία για την ανάπτυξη του ανθρώπου, και ιδιαίτερα του παιδιού (Μπακιρτζής,2003).

Η έννοια του άλλου χρησιμοποιείται για να ορίσει το δεύτερο σκέλος στη σχέση επικοινωνίας, η οποία αναγνωρίζεται ως σχέση που βιώνετε ‘εκ των έδων’, έτσι όπως τη ζει και την αισθάνεται το κάθε μέλος σε σχέση με το άλλο ή τα άλλα, αν πρόκειται για ομάδα. Ο άλλος αναγνωρίζεται ως πρόσωπο, με όλα του τα χαρακτηριστικά, ‘θετικά’ και ‘αρνητικά’, αντιφατικά, έκδηλα ή μη, που έρχεται σε σχέση επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης και επηρεάζει όπως και επηρεάζεται προς το καλύτερο ή το χειρότερο. Η επικοινωνία και ο άλλος δεν είναι εξαρχής κάτι το θετικό και μπορεί να επιφέρει τις μεγαλύτερες καταστροφές, ιδιαίτερα σε όσους εξαρτώνται πλήρως από αυτόν, όπως συμβαίνει με τα παιδιά που εξαρτώνται από τους ενήλικες. Μπορεί όμως να επιφέρει και τα πιο θετικά αποτελέσματα, που δίχως αυτά όχι μόνο η μάθηση και ανάπτυξη αλλά και η ζωή η ίδια δεν θα μπορούσε να υπάρξει (Μπακιρτζής,2003).

Η μίμηση του παιδιού:

Έχει αποδειχθεί πειραματικά, τόσο πειστικά και αδιάσειστα, ότι τα βρέφη, από τα μέσα περίπου του πρώτου μήνα της ζωής τους, μιμούνται μορφασμούς, όπως προβολή της γλώσσας, άνοιγμα και κλείσιμο του στόματος, κίνηση του κεφαλιού δεξιά και αριστερά. Από τον ενάμιση μήνα και μετά, μιμούνται ακουστικά μοντέλα και μετά το δεύτερο μήνα κινήσεις των δακτύλων. Το εκπληκτικό είναι ότι οι μιμήσεις αυτές δεν είναι ενστικτώδεις και αντανακλαστικές. Αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι το νεογνό συγχρονίζεται με τον ενήλικα και παίρνει έκδηλα ευχαρίστηση από την αμοιβαία μίμηση διότι δεν είναι πάντοτε πολύ ξεκάθαρο ποιος μιμείται ποιον.

Συστηματικές έρευνες και μελέτες έδειξαν επίσης, ότι το φαινόμενο της νεογνικής μίμησης είναι σύνθετο και χαρακτηρίζει την ανθρώπινη επικοινωνία ως αμοιβαιότητα, ανταλλαγή και αλληλεπίδραση. Δεν πρόκειται καθόλου για βιολογικό μηχανισμό, ο οποίος στη θέα ειδικών ερεθισμάτων οδηγεί το νεογνό σε στερεοτυπικές αντιδράσεις μέσω έμφυτων σχημάτων δράσης, όπως παρατηρείται στα ζώα (Μπακιρτζής, 2003).

Αντιληπτικές και γνωστικές ικανότητες:

Η νεογνική μίμηση, προϋποθέτει την ικανότητα του νεογέννητου να μπαίνει σε σχέση επικοινωνίας με πρόσωπα του περιβάλλοντος του. Η σχέση αυτή δεν προκαλεί απλώς το ενδιαφέρον του βρέφους, αλλά το διεγείρει και το ικανοποιεί νοητικά. Πολλές έρευνες δείχνουν ότι η λύση προβλημάτων και η ανακάλυψη σχέσεων αιτιότητας κινεί έντονα το ενδιαφέρον του βρέφους και δίνει μεγάλη ευχαρίστηση. Νεαρά βρέφη καταφέρνουν να λύνουν σύνθετα προβλήματα ανακαλύπτοντας σχέσεις αιτιότητας μεταξύ της κίνησης του χεριού ή της στροφής του κεφαλιού αριστερά και δεξιά, και της κίνησης ενός παιχνιδιού, του ανάμματος ενός λαμπτήρα ή την εμφάνιση ενός κούκκου. Το ενδιαφέρον εδώ είναι, ότι τα βρέφη συνεχίζουν να ενδιαφέρονται για αυτό το 'παιχνίδι' μέχρις ότου επιλύσουν το πρόβλημα βρίσκοντας τη σχέση αιτιότητας. Τότε χαμογελούν και δείχνουν την ευχαρίστηση τους.

Το 1930 θεωρούσαν ότι το χαμόγελο αποτελεί την πρώτη ενεργητική και ηθελημένη έκφραση του παιδιού, πέρα από την παρακολούθηση με τα μάτια του προσώπου, κατά τη διάρκεια του δεύτερου μήνα. Αργότερα όμως, μετά την τελειοποίηση των μέσων της παρατήρησης, έγινε φανερό ότι το πρώτο πραγματικό

χαμόγελο εμφανίζεται περίπου στη χρονολογική ηλικία των 6 εβδομάδων. Παρατηρήθηκε όμως ότι η ανθρώπινη φωνή και ιδιαίτερα η μητρική προκαλεί πρώιμο χαμόγελο όπως επίσης και άλλες καταστάσεις επικοινωνίας με άτομα ή αντικείμενα του περιβάλλοντος, όπως είδαμε, για παράδειγμα, στις περιπτώσεις ανακάλυψης της σχέσης μεταξύ συνεπακόλουθων γεγονότων (Μπακιρτζής, 2003).

Το παιδί ζει αρχικά σε διαρκές παρόν. Συνήθως στην ηλικία των δύομισι χρόνων χρησιμοποιεί σωστά γλωσσικούς χαρακτηρισμούς για το μέλλον και στην ηλικία των 3 χρόνων για το παρελθόν. Η αντίληψη του χρόνου βρίσκεται και στο παιδί όπως και στους ενήλικους, σε συνάρτηση με τα συναισθήματα. Το παιδί έχει την συναίσθηση του μικρού χρόνου για χρονικό διάστημα που πέρασε ευχάριστα και του μακρού χρόνου για χρονικό διάστημα που πέρασε δυσάρεστα.

Τις σχέσεις του παιδιού με το περιβάλλον του χαρακτηρίζει μια στάση εγωκεντρική και αυτή είναι για το παιδί αναπόφευκτη, γιατί οφείλεται ακριβώς στην έλλειψη εμπειριών. Αλλά και στους ενήλικους ο εγωκεντρισμός δηλώνει έλλειψη εμπειριών, μειωμένη κοινωνικότητα και μειωμένη παρατηρητικότητα και αντικειμενικότητα. Γενικά βιώνει το περιβάλλον του σε σχέση με τις δικές του επιθυμίες και ελπίδες ή φόβους και αποδίδει στα πράγματα γύρω του ιδιότητες και ικανότητες που έχει το ίδιο. Η συναισθηματική και εγωκεντρική αυτή στάση του μειώνεται από την ηλικία των 5 χρόνων και η εικόνα του για τον κόσμο γίνεται σιγά σιγά πιο ρεαλιστική (Παπαδόπουλος, 1997).

3. Διαπροσωπική επικοινωνία.

Οι νεότερες έρευνες έδειξαν επίσης, την αναγκαιότητα πειραματισμού και μελέτης των βρεφών σε φυσικό περιβάλλον διότι τα βρέφη αντιλαμβάνονται από πολύ νωρίς τις αφύσικες συνθήκες και συνήθως ενοχλούνται ή και κλείνονται, αντιδρούν ή αγνοούν τα πειραματικά ερεθίσματα. Το περιβάλλον αναγνωρίζεται από το βρέφος και οι αντιδράσεις του δεν είναι τυχαίες ή χαοτικές. Το βρέφος έχει ανάγκες, ενδιαφέρεται και επιχειρεί να τις ικανοποιήσει. Γι' αυτό το σκοπό, χρησιμοποιεί τις αντιληπτικές και κινητικές του ικανότητες όπως και τις ικανότητες για μάθηση, συναίσθηση και επικοινωνία. Η πληρέστερη σύνθεση των ικανοτήτων αυτών παρατηρείται στο φαινόμενο της επικοινωνίας του βρέφους και της εξέλιξης του στη διάρκεια του πρώτου έτους της ζωής. Είναι πλέον γεγονός αναμφισβήτητο,

ότι το βρέφος αντιλαμβάνεται το περιβάλλον από τη στιγμή της γέννησης και έλκεται ιδιαίτερα η προσοχή του από το ανθρώπινο πρόσωπο, του οποίου μιμείται τις εκφράσεις και εκφράζει το ενδιαφέρον και την ικανοποίηση του (Κατάκη,1998).

Τα μέσα επικοινωνίας τα οποία χρησιμοποιούνται από τη μητέρα και το βρέφος αγνοηθήκαν μέχρι και πρόσφατα από τους ειδικούς της βρεφικής ηλικίας, διότι είναι αφενός ανεπαίσθητα και αδιάκριτα ακόμη και για έναν προσεκτικό παρατηρητή, και αφετέρου διότι αντίκεινται σε πεποιθήσεις αιώνων περί ανυπαρξίας του παιδιού ως νοήμονος όντος. Οι πεποιθήσεις αυτές, περισσότερο εξευγενισμένα μεν αλλά εξίσου υποτιμητικά για το παιδί και τις ικανότητες του, εξακολουθούν να υφίστανται και να υποστηρίζονται σε πολλές από τις σύγχρονες θεωρίες και απόψεις.

Οι μαρτυρίες μητέρων, που νιώθουν την παρουσία και την επικοινωνία με το νεογέννητο παιδί τους, θεωρηθήκαν συναισθηματικά φορτισμένες και δεν τους δόθηκε η κατάλληλη προσοχή. Η σημασία όμως των ικανοτήτων όπως και της ικανοποίησης των αναγκών και ενδιαφερόντων των βρεφών είναι κρίσιμη για την μετέπειτα συναισθηματική, κοινωνική και γνωστική ανάπτυξη. Όλοι οι ερευνητές συμφωνούν, ανεξαρτήτως προσανατολισμού, ότι η απουσία επικοινωνίας με το βρέφος μπορεί να επιφέρει μεγάλες δυσκολίες και προβλήματα στην ανάπτυξη του. Η ευαισθητοποίηση των γονέων στις ικανότητες του παιδιού τους, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για βρέφη με ειδικά προβλήματα και ανάγκες, αλλάζει ριζικά τη στάση του γονέα ο οποίος τείνει να εγκαταλείψει τις προσπάθειες σε τομείς που λανθασμένα πιστεύει ότι δεν είναι ικανό να ανταποκριθεί (Κατάκη,1998).

Στη διάρκεια των πρώτων μηνών της ζωής εμπλουτίζεται ο κώδικας επικοινωνίας, τα τεχνάσματα για την πρόκληση της προσοχής, το χιούμορ, το οποίο εμφανίζεται έντονο σ' αυτή την ηλικία. Το βρέφος δείχνει ανείπωτη χαρά και ευχαρίστηση από τα παιχνίδια και τα πειράγματα της μητέρας. Αργότερα τα βρέφη παίρνουν έκδηλα πρωτοβουλίες στη σχέση τους με το περιβάλλον αναπαράγοντας κινήσεις ή εκφράσεις για να κινήσουν το ενδιαφέρον, να προκαλέσουν παιχνίδια ή το γέλιο. Το κάνουν επίσης για να διασκεδάσουν τον ίδιο τους τον εαυτό.

Η ανθρώπινη επικοινωνία διεξάγεται σε δυο επίπεδα συγχρόνως. Το πρώτο που ονομάστηκε 'επίπεδο περιεχομένου', αφορά το συγκεκριμένο και πραγματικό θέμα της συζήτησης. Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, που ονομάστηκε 'επίπεδο της σχέσης', οι συνομιλητές εκπέμπουν μηνύματα ο ένας προς τον άλλον που αφορούν το πώς ο ένας βλέπει τον άλλον και πώς αισθάνεται γι' αυτό. Στο επίπεδο δηλαδή αυτό, τα μηνύματα που ανταλλάσσονται προφορικά, αλλά συχνά μη προφορικά, αφορούν την

ίδια τη σχέση των συνομιλητών ('σε δέχομαι', 'σε εμπιστεύομαι', 'με καταπιέζεις', 'δε θέλω να συμφωνήσω μαζί σου', και άλλα). Η έκφραση του προσώπου, η στάση του σώματος, οι χειρονομίες, οι κινήσεις, η ένταση της φωνής και ο τόνος της, καθώς και οι λέξεις που επιλέγονται για να εκφραστούν τα μηνύματα στο πρώτο επίπεδο, η σιωπή, οι παύσεις, και άλλα, είναι το μέσον με το οποίο διαβιβάζονται τα μηνύματα που αφορούν το δεύτερο επίπεδο επικοινωνίας (Κατάκη,1998).

Όταν τα μηνύματα σ' αυτό το επίπεδο εκφράζουν θετικές στάσεις και συναισθήματα, απουσιάζουν δηλαδή η σύγκρουση και ο ανταγωνισμός, εκλείπουν οι εμπλοκές. Και τότε τα μηνύματα που αφορούν το πρώτο επίπεδο επικοινωνίας εκπέμπονται και παραλαμβάνονται καθαρά. Μειώνεται ο θόρυβος, ελαττώνονται ή εξαφανίζονται τα παράσιτα. Οι συνομιλητές συνεννοούνται. Συμφωνούν και αποφασίζουν.

Παρακολουθώντας ανθρώπους γύρω μας να συνομιλούν, διαπιστώνουμε καθημερινά την αυξημένη ρύπανση στις ανθρώπινες σχέσεις. Παρατηρούμε δηλαδή, πως τα δυο επίπεδα μπερδεύονται. Άλυτες συγκρούσεις στο δεύτερο επίπεδο διεισδύουν, μπλέκονται με τα μηνύματα του πρώτου επιπέδου και επομένως δημιουργούνται εμπλοκές και σε αυτό το επίπεδο (Κατάκη,1998).

Η οικογένεια, μέσα από την επικοινωνία των μελών της, αγωνίζεται να οργανώσει την αδιάκοπα αυξανόμενη πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει τον κοινωνικό χώρο στον οποίο είναι ενταγμένη. Οι διεργασίες είναι τραγικά δύσκολες και επώδυνες. Τα μέλη της οικογένειας καλούνται να αλληλεπιδράσουν αποτελεσματικά μεταξύ τους, για να μπορέσουν να αλληλεπιδράσουν λειτουργικά και με το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο.

Η ανοργάνωτη όμως πολυπλοκότητα, που χαρακτηρίζει τον κοινωνικό περίγυρο, δεν προσφέρει στα μέλη της οικογένειας κατευθυντήριες γραμμές. Αντίθετα, οι πληροφορίες που διεισδύουν στην οικογένεια είναι αντιφατικές, ασαφείς, χαοτικές. Αν εξετάσει κανείς την οικογένεια, δε μπορεί παρά να παραδεχτεί ότι η ενδοοικογενειακή λειτουργική συναλλαγή και επικοινωνία είναι θέμα επιβίωσης για τα μέλη της (Κατάκη,1998).

Τα μέλη της οικογένειας δυσκολεύονται να επικοινωνήσουν, επειδή αντιφατικά στοιχεία συγκρούονται μέσα τους και παρεμβάλλονται στη συναλλαγή τους. Σε τρεις κατηγορίες θα μπορούσε κανείς να κατατάξει τα στοιχεία αυτά.

Η πρώτη αφορά, από τη μια μεριά τις επιδιώξεις του ατόμου, τους προσωπικούς του δηλαδή σκοπούς και στόχους, και από την άλλη, τους σκοπούς και

στόχους της οικογένειας πάνω στους οποίους βασίζεται η συμπόρευση των μελών της.

Η δεύτερη κατηγορία αναφέρεται στις αξίες που καθορίζουν το ποιος είμαι, ποιος θα ήθελα να είμαι, και πως είμαι, ή πως θα ήθελα να είμαι ή πως θα έπρεπε να είναι οι οικογενειακές σχέσεις.

Η τρίτη κατηγορία αφορά τους κοινωνικούς ρόλους που έχουμε ως άντρες και γυναίκες και, φυσικά, τους ενδοοικογενειακούς μας ρόλους.

Κανείς πια δε φαίνεται να ξέρει ποιος είναι ο ρόλος του. Τι περιμένει αυτός από τους άλλους και τι περιμένουν οι άλλοι από αυτόν σε ότι αφορά την καθημερινή στάση και συμπεριφορά μέσα στην οικογένεια (Κατάκη,1998).

Συνηθίζουμε να ταυτίζουμε την έννοια της επικοινωνίας με το διάλογο και τη συζήτηση. Ο διάλογος όμως είναι απλώς ένα από τα μέσα συναλλαγής μας με το περιβάλλον μας. Η συναλλαγή και η επικοινωνία με τους γύρω μας γίνεται με πολλούς τρόπους. Η ανταλλαγή, λόγου χάρη, των υλικών αγαθών είναι και αυτή ένας από του τρόπους συναλλαγής μας.

Υπάρχει η εντύπωση μερικές φορές, ότι η προστακτική (‘κάνε’, ‘βάλε’, ‘πλύσου’, ‘διάβασε’) είναι η κύρια έκλυση της γραμματικής στην επικοινωνία μας. Ερωτήσεις, διερεύνηση δηλαδή των θέσεων και των συναισθημάτων του άλλου, (‘τι νομίζεις’, ‘τι θέλεις’, ‘τι προτιμάς’, ‘τι αισθάνεσαι’) είναι σχεδόν ανύπαρκτες ή περιορίζονται στην προσφορά υλικών αγαθών (‘τι θέλεις να φας’, ‘τι παιχνίδι θέλεις’). Και προπαντός λείπουν σίγουρα από την επικοινωνία μας τα ερωτηματικά που αφορούν το τι θέλει ο ένας από τον άλλο ή τι αισθάνεται ο ένας για τον άλλο (Κατάκη,1998).

Πολλά γλωσσολογικά κείμενα μελετούν την ικανότητα των παιδιών να προσαρμόζουν τον τρόπο που μιλάνε, όσον αφορά την γλωσσική παραγωγή, με τον τρόπο που μιλάει ο συνομιλητής του. Τα παιδιά δε μιλάνε με τον ίδιο τρόπο όταν μιλάνε σε έναν συνομήλικό φίλο τους, σε κάποιον μικρότερο και σε έναν ενήλικα. Οι ενήλικες είναι σε θέση να κατανοήσουν την ανάπτυξη μιας ικανότητας στο πλαίσιο μιας σταθερής προόδου ή μιας εξέλιξης βήμα προς βήμα, ως μια συνεχή σταθερή βελτίωση, ή μια βελτίωση που ακολουθείται από μια περίοδο σταθερότητας ή παρακμής (Montangero,1996).

Υπάρχουν τρεις βασικοί τύποι που επηρεάζουν την διαμόρφωση της σχέσης των παιδιών με τους ανθρώπους και ως εκ τούτου την κοινωνική και συναισθηματική

του ανάπτυξη. Η κουλτούρα, η οικογένεια και το ίδιο το παιδί, παίζουν ρόλο στις αλληλεπιδράσεις των μελών.

Η κουλτούρα:

Η κουλτούρα επηρεάζει το παιδί όσον αφορά την συγκρότηση των δεσμών του με άλλους ανθρώπους και ειδικά τους συγγενείς. Αυτή η λειτουργία αναφέρεται αρχικά, εξ' αιτίας της αναγκαιότητας των γονέων στο παιδί. Αν και είναι μια περιορισμένη άποψη της κουλτούρας, υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν το παιδί. Η γλωσσά που ακούει να μιλάνε οι ενήλικες, προκαθορίζει το πώς θα μιλάει και αυτό, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο θα σκέφτεται. Το φαγητό που προσλαμβάνει, δεν επηρεάζει μόνο τις μετέπειτα προτιμήσεις του, αλλά τη ζωή και την ανάπτυξη του. Το σπίτι, τα έπιπλα, ο ρουχισμός, όλα αυτά έχουν σχέση με την υγεία του, τη στάση του σώματος και τη συμπεριφορά. Τέλος, τα παιχνίδια, η τέχνη και η μουσική είναι ζωτικής σημασίας για τη γνωστική και συναισθηματική του ζωή (Χαραλαμπίδης, 1987).

Η κοινωνική τάξη:

Οι διαφορές μεταξύ της μεσαίας και της εργατικής τάξης, έχουν μελετηθεί για πολλές δεκαετίες. Έχει παρατηρηθεί ότι οι γονείς που ανήκουν στην μεσαία κοινωνική τάξη, είναι περισσότερο θερμοί με το παιδί τους, η διαδικασία της πειθαρχίας γίνεται με αγάπη, και είναι πιο ανεκτικοί στις απαιτήσεις τους για πειθαρχία, καλή συμπεριφορά, λιγότερη επιθετικότητα, και άλλα στοιχεία από τα παιδιά τους. Οι γονείς που ανήκουν στην εργατική τάξη, χρησιμοποιούν περισσότερο την τιμωρία, τις φωνές και την υπακοή για συμμόρφωση και τείνουν να είναι περισσότερο περιοριστικοί. Έρευνες σχετικά με τις μητέρες των δυο αυτών τάξεων έδειξαν ότι οι μητέρες που ανήκουν στην μεσαία τάξη είναι περισσότερο θερμές με το παιδί τους καθώς το παρακινούν να γίνει αυτόνομο και να βρίσκει ευχαρίστηση μέσα από τις δικές του προσπάθειες. Απ' την άλλη, οι μητέρες που ανήκουν στην εργατική τάξη, ήταν πιο παθητικές με το παιδί τους και έδιναν περισσότερη έμφαση στην επιβράβευση και την τιμωρία (Χαραλαμπίδης, 1987).

Η οικογένεια:

Η οικογένεια προσαρμόζει την ευρύτερη κουλτούρα στα δικά της δεδομένα, στοιχεία τα οποία το βρέφος προσλαμβάνει άμεσα. Τα ιδανικά, οι στόχοι, οι

πεποιθήσεις και τα έθιμα, επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο το μωρό θα μεγαλώσει. Εξάλλου οι συνήθειες της οικογένειας είναι πολύ σημαντικές για το παιδί. (Smart S. & Smart C., 1967).

Έτσι δημιουργείται ανάμεσα στην οικογένεια η διαλεκτική σχέση, δηλαδή η σχέση με την οποία ο ένας επικοινωνεί με τον άλλον ζευγαρώνοντας τη σκέψη με τη γλώσσα τους. Δεν προσπαθεί ο ένας να επιβάλλει τη γνώμη του στον άλλον, αλλά συνομιλούν σοβαρά και υπεύθυνα για να συνεννοηθούν και να αντιμετωπίσουν τα προβλήματα που τους απασχολούν. Ο διάλογος είναι επικοινωνία που επιτρέπει τον εμπλουτισμό της δικής μας σκέψης.

Στη διαλεκτική σχέση γονέων- παιδιών παρατηρούνται διάφορες μορφές γλωσσικής επικοινωνίας και επίδρασης. Οι άμεσες μορφές χρησιμοποιούν γλωσσικές εκφράσεις που έχουν ως σκοπό να ενισχύσουν την αυταρχικότητα του γονέα και να πετύχουν τη συμμόρφωση του παιδιού. Στις άμεσες μορφές γλωσσικής επικοινωνίας δεν διευκρινίζονται οι σκέψεις των παιδιών, περιορίζεται η πρωτοβουλία και η ελεύθερη έκφρασή τους, ενώ ενισχύεται η απόρριψη και η ασυνεννοησία με αποτέλεσμα τα παιδιά να αντιδρούν αρνητικά. Από την άλλη, οι έμμεσες μορφές γλωσσικής επικοινωνίας ενθαρρύνουν τη συμμετοχή των παιδιών στη συζήτηση, δίνουν περισσότερη ελευθερία στις ενέργειές τους, και αυτό γιατί είναι ενθαρρυντικές εκφράσεις που δημιουργούν ευχάριστη ψυχική επαφή. Με την συζήτηση, τα παιδιά εντάσσονται στην ομάδα, εκφράζουν τις απόψεις τους, μαθαίνουν να διερευνούν τις σκέψεις των άλλων, και να αναλαμβάνουν την ευθύνη για την επίλυση ενός προβλήματος, όπως επίσης και να μαθαίνουν τη τέχνη να σταματούν μια συζήτηση όταν αυτή ξεφεύγει από τα όρια του θέματος και γίνεται άσκοπη και ανιαρή. Έτσι, λοιπόν, οι συνδιαλεγόμενοι γονείς συζητούν εποικοδομητικά με τα παιδιά τους, δίνοντάς τους την ευκαιρία να αποκτήσουν μια καλλιεργημένη γλώσσα πλούσια σε εκφράσεις και λεξιλόγιο, που διευκολύνει τη παιδική σκέψη και έκφραση (Χαραλαμπίδης, 1987).

4. Επικοινωνιακή και διαθεματική προσέγγιση των παιδιών.

Η επικοινωνιακή προσέγγιση επικρατεί μετά το 1970 και βοηθά το μαθητή να επιτύχει επικοινωνιακή δεξιότητα, τη δυνατότητα δηλαδή αναγνώρισης και παραγωγής επικοινωνιακά σωστού κειμένου. Ενδείκνυται η επαφή σε ποικιλία

γλωσσικών δομών και σε κάθε διδακτική ενότητα η προσοχή των μαθητών επικεντρώνεται σε κάποιες από αυτές. Δεν πρέπει να μιλάμε για τη γλώσσα, αλλά να μιλάμε τη γλώσσα (Halliday, 1964).

Η επικοινωνιακή προσέγγιση ξεκίνησε από την αντίληψη ότι η γλώσσα χαρακτηρίζεται από πολυμορφία. Σκοπός είναι, οι μαθητές να είναι ικανοί να χρησιμοποιούν τη γλώσσα, με τον κατάλληλο για κάθε περίπτωση τρόπο, και να αναπτύξουν κριτική συνείδηση των χρήσεων και λειτουργιών της. Να επιλέξουν δηλαδή, τις κατάλληλες λέξεις και εκφράσεις που ταιριάζουν σε κάθε περίπτωση. Σκοπός, λοιπόν, είναι η απόκτηση από τους μαθητές γλωσσικής (γνώση του γλωσσικού συστήματος) και επικοινωνιακής (γνώση επικοινωνιακών κανόνων) ικανότητας. «Η γλώσσα μαθαίνεται πιο εύκολα όταν χρησιμοποιείται ενεργητικά παρά όταν προσφέρεται σαν ένα σύνολο από αποκομμένες προτάσεις ή ασκήσεις» (Halliday, 1964).

Αρχές της επικοινωνιακής προσέγγισης είναι οι κάτωθι:

Η δομή και η χρήση της γλώσσας είναι αλληλένδετες, η βάση της διδασκαλίας είναι το κείμενο, υπάρχει σύνδεση της γλώσσας με την εμπειρία του μαθητή μέσα από πραγματικές καταστάσεις, υπάρχει συνειδητοποίηση ότι ανάλογα τον αποδέκτη αλλάζει και η μορφή και η δομή της γλωσσικής επικοινωνίας, τέλος δεν ακολουθείται μια συγκεκριμένη μεθοδολογία διδασκαλίας.

Ιδιαίτερη έμφαση δίδεται στο προφορικό λόγο, όπου υπάρχει επαφή με όλα τα είδη του επικοινωνιακού λόγου δηλαδή το άρθρο, τη διαφήμιση, την αγγελία, τη συνέντευξη, την περιγραφή κ.α., υπάρχει ευελιξία στις μαθητικές δραστηριότητες και εμπλοκή των μαθητών σε πραγματικές επικοινωνιακές καταστάσεις και ενθάρρυνση πρωτοβουλιών. Κέντρο της μαθησιακής διαδικασίας είναι ο μαθητής. Υπάρχει ενεργή συμμετοχή των μαθητών και εμπλοκή στη μάθηση και την αξιολόγηση. Υπάρχει αξιοποίηση του λάθους και έτσι εισάγεται η έννοια του επικοινωνιακού λάθους (Κωστήρας, 1986).

Αν εξετάσουμε την πορεία κάθε μέρας που πέρασε, θα διαπιστώσουμε με έκπληξη ίσως ότι σπάνια βρισκόμαστε τελείως μόνοι. Και όταν είμαστε μόνοι, πάλι μπορεί να έχουμε ‘ενδοπροσωπική ή νοητική’ επικοινωνία με κάποιο συγγενή μας, φίλο μας, συνάδελφο μας ή γενικά γνωστό μας: ένα είδος δηλαδή διαλόγου με το άτομο που έχουμε στη σκέψη μας. Τις περισσότερες όμως φορές βρισκόμαστε μαζί με άλλους ανθρώπους στην οικογένεια μας, στην εργασία μας, στον ελεύθερο χρόνο

μας, παντού έχουμε κάποια σύνδεση με άλλους. Έτσι, συνεχώς βρισκόμαστε κάτω από τον επηρεασμό τους και αυτοί ασφαλώς κάτω από τον επηρεασμό μας.

Τα λόγια, οι πράξεις, οι εκφράσεις μας και γενικά η παρουσία μας και μόνο αποτελούν ερεθίσματα, σημεία επικοινωνίας με τους άλλους. Και όταν ακόμη δεν επικοινωνούμε άμεσα με συζήτηση, η παρουσία του και μόνο μας επηρεάζει άλλοτε άμεσα και άλλοτε έμμεσα (Παπαδόπουλος,1997).

Η επικοινωνία είναι βασικός όρος κοινωνικής ζωής και κατανόησης του άλλου και γενικά της ζωής. Επικοινωνούμε συνήθως με τη γλώσσα, (λεκτική επικοινωνία) ή με αλλά μέσα και σύμβολα, όπως με το βλέμμα, με την επαφή, τις χειρονομίες, τις μιμητικές εκφράσεις, με τη γραφή, με φωτογραφίες και άλλα (μη λεκτική ή συμβολική επικοινωνία).

Στην επικοινωνία μας είμαστε ο καθένας πομπός και δέκτης. Ως πομποί, καταχωρούμε τους σκοπούς, τις σκέψεις, τα συναισθήματα μας και άλλα, σε διάφορα συστήματα συμβόλων (λέξεις, χειρονομίες) και ως δέκτες, αντιλαμβανόμαστε σημεία και σύμβολα και προσπαθούμε να τα ‘αποκρυπτογραφήσουμε’, να τα ερμηνεύσουμε και να εννοήσουμε την ανακοίνωση που μας στέλνει ή το μήνυμα-ερέθισμα που μας έρχεται (Παπαδόπουλος,1997).

Σε κάθε επικοινωνία γίνεται μια ανταλλαγή πληροφοριών ή μια ανακοίνωση για ένα αντικείμενο και αυτό είναι το περιεχόμενο της επικοινωνίας, και επιπρόσθετα γίνεται μια αναφορά στην οποία παρέχεται το πλαίσιο του τρόπου κατανόησης της πληροφορίας. Ο τόνος της φωνής ή η έκφραση του προσώπου είναι μη γλωσσικά σημεία που διασαφηνίζουν τη σημασία της πληροφορίας. Ο δάσκαλος για παράδειγμα που ρωτάει ένα μαθητή του αν πράγματι έχει κάνει κάποια συγκεκριμένη εργασία, αφήνει να διαφανεί με την έκφραση και τις κινήσεις του αν εκφράζει θαυμασμό, υποψία ή ειρωνεία.

Η αναφορά που γίνεται σε μια πληροφορία κατά την επικοινωνία μπορεί να οδηγεί σε κάποιο παράγωγο συμπέρασμα, που βέβαια δε δηλώνεται κατηγορηματικά με όσα λέει κανείς. Σε περίπτωση που ο συνομιλητής-δέκτης αντιλαμβάνεται ως άμεση ή έμμεση επίθεση ή προσβολή τη συμπεριφορά του συνομιλητή του, μπορεί να αποφύγει τη σύγκρουση λέγοντας απλώς ότι ‘δεν είναι έτσι τα πράγματα’ ή κάτι παρόμοιο. Έτσι επισημαίνει ότι αντιλήφθηκε (τυχόν κακή) πρόθεση ή διάθεση του συνομιλητή του, αλλά δεν τον ακολουθεί στην ίδια κατεύθυνση (Παπαδόπουλος,1997).

Η επικοινωνία μπορεί να είναι:

- Σύμμετρη (ισότιμη δυνατότητα επιβολής για παράδειγμα μεταξύ φίλων) ή
- Συμπληρωματική (οι διαφορές ή αδυναμίες συμπληρώνονται και κανένας δεν επιβάλλεται, για παράδειγμα σχέσεις ζεύγους).
- Άμεση, δηλαδή απευθείας ανάμεσα σε δυο πρόσωπα ή
- Έμμεση, όταν γίνεται κάτω από την επίδραση ή τη χρήση μεσολαβητών (ραδιόφωνο, τηλεόραση).
- Επίσημη (σε σχέση με τον ρόλο ή την ιδιότητα που έχει κάποιος) ή
- Ανεπίσημη (προσωπική).
- Μονομερής (στο στρατό ο αξιωματικός που δίνει στον στρατιώτη εντολή)
- Διμερής και πολυμερής (σε σχέση με την κατεύθυνση και τον επηρεασμό).

Σε όλες τις μορφές επικοινωνίας ο αλληλοεπηρεασμός μπορεί να είναι ποικίλος σε ένταση και ποιότητα.

Είναι φανερό ότι σε κάθε επικοινωνία έχουμε και κάποιο αλληλοεπηρεασμό της συμπεριφοράς των ατόμων που επικοινωνούν, και όταν ακόμα η επικοινωνία είναι απόλυτα συμβατική, επιφανειακή, στιγμιαία ή 'ψεύτικη'. Στην τελευταία περίπτωση, η παρουσία το άλλου είναι απλώς μια αφορμή για εκδηλώσεις επικοινωνίας, δεν υπάρχει γνήσια ή άμεση συμμετοχή σε κάτι που θεωρείται κοινό σημείο (Παπαδόπουλος, 1997).

Μια από τις πιο σημαντικές λειτουργίες της γλώσσας είναι η επικοινωνία. Το πλεονέκτημα της επικοινωνίας δε σημαίνει μόνο να γνωρίζεις καλά τους κανόνες της γραμματικής και τη σημασία των λέξεων, αλλά επίσης και "η δεξιότητα να πεις το κατάλληλο πράγμα στη κατάλληλη στιγμή και μέρος στους κατάλληλους ακροατές και σε συνάρτηση με τα κατάλληλα θέματα".

Όπως έχουμε παρατηρήσει, τα μωρά επικοινωνούν προτού αρχίσουν να μιλάνε, χρησιμοποιούνε δραστηριότητες και νοήματα για να εκφράσουν τις συναισθηματικές τους επιθυμίες, και για να πάρουν βοήθεια σε κάτι που έχουν ανάγκη.

Με τις λέξεις και τις προτάσεις τα παιδιά μπορούν να επικοινωνήσουν πολύ πιο εύκολα και να συζητήσουν ευκολότερα.

Κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του το παιδί κάνει αξιοσημείωτη πρόοδο στην ικανότητά του να σκέφτεται για κάτι και να καταλαβαίνει τον κόσμο. Αυτή η πρόοδος καλείται «cognition», και περιλαμβάνει τη παρακολούθηση, την αντίληψη

και την εξήγηση πληροφοριών, την αξιολόγηση ιδεών, τα συμπεράσματα κανόνων και την φαντασία πιθανοτήτων (Haslett, Sempter, 1997).

Στο δεύτερο χρόνο της ζωής του το παιδί μαθαίνει ότι πράγματα και πρόσωπα έχουν ονόματα και συμβολίζονται με συνθέσεις ‘φωνημάτων’, όπως για παράδειγμα του-του για το αυτοκίνητο. Σε σχετικές έρευνες διαπιστώθηκε ότι το παιδί των 3 χρόνων έχει αποκτήσει ένα λεξιλόγιο περίπου 900 λέξεων κατά μέσο όρο. Το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον μέσα στο οποίο ζει ένα παιδί παίζει ιδιαίτερο ρόλο όχι μόνο για την παραπάνω διαπίστωση, αλλά και για όσες θα ακολουθήσουν. Έχει διαπιστωθεί το μειωμένη ενασχόληση των γονέων, και γενικά των ενηλίκων, με το παιδί, έχει ως αποτέλεσμα επίσης μειωμένη γλωσσική ανάπτυξη.

Είναι άραγε δυνατό να υπάρξει ανθρώπινη ζωή έξω από την κοινωνία; Και υπάρχει συμπεριφορά που να μην καθορίζεται από αυτή την ίδια την κοινωνία; Ο άνθρωπος δημιουργείται από την επικοινωνία δυο ανθρώπων και ως βρέφος είναι τόσο ανίκανος και εξαρτημένος από αυτούς, που αν δεν τον φροντίσουν δεν πρόκειται να επιζήσει. Η φύση στα πρώτα του βήματα τον έχει πολύ λίγο εξοπλίσει για τη ζωή. Είναι ικανός μόνο να κλαίει και να συγκινεί έτσι τους άλλους γύρω του, οι οποίοι και τον φροντίζουν.

Και όταν μεγαλώνει λίγο και καταλαβαίνει, του λένε να μην κλαίει, να μην κάνει τούτο, να μην κάνει το άλλο. Του βάζουν όρια και όρους, του μαθαίνουν κανόνες συμπεριφοράς. Και αυτός προσαρμόζεται (Παπαδόπουλος, 1997).

Η λεκτική κατανόηση και εξήγηση μεταξύ παιδιών 6 και 8 ετών:

Το παιδί μπορεί με άπειρους τρόπους να προσποιηθεί ότι καταλαβαίνει κάτι. Στη συνεργασία και στη συζήτηση μεταξύ παιδιών διακρίνουμε δύο περιπτώσεις. Η πρώτη συνδέεται με τη δράση ενώ η δεύτερη έχει σχέση με την αφαιρετική ικανότητα στην οποία τα παιδιά συνεργάζονται ή συζητούν για μια ιστορία. Αντίθετα, στη πρώτη περίπτωση η συνεργασία και η συζήτηση συνοδεύονται από χειρονομίες (Πιαζέ, 2001).

Ιδιαιτερότητες της λεκτικής κατανόησης του παιδιού 9 έως 11 ετών:

Η εγωκεντρική σκέψη διαφέρει από την κοινωνικοποιημένη σκέψη στα εξής σημεία: α) στο μη συλλογιστικό χαρακτήρα της σκέψης β) στη χρήση νοερών σχημάτων και γ) στη χρήση σχημάτων αναλογίας, τα οποία είναι εξαιρετικά στοιχεία για τη διεξαγωγή της σκέψης.

Ο παιδικός εγωκεντρισμός είναι σημαντικός μόνο έως τα 7 με 8 χρόνια, που η κοινωνικοποιημένη σκέψη αρχίζει να αναπτύσσεται. Μέχρι τα 8 χρόνια οι συνέπειες του εγωκεντρισμού, και ιδιαίτερα ο συγκρητισμός, θα είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της σκέψης του παιδιού όσον αφορά τη λεκτική νοημοσύνη, αλλά και την αντιληπτική νοημοσύνη (τη σκέψη που είναι συνδεδεμένη με την άμεση παρατήρηση). Αυτές οι συνέπειες δεν εξαφανίζονται τελείως μετά τα 8 χρόνια, αλλά παραμένουν μόνο στο επίπεδο της λεκτικής σκέψης (Πιαζέ,2001).

Στην ηλικία των 6,5 με 12 ετών το παιδί βρίσκεται σύμφωνα με τον Piaget στο στάδιο των συγκεκριμένων λογικών πράξεων. Η σκέψη του παιδιού σ' αυτή την ηλικία δε χαρακτηρίζεται από τους περιορισμούς που υφίσταται στην προσχολική ηλικία. Το παιδί είναι ικανό να ταξινομεί συγκεκριμένα αντικείμενα, μπορεί να ακολουθεί την αντίθετη πορεία, δηλαδή έχει αναπτύξει την ανατρεψιμότητα της σκέψης. Μπορεί επίσης να κάνει συνδυασμούς και συσχετίσεις και να σειροθετεί (Κασσωτάκη,2004).

Από τους υποστηρικτές της επικοινωνιακής ερμηνευτικής προσέγγισης της ικανότητας των παιδιών να κατανοούν τη σκέψη του άλλου, αποδίδουν αυτή την ικανότητα στο ρόλο που διαδραματίζει το πολιτιστικό-κοινωνικό περιβάλλον και στην επικοινωνία των ατόμων μεταξύ τους. Ο Wellman ασχολήθηκε με το πώς το παιδί προσπαθεί να επικοινωνήσει με το περιβάλλον του. Η έρευνά του περιορίζεται στις επιθυμίες και τις πεποιθήσεις. Δίνει έμφαση δηλαδή, στον τρόπο με τον οποίο το παιδί βιώνει το περιβάλλον του.

Σύμφωνα με το μοντέλο επεξεργασίας του γραπτού λόγου των Kintsch και Van Dijk, τα πληροφοριακά μηνύματα που προσλαμβάνει το άτομο μέσω του λόγου τίθενται σε επεξεργασία με σκοπό να συγκρατηθούν καλύτερα στη μνήμη. Το ίδιο συμβαίνει και για τις πληροφορίες που αποκτά και με άλλους τρόπους. Αυτή η επεξεργασία αφορά την ανάλυση του μηνύματος και των στοιχείων του (Κασσωτάκη,2004).

5. Η λεκτική επικοινωνία.

Ο σπουδαιότερος σκοπός της γλώσσας είναι η επικοινωνία. Ο όρος «επικοινωνία» στην πιο γενική του έννοια προσδιορίζει την κατάσταση εκείνη κατά την οποία μια μορφή ενέργειας μεταβιβάζεται από ένα σημείο σε άλλο. Για να

συντελεστεί η επικοινωνία , είναι ανάγκη να υπάρχουν δύο προϋποθέσεις: ένα πλαίσιο στο οποίο θα βασιστεί η λειτουργία της επικοινωνίας και ένα σύστημα «σημείων» με τη χρησιμοποίηση των οποίων θα συντελεστεί η επικοινωνία.

Η γλώσσα, αν και αποτελεί το σπουδαιότερο μέσο της ανθρώπινης επικοινωνίας, ωστόσο δεν είναι το μοναδικό. Το πρώτο και βασικότερο κανάλι επικοινωνίας στους ανθρώπους είναι το φωνητικό-ακουστικό στο οποίο βασίζεται η ομιλία και κατανόηση του προφορικού λόγου. Ο δεύτερος τρόπος επικοινωνίας είναι δια μέσου του οπτικού συστήματος. Τρίτος τρόπος επικοινωνίας είναι δια μέσου του απτικού συστήματος που περιλαμβάνει τις χειραψίες, τις αγκαλιές κ.α. (Πόρποδας, 1993).

Η γλώσσα χρησιμεύει στο άτομο για να μεταδώσει τη σκέψη του. Άλλοτε η γλώσσα χρησιμεύει για να κάνει διαπίστωση και άλλοτε μεταδίδει διαταγές ή επιθυμίες δηλαδή ξυπνά συναισθήματα ή προκαλεί πράξεις (Πιαζέ,2001).

Η γλώσσα είναι το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό για τον άνθρωπο, μέσο έκφρασης και συνεννόησης, και το κατεξοχήν μέσο της επικοινωνίας. Είναι σύστημα επικοινωνίας, αλλά και μέσο διατήρησης του πολιτισμού. Κάθε γλώσσα αποτελεί σύστημα συμβόλων με τα οποία μεταδίδονται σημασίες και μηνύματα ανάμεσα σε άτομα που επικοινωνούν. Άτομα με όμοιες εμπειρίες συνεννοούνται καλύτερα από εκείνα στα οποία λείπει μια κοινή υποδομή εμπειριών. Πρόκειται εδώ για πλαίσια αναφοράς των συμβόλων της γλώσσας.

Η γλώσσα υπηρετεί την παράσταση αντικειμένων, την έκφραση του ομιλητή και την πρόσκλησή του προς τον ακροατή. Η επικοινωνία επηρεάζει τις σκέψεις, τις στάσεις, τα συναισθήματα και γενικά την συμπεριφορά. Πομπός και δέκτης παίρνουν μέρος σε μια επικοινωνία προκειμένου να επιτύχουν μια τέτοια επίδραση ή και να την εμποδίσουν. Η γλώσσα χαρακτηρίζει και την απόσταση στην περιοχή των ανθρωπίνων σχέσεων. Η απόσταση επικοινωνίας μεταξύ πομπού και δέκτη είναι μεγάλη ή μικρή ανάλογα με τη γλώσσα που χρησιμοποιείται, αυτή διακρίνεται σε γλώσσα 'ξένων μεταξύ τους' ή σε 'φιλική γλώσσα' (Παπαδόπουλος,1997).

Η γλωσσική επικοινωνία μπορεί να έχει ως σκοπό, αρχικά, την καλύτερη επικοινωνία. Γίνεται δηλαδή, μια οργάνωση της πορείας της επικοινωνίας. Υπάρχουν γλωσσικά όρια επικοινωνίας. Κάθε άτομο μεγαλώνει με τη γλώσσα ενός ορισμένου πολιτισμού. Με την απόκτηση της γλωσσικής ικανότητας και συνεννόησης παίρνει και κατευθυντήριες γραμμές για τον τρόπο σκέψης του, αλλά και για τις αξιολογικές στάσεις του.

Όμως τα συναισθήματα με τα οποία συνδέεται είναι για τον καθένα πολύ διαφορετικά, ανάλογα δηλαδή με τα βιώματα της παιδικής ηλικίας, την κοινωνική προέλευση και άλλα. Υπάρχει κατά συνέπεια σημαντική γλωσσική συναισθηματική ή και αξιολογική διαφοροποίηση. Αυτή παραμερίζει ή παραφθείρει μερικές φορές την αντικειμενική σημασία των λέξεων, πράγμα που φαίνεται σε λέξεις όπως ‘δημοκράτης, διανοούμενος και άλλα’ (Παπαδόπουλος,1997).

Η επικοινωνία περιορίζεται ακόμα και από τα γλωσσικά ταμπού. Υπάρχουν θέματα για τα οποία δε μιλάει κανείς ή λέξεις που δεν χρησιμοποιεί, γιατί περιορίζεται από τον πολιτισμό ή την κοινωνία που ανήκει. Ακόμη παραφράζονται ή περιγράφονται λέξεις που σχετίζονται με γλωσσικά ταμπού.

Πρόβλημα αποτελούν οι σχέσεις γλώσσας και νόησης, αν δηλαδή η γλώσσα μπορεί να διαχωριστεί από τη νόηση, οπότε και έχουμε μη λεκτική επικοινωνία. Μερικοί διατύπωσαν την άποψη ότι η γλώσσα εξαρτάται από τη νόηση, η οποία και προηγείται, άλλοι πάλι ισχυρίζονται ότι η νόηση εξαρτάται από τη γλώσσα και στηρίζεται σε αυτή. Δε μπορούμε μάλιστα να σκεφτούμε, παρά μόνο με λέξεις. Άποψη που ασφαλώς δεν ισχύει πάντοτε. Η θεωρία της αλληλεπίδρασης και της αμοιβαίας εξάρτησης φαίνεται να δίνει λύση στο πρόβλημα. Κατά τον Βυγκότσκι, αναφέρει ο Παπαδόπουλος το 1997 ότι γλώσσα και νόηση εξελίσσονται αρχικά ανεξάρτητα η μια από την άλλη και μάλιστα ως τον τρίτο χρόνο ζωής. Γενικά φαίνεται ότι η γλώσσα είναι σημαντικό όχι όμως μοναδικό μέσο επικοινωνίας. Οποσδήποτε πλουτίζει και διαφοροποιεί σε αφάνταστο βαθμό την επικοινωνία (Παπαδοπούλος,1997).

Η σχέση πομπού δέκτη διέπεται πάντα από δύο λειτουργικούς στόχους. Ο πρώτος αναφέρεται στην αναζήτηση των αναγκών και ο δεύτερος στο μοίρασμα των κοινωνικών ερεθισμάτων. Ο προφορικός λόγος μπορεί να έχει τρεις δεξιότητες, τη μίμηση προτύπου, την ανταπόκριση σε ερώτηση, την πρωτοβουλία και την αυθόρμητη χρήση. Συχνά όμως, ως αποτέλεσμα πολύπλοκων και συγκρουόμενων μεταβλητών δημιουργούνται περιβάλλοντα που δεν συμβάλλουν στην ανάπτυξη της επικοινωνίας.

Υπάρχουν τρεις τρόποι με τους οποίους υπονομεύεται η επικοινωνία ιδιαίτερα στα μικρά παιδιά που προσπαθούν να αναπτύξουν το λόγο. Αυτοί είναι: α) ο περιβαλλοντικός αποκλεισμός που συμβαίνει όταν τα πάντα είναι προσιτά και σε διαθεσιμότητα χωρίς κανένα κόστος, β) ο μη λεκτικός αποκλεισμός που συμβαίνει όταν δεν είναι γνωστό το παρόν επίπεδο δεξιοτήτων του παιδιού οπότε απουσιάζει

και η προσδοκία για να διδαχθεί το επόμενο βήμα, γ) ο λεκτικός αποκλεισμός που συμβαίνει όταν παίρνοντας εμείς πρωτοβουλία δεν αφήνουμε περιθώρια στους άλλους να κάνουν το ίδιο (Damon,1995).

Οι Frost και Bondy, όπως ανέφερε ο Damon το 1995, ξεχωρίζουν εννέα σημαντικές δεξιότητες επικοινωνίας οι οποίες χωρίζονται σε δύο ομάδες: α) παραγωγικές δεξιότητες, δηλαδή τις δεξιότητες που χρειάζεται το παιδί για να επικοινωνήσει επαρκώς με τους άλλους, ζητάει ενισχυτές, ζητάει βοήθεια και διάλειμμα, β) δεξιότητες αναγνώρισης, δηλαδή δεξιότητες που αφορούν την ανταπόκριση των παιδιών στην επικοινωνία των άλλων, ανταποκρίνεται στο «περίμενε», ανταποκρίνεται σε μεταβατικά ερεθίσματα, ακολουθεί λειτουργικές εντολές και ένα πρόγραμμα (Damon,1995).

Δεξιότητες λεκτικής αποδοχής και πρόσκλησης σε διάλογο:

Με τη χρήση αυτών των δεξιοτήτων επιδιώκουμε να καλλιεργήσουμε μια ατμόσφαιρα αποδοχής μέσα στην οποία το άτομο προσκαλείται και ενθαρρύνεται να εκφραστεί ελεύθερα για προσωπικά του θέματα. Στόχος μας είναι να παρέχουμε στον συνομιλητή το περιθώριο να μιλήσει και να εκφραστεί. Έτσι, χρησιμοποιούμε τις παρακάτω δεξιότητες:

Ανοιχτές ερωτήσεις που δίνουν την ευκαιρία στο άτομο να οργανώσει τις σκέψεις του και να απαντήσει περιγράφοντας προσωπικές εμπειρίες.

Σε αντίθεση, οι **κλειστές ερωτήσεις** προσκαλούν τον άλλον να απαντήσει με μία ή δύο προκαθορισμένες λέξεις και μ' αυτόν τον τρόπο περιορίζουν τη συζήτηση.

Ενθαρρυντικές προτροπές κατά τη διάρκεια της συζήτησης οι οποίες είναι σύντομες, απλές, άμεσες και ενθαρρύνουν το άτομο να συνεχίσει να μιλά.

Απλές και σύντομες ερωτήσεις που δίνουν κατεύθυνση στη συζήτηση και την ευκαιρία στο άτομο να επικεντρωθεί σε ένα συγκεκριμένο θέμα.

Διατήρηση ουδετερότητας στα σχόλια που ενδεχόμενα εκφράζουμε όταν μιλά ο άλλος.

Διατήρηση σιωπής η οποία τις περισσότερες φορές είναι θεραπευτική. Δίνει στον άλλον τη δυνατότητα να έρθει σε επαφή με βαθύτερα συναισθήματα ή σκέψεις (Καλαντζή Α.-Αζίζι,1999).

Δεξιότητες που δίνουν στο άτομο την αίσθηση κατανόησης και αποδοχής:

Αφού, λοιπόν, ενθαρρύνουμε το άτομο να εκφραστεί, είναι σημαντικό να επιδιώξουμε να καταλάβουμε όσα το απασχολούν ώστε να ανταποκριθούμε σε όσα εκφράζει. Για να πετύχουμε το στόχο αυτό, χρησιμοποιούμε τις παρακάτω τεχνικές:

Την **επανάληψη**, δηλαδή επαναλαμβάνουμε ένα μικρό μέρος από τα δικά του λόγια.

Την **παράφραση**, η οποία αφορά μια σύντομη απάντηση που περιλαμβάνει την ουσία όσων είπε ο συνομιλητής και την εκφράζουμε με δικά μας λόγια.

Την **αντανάκλαση συναισθήματος**, με την οποία λειτουργούμε σαν ένας καθρέφτης που ο άλλος βλέπει πιο ξεκάθαρα τα βαθύτερα συναισθήματά του.

Την **αντανάκλαση νοήματος**, με την οποία χρησιμοποιούμε εκφράσεις που μεταφέρουν στον άλλον μία συνολική εικόνα σχετικά με το πλαίσιο μέσα στο οποίο βιώνει τη συγκεκριμένη εμπειρία.

Τη **σύνοψη του περιεχομένου της συζήτησης**, δηλαδή κάποιες προτάσεις μέσα από τις οποίες εκφράζουμε με συντομία τα κυριότερα θέματα που συζητήθηκαν (Καλαντζή Α.-Αζίζι,1999).

Κάποιες από τις κοινωνικές δεξιότητες είναι:

- Η κατανόηση των εκφράσεων του προσώπου.
- Η ερμηνεία της μη λεκτικής συμπεριφοράς (χειρονομίες, στάση του σώματος).
- Η αξιολόγηση της φυσικής κατάστασης (ηλικία, φύλο, φυλή).
- Η ερμηνεία της διάθεσης και των συναισθηματικών αντιδράσεων.
- Η εξαγωγή συμπεράσματος από κάποια συμπεριφορά.
- Η κατανόηση του βαθύτερου νοήματος.
- Η κατανόηση των ενδιαφερόντων και των προθέσεων των άλλων.
- Η γνώση του πως η δική μας συμπεριφορά επηρεάζει τους άλλους.
- Η κατανόηση των αιτιών συγκεκριμένων αντιδράσεων και συναισθημάτων των άλλων.
- Η συμπεριφορά μας να δείχνει σεβασμό και κατανόηση για τα δικαιώματα και τις ανάγκες των άλλων.
- Η αποστολή στους άλλους του 'σωστού' μη λεκτικού μηνύματος για τον εαυτό μας.
- Η κατανόηση των προθέσεων του άλλου μέσω άμεσων ερωτήσεων (Chalmers& Townsend,1990).

Προβλήματα ή εμπόδια που προκύπτουν στην επικοινωνία μεταξύ ατόμων:

1. Πολλές φορές οι λέξεις έχουν διαφορετικό νόημα για διαφορετικά άτομα με αποτέλεσμα, όταν χρησιμοποιούνται χωρίς να προσδιορίζονται, δημιουργούν μεγαλύτερη σύγχυση. Με τις δεξιότητες ενεργητικής ακρόασης ο ακροατής εκφράζοντας αυτά που ακούει, επαληθεύει εάν πράγματι καταλαβαίνει αυτό που θέλει να πει ο συνομιλητής του.
2. Πολλοί άνθρωποι δεν εκφράζουν άμεσα αυτό που θέλουν, αλλά χρησιμοποιούν κάποιο «κώδικα» για να εκδηλώσουν έμμεσα ή συμβολικά αυτό που σκέφτονται και νιώθουν. Άλλοι προσπαθούν να αποκωδικοποιήσουν αυτά τα μηνύματα στηριζόμενοι σε υποκειμενικές υποθέσεις σχετικά με το νόημα της συμπεριφοράς και των εκφράσεων του άλλου. Όταν οι υποθέσεις δεν είναι ακριβείς δημιουργούνται προβλήματα κατανόησης που οδηγούν στη σύγχυση ή σε παρεξηγήσεις. Και πάλι, οι δεξιότητες ενεργητικής ακρόασης, συμβάλλουν στην πρόληψη τέτοιων καταστάσεων που δυσκολεύουν την επικοινωνία.
3. Άλλοτε με τη βοήθεια αυτών των δεξιοτήτων μπορούμε να φέρουμε στην επιφάνεια τα συναισθήματα του συνομιλητή μας, βοηθώντας τον να τα συνειδητοποιήσει και να τα αποδεχτεί.
4. Οι δεξιότητες ενεργητικής ακρόασης μας βοηθούν να ξεπεράσουμε τις δικές μας προκαταλήψεις ή λανθασμένες υποκειμενικές ερμηνείες που αποδίδουμε σε όσα λέει ο συνομιλητής μας (Καλαντζή Α.-Αζίζι, 1999).

Οι σχέσεις της ανθρώπινης επικοινωνίας είναι λεπτές και διαταράσσονται εύκολα. Οι διαταραχές της ανθρώπινης επικοινωνίας σχετίζονται τόσο με τη μετάδοση και την αποδοχή μιας πληροφορίας, όσο και με τα μέσα και τις μορφές της επικοινωνίας αυτής. Τις διαταραχές αυτές θα εξετάσουμε αναλυτικά:

1. Διαταραχές που αφορούν το 'πομπό' και τη μετάδοση μιας πληροφορίας. Καθένας που σε μια επικοινωνία έχει το ρόλο του πομπού, πρέπει να είναι σε θέση να μετατρέπει σε σημεία –σύμβολα τις σκέψεις, τους σκοπούς και τα συναισθήματα του. Αν δε διαθέτει αντίστοιχα σύμβολα και κυρίως αν η γλώσσα του διαφέρει από τη γλώσσα του δέκτη, θα δυσκολευτεί ή και θα αποτύχει στο ρόλο του. Δεν μπορεί να ανταποκριθεί στην αναμενόμενη παροχή πληροφοριών από μέρους του, όταν δεν έχει ενημέρωση ή αρμοδιότητα και γενικά το απαραίτητο πνευματικό επίπεδο. Είναι δυνατόν διάφορες στάσεις και σκοποί, συναισθήματα και ανάγκες να τον εμποδίζουν

αν ανακοινώσει τη γνώμη του. Ακόμη, κοινωνικοί κανόνες και ήθη επιδρούν ανασταλτικά, για παράδειγμα, σε θέματα σχετικά με την σεξουαλικότητα.

2. Διαταραχές που αφορούν τον 'δέκτη' και τη λήψη ενός μηνύματος. Από την άλλη πλευρά, του δέκτη, η επικοινωνία είναι βασικά θέμα αντίληψης. Η αντίληψη είναι περιορισμένη, αν τα αισθητήρια ή άλλα όργανα του δέκτη λειτουργούν περιορισμένα, όπως για παράδειγμα ο τυφλός ή ο νυσταγμένος. Γίνεται όμως και τεχνητός-συνειδητός περιορισμός της λειτουργίας των οργάνων, προκειμένου να αποφύγει κανείς την επικοινωνία που 'πάει να επιβληθεί'. Πρόκειται για μια αντίστοιχη προς την κατάσταση αντίδραση και φανερώνει άρνηση αποδοχής της αποξένωσης ή αλλοτρίωσης.

3. Διαταραχές που προκαλούνται από τα μέσα επικοινωνίας. Τα γλωσσικά σύμβολα έχουν συνήθως πολλές σημασίες με αποτέλεσμα ο καθένας σχεδόν να εννοεί και κάτι διαφορετικό. Ορισμένες λέξεις περιέχουν μια ηθική αξιολόγηση και προσβάλλουν τον άλλον, αν χρησιμοποιηθούν κατηγορηματικά και συγκεκριμένα ή σε μια στιγμή έντασης. Άλλες πάλι έχουν και πολλές δευτερεύουσες σημασίες, που δεν τις γνωρίζει ο καθένας και είναι δυνατόν να γίνει άλλη σύνδεση του νοήματος των όσων λέγονται και να παρεξηγηθεί. Ακόμη υπάρχουν λέξεις που είναι αφηρημένες έννοιες και η κατανόηση τους προϋποθέτει ένα κάποιο επίπεδο νοητικής καλλιέργειας του ακροατή ή δέκτη.

4. Διαταραχές που αφορούν διάφορες μορφές επικοινωνίας. Ορισμένοι τρόποι επικοινωνίας υπηρετούν ελάχιστα ή δεν υπηρετούν καθόλου τις ανθρώπινες σχέσεις, όπως η μονομερής επικοινωνία και, κατά συνέπεια, δημιουργούν μόνο διαταραγμένες σχέσεις. Πέρα από αυτό προβλήματα προκαλούνται και όταν κάποιος αλλάζει το μέτρο ή τον τρόπο σχέσης του και θέλει να κυριαρχήσει ή να παρουσιάσει τον εαυτό του ως κάτι το ιδιαίτερο ή ξεχωριστό. Εννοείται ότι, αν είναι σε κάτι ξεχωριστός, δε χρειάζεται να το προβάλλει. Αν δεν είναι και το επιδιώκει, δεν κάνει τίποτε άλλο παρά να διαταράσσει τις σχέσεις του. Είναι φανερό ότι η έλλειψη αυτογνωσίας δυσκολεύει τις ανθρώπινες σχέσεις. Αλλά και οι αρνητικές εμπειρίες και οι συνήθειες δεν τις ευνοούν (Παπαδόπουλος, 1997).

Χαρακτηριστικές περιπτώσεις διαταραχών των σχέσεων είναι εκείνες οι μορφές σχέσεων στις οποίες δείχνει κανείς αφέλεια ή και επιθετικότητα. Παρουσιάζεται κανείς να ζητάει από τον άλλο φιλική συμπεριφορά 'κατά παραγγελία', αντί να τον κατανοεί και να του συμπαραστέκεται, με τις γνωστές φράσεις 'έλα χαμογέλα και μια φορά', 'ρίξτο μια φορά έξω' και τέτοια παρόμοια.

Πρόκειται για μια αντιφατική συμπεριφορά, που κάθε άλλο παρά ευνοεί τις ανθρώπινες σχέσεις, γιατί ζητείται η αποβολή μιας στάσης που, αν υπάρχει πράγματι, χρειάζεται πολύς χρόνος και προσπάθεια για να αλλάξει. Όμως ο τρόπος με τον οποίο ζητείται η αποβολή της αποτελεί 'λάδι στη φωτιά', την ενισχύει, οπότε οι σχέσεις συνήθως χειροτερεύουν, γιατί το άτομο νιώθει να βρίσκεται σε αδιέξοδο (Παπαδόπουλος, 1997).

Χαρακτηριστικές περιοχές σχέσεων είναι οι σχέσεις ανάμεσα στον άνδρα και τη γυναίκα, στους γονείς και τα παιδιά, στο δάσκαλο και τους μαθητές, στον διευθυντή και τους συνεργάτες του, αλλά και γενικά όπου συνεργάζονται οι άνθρωποι. Πρόκειται για συνηθισμένες και συγκεκριμένες περιοχές ανθρωπίνων σχέσεων.

Δεν υπάρχει αμφιβολία, ότι τόσο στην οικογένεια όσο και στο σχολείο και σε οποιεσδήποτε άλλες σχέσεις ο διάλογος, η ισότιμη αντιμετώπιση του άλλου και η εκτίμηση του ρόλου και των αναγκών του ως ανθρώπου και ως φορέα του συγκεκριμένου ρόλου, η ετοιμότητα για ανάληψη ευθυνών και αναγνώριση λαθών, είναι αρχές και στοιχεία πρόληψης ή αποφυγής συγκρούσεων και διαταραχών στις σχέσεις μας. Ασφαλώς δεν αρκούν αυτά. Χρειάζεται ακόμη να γνωρίζει κανείς ότι και την τελευταία στιγμή μπορεί να προλάβει την χειροτέρευση μιας σχέσης, αν σε κάποια στιγμή του ξέφυγε ο σωστός χειρισμός της και το λιγότερο που έχει να κάνει είναι να δείξει ψυχραιμία, δηλαδή όχι μόνο να μη 'τα χάσει', αλλά να σκεφτεί άλλη, νέα δυνατότητα ενέργειας, αντίδρασης (Παπαδόπουλος, 1997).

6. Μη λεκτική επικοινωνία.

Ως μη λεκτική επικοινωνία μπορεί να οριστεί ο τρόπος αλληλεπίδρασης με μη λεκτικά σήματα, όπως είναι η έκφραση του προσώπου, το βλέμμα, η στάση του κεφαλιού και του σώματος, οι κινήσεις των χεριών, η διαπροσωπική απόσταση, ο τόνος της φωνής και ο ρυθμός του λόγου. Η μη λεκτική επικοινωνία είναι σημαντική στις ανθρώπινες σχέσεις επειδή είναι αυτή που φανερώνει τα κρυμμένα συναισθήματα και κίνητρα του ανθρώπου.

Ο Freud ήταν από τους πρώτους που επισήμαναν την πολυπλοκότητα της ψευδαίσθησης των λεκτικών και των μη λεκτικών συμπεριφορών. Η μη λεκτική επικοινωνία θεωρείται πολύ πιο αξιόπιστη από τη λεκτική και τα μη λεκτικά

μηνύματα είναι αντικρουόμενα. Η μη λεκτική επικοινωνία είναι πολύτιμη στους δασκάλους όταν αυτοί επιδιώκουν «να περάσουν κάποιο μήνυμα» στους μαθητές τους (Κοντάκος, Πολεμίκος, 2002).

Η μελέτη, βέβαια, της μη λεκτικής επικοινωνίας μπορεί να δημιουργήσει μεγάλη απογοήτευση γιατί υπάρχει μεν ποικιλία εκφράσεων που μπορούν να παρατηρηθούν, αλλά η διαδικασία ερμηνείας του νοήματος των μη λεκτικών νύξεων είναι συχνά ανακριβής και διφορούμενη. Η μελέτη της μη λεκτικής επικοινωνίας στην εκπαίδευση μπορεί να διαφέρει ανάλογα με την ηλικία των παιδιών. Ορισμένες πλευρές της μπορούν να αναγνωριστούν, να κατανοηθούν και να εκτιμηθούν μόνο σε κάποια εκπαιδευτικά επίπεδα. Για παράδειγμα, τα παιδιά που εισέρχονται στην εκπαίδευση σε ηλικία 5 ετών ή και νωρίτερα διαφέρουν από τους ενήλικες ως προς το επίπεδο δεξιότητας επικοινωνίας και κοινωνικών σχέσεων. Οι διαφορές ανάμεσα στη μη λεκτική επικοινωνία του παιδιού και του ενήλικα αλληλεπιδρούν με τις ειδικές ανάγκες επικοινωνίας που δημιουργούνται στη σχολική τάξη.

Η ικανότητα των παιδιών να ερμηνεύουν τη μη λεκτική επικοινωνία αυξάνεται με την ηλικία και την εμπειρία που αποκτούν από συγκεκριμένες καταστάσεις (Κοντάκος, Πολεμίκος, 2002).

7. Επικοινωνία παιδιών.

Η referential communication είναι ένα θεμελιώδες συστατικό των κοινωνικό-επικοινωνιακών αλληλεπιδράσεων, τόσο για τα παιδιά όσο και για τους ενήλικες. Οι δεξιότητες επικοινωνίας προκύπτουν πριν την ηλικία του ενός έτους και πριν από την έναρξη της λεκτικής επικοινωνίας στα μικρά παιδιά. Από έρευνες έχει διαπιστωθεί ότι οι δεξιότητες επικοινωνίας υπάρχουν σε μικρά παιδιά καθώς επίσης και σε μεγαλύτερα παιδιά με καθυστέρηση στη γλωσσική ανάπτυξη.

Μερικά παραδείγματα των referential communication είναι η προσοχή των παιδιών στους άλλους και ειδικά σε αυτόν που του μιλάει, η εστίαση σε κάποιο ζητούμενο, η ανεύρεση ενός αντικειμένου, εικόνας ή γραπτής λέξης για να διευκρινίσει την απάντησή του, η αναζήτηση στοιχείων ή συμβόλων που αντιπροσωπεύουν απαντήσεις σε ερωτήματα και άλλα (Garrett and Cress, 2002).

Από μελέτη έχει ερευνηθεί η γνώση των παιδιών σε μηνύματα referential communication και την ικανότητά τους να αξιολογούν και να ανατροφοδοτούν το μήνυμα για την κατανόησή του.

Έχει αποδειχθεί πως τα παιδιά για να είναι καλοί ομιλητές, αναπαράγουν συχνά μηνύματα που είναι γενικά ή ειδικά. Από την άλλη πλευρά, είναι σε θέση να αναγνωρίσουν πότε ο ακροατής τους δεν τους καταλαβαίνει. Μπορούν, για παράδειγμα, να καταλάβουν μη λεκτικά συνθήματα που δείχνουν την κατάσταση ενός άλλου προσώπου. Από πολύ μικρά ακόμα τα παιδιά ανταποκρίνονται στο αίτημα ενός ακροατή για περισσότερες πληροφορίες, αν και οι απαντήσεις τους μπορεί να μην είναι πολύ αποτελεσματικές όσον αφορά το επικοινωνιακό πρόβλημα.

Η προσοχή στον ακροατή είναι σημαντική, μπορεί μερικές φορές ο ομιλητής να παραπλανήσει τον ακροατή και ο λόγος είναι ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν πάντα να παρέχουν την ακριβή ανατροφοδότηση. Ο τομέας της κατανόησης των μηνυμάτων έχει παρουσιάσει το παιδί να αγνοεί συχνά τα προβλήματα των μηνυμάτων και να αποτυγχάνει να εκθέσει έτσι αυτά που δεν καταλαβαίνει. Ο Robinson έχει βρει ότι οι ενήλικες δεν δείχνουν στο παιδί ότι δεν έχουν καταλάβει τα μηνύματα ενός παιδιού και έτσι, πολύ συχνά υποθέτουν αυτό που θέλει να πει το παιδί και του υποβάλλουν ερωτήσεις. Δεν του λένε πως «δεν καταλαβαίνω τι θέλεις να πεις». Επομένως, ο ομιλητής με τα παιδιά δεν τα αποθαρρύνει αλλά το αντίθετο, κάνει πως έχει καταλάβει το μήνυμα του παιδιού ακόμα και αν ο ακροατής δεν έχει λάβει ένα συγκεκριμένο μήνυμα που να μπορεί να το κατανοήσει.

Ο ώριμος ομιλητής πρέπει να είναι σε θέση να αξιολογήσει την αληθινή κατάσταση του ακροατή και επίσης αν αυτός έχει καταλάβει το μήνυμα, προκειμένου να υπάρξουν και άλλα ανάλογα μηνύματα.

Μια έρευνα έχει δείξει πως τα μικρά παιδιά κατηγορούν συχνά τον ακροατή επειδή κατάλαβε λάθος ένα μήνυμα παρά τον ομιλητή που έδωσε ένα ανεπαρκές μήνυμα. Τα παιδιά είναι επίσης ανίκανα να εκτιμήσουν ένα φτωχό μήνυμα όπως επίσης και τα διφορούμενα μηνύματα. Εντούτοις, σ' αυτές τις μελέτες τα παιδιά κλήθηκαν να αξιολογήσουν την ικανότητα ενός μηνύματος τα ίδια παρά να το κρίνουν για το αν ο ακροατής κατάλαβε πλήρως το νόημα. Έτσι λοιπόν, στη παρούσα μελέτη τα παιδιά έγιναν ενήμερα για την ποιότητα των μηνυμάτων που παραδίδονται μέσα από ένα παράδειγμα μαριονετών.

Όλα τα παιδιά σ' αυτή τη μελέτη εμφανίστηκαν να έχουν πάρει το ρόλο της μαριονέτας. Μερικά από τα παιδιά αυτά αποτυγχάνουν και αυτό ανιχνεύεται στο

πρόβλημα των διαφορούμενων μηνυμάτων τα οποία δεν μπορούν να αξιολογήσουν σωστά τα παιδιά. Σε ερωτήσεις που αφορούσαν την ακρόαση, ακόμα και τα πιο μικρά παιδιά ήταν αρκετά ικανά να απαντήσουν σε μηνύματα που έλαβαν. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι οι νέοι πληροφοριοδότες πρέπει να είναι σε θέση να αξιολογούν την ποιότητα των μηνυμάτων, να μπορούν να τα κατανοήσουν και όχι να τα γνωρίσουν.

Υπάρχουν διάφορες εκτιμήσεις για την κατανόηση ενός ακροατή που εξεταζόταν σε αυτή τη μελέτη, όπως καταστάσεις που είναι πιθανό ότι ένας νέος ομιλητής δεν θα ήταν τόσο ενήμερος για την ικανότητα των δικών του μηνυμάτων στην καθημερινή επικοινωνία όπως ήταν ο συγκεκριμένος στόχος, παρά το γεγονός ότι τα μικρά παιδιά θεώρησαν τον ακροατή ως ανατροφοδότη ακόμα και όταν δεν ήξερε τις κατευθύνσεις της συζήτησης.

Η ικανότητα ενός ομιλητή να αξιολογεί το μήνυμα ενός ακροατή, και η κατανόηση η οποία θα μπορούσε εύλογα να είναι σημείο της συζήτησης, έγκειται στο να προετοιμάζεται για κάθε ερώτηση του ακροατή. Τα αποτελέσματα αυτής της μελέτης προτείνουν αυτοί οι νέοι ομιλητές να δεχτούν τι λέει ένας ακροατής ο οποίος θέλει να κατανοήσει το μήνυμα, ακόμα και αν η εκτίμηση του μηνύματος είναι εσφαλμένη. Τα μικρά παιδιά που είναι ακροατές ενός μηνύματος και το ανατροφοδοτούν, φαίνεται να είναι αποτελεσματικά σε μια αμοιβαία επιτυχή επικοινωνία. Οι νέοι ακροατές συχνά δείχνουν ότι καταλαβαίνουν ένα γεγονός (Beal and Flavell, 1983).

Θεωρήστε ότι ένα πεντάχρονο θα περιγράψει μία αναφορά ως την "κόκκινη" όταν υπάρχει ένα άλλο κόκκινο αντικείμενο αμέσως παρακάτω, (Whitehurst, 1976) και στην ίδια κατάσταση ένα πεντάχρονο στο "ποιος ακούει το μήνυμα: το ένα κόκκινο" θα επιλέξει ένα από τα κόκκινα αντικείμενα, χωρίς την ερώτηση "ποιο απ' όλα" (Ironsmith & Whitehurst, 1978). Παρατηρούμε αναμφισβήτητα εδώ, ότι τα παιδιά έχουν ουσιαστική γνώση των διαφορών στα αντικείμενα που περιγράφονται και ότι έχουν το λεξιλόγιο για να παράγουν πληροφοριακά μηνύματα και να ανιχνεύουν τα διαφορούμενα.

Μια έρευνα του Whitehurst και Sonnenschein το 1981, κατέδειξε ότι τα παιδιά για να περιγράψουν ένα αντικείμενο έτσι ώστε ένας ακροατής θα ήξερε για ποιο αντικείμενο μιλούν, πρέπει να είναι σε θέση να περιγράψουν διαφορούμενες διαστάσεις του αντικειμένου και έχουν την υποχρέωση να πουν πως ένα αντικείμενο είναι διαφορετικό από άλλα. Τα παιδιά αρχικά θα παίζουν ένα παιχνίδι επικοινωνίας,

στο οποίο θα είναι οι ομιλητές και θα καθοδηγούνται για να περιγράψουν την αναφορά έτσι ώστε ο ακροατής να μπορεί να τη διακρίνει από τα υπόλοιπα αντικείμενα. Σε κάθε παιδί δίνεται έπειτα η ανατροφοδότηση του μηνύματος έτσι ώστε, τα διαφορούμενα μηνύματα να ακολουθούνται από μία δήλωση που δείχνει ότι το παιδί έχει κάνει λάθος, επειδή δεν έχει περιγράψει μια διαφορά, και τα πληροφοριακά μηνύματα να ακολουθούνται από μία δήλωση ότι το παιδί έχει κάνει μία καλή εργασία, επειδή αυτό έχει περιγράψει μια διαφορά. Αυτή η διαδικασία ανατροφοδότησης είναι αποτελεσματική στο πέμπτο έτος για να παράγει τα πληροφοριακά μηνύματα. Είναι επίσης αποτελεσματικότερο, να καθοδηγούνται τα παιδιά για να διαφοροποιήσουν τις αναφορές από τα υπόλοιπα αντικείμενα. Μόνο λέγοντας στα παιδιά ότι είναι "σωστό" ή "λάθος", δεν είναι αποτελεσματικό (Sonnenschein&Whitehurst,1984).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

1. Εννοιολογική προσέγγιση της ενσυναίσθησης.

Ορισμοί της ενσυναίσθησης:

Η διατύπωση ενός ορισμού για την ενσυναίσθηση δεν βρήκε σύμφωνους όσους μελετητές αποπειράθηκαν να την ορίσουν. Πρόκειται για μια έννοια που ήταν ανέκαθεν πολυδιάστατη και αφηρημένη. Η βιβλιογραφία έχει επιδείξει ποικίλους και συχνά αντικρουόμενους ορισμούς της ενσυναίσθησης, που ξεκινούν ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1930.

Στη γερμανική γλώσσα ο όρος ενσυναίσθηση μεταφράζεται ως «αισθάνομαι μέσα σε». Ο Lipps το 1903 πίστευε αρχικά, ότι ο άνθρωπος καθώς εξέταζε και συλλογιζόταν ένα αντικείμενο, προέβαλλε τον εαυτό του μέσα σε αυτό εγκαθίδρυε μια ταύτιση ανάμεσα στον εαυτό του και σε εκείνο, εμπλεκόταν σε μια διαδικασία εσωτερικής μίμησης και με αυτό τον τρόπο έφτανε να το καταλάβει και να το εκτιμήσει σε μεγαλύτερο βαθμό. Στα αγγλικά, ο όρος empathy μεταφράζεται ως «τη διαδικασία με την οποία εξανθρωπίζουμε τα αντικείμενα, διαβάζουμε ή αισθανόμαστε τον εαυτό μας μέσα σε αυτά». Οι Astin, Smith και Shlien το 1967, 1989 και 1997 αντίστοιχα, θεωρούν ότι ο όρος προέρχεται από την ελληνική λέξη «εμπάθεια» και την επεξηγούν ως «ενεργό εκτίμηση της συναισθηματικής εμπειρίας του άλλου».

Ένας από τους παλαιότερους εννοιολογικούς ορισμούς είναι αυτός του G. Mead το 1934, σύμφωνα με τον οποίο, «ενσυναίσθηση είναι η ικανότητα να παίρνει κανείς το ρόλο ενός άλλου και να υιοθετεί εναλλακτικές προοπτικές σχετικά με τον εαυτό του».

Αργότερα ο Koestler το 1949 περιέγραψε την ενσυναίσθηση ως «μια διαδικασία προβολής ή ενδοβολή, μεταφορές που αναφέρονται στο βίωμα της μερικής ταύτισης μεταξύ των διανοητικών λειτουργιών ενός ατόμου και αυτών κάποιου άλλου, με αποτέλεσμα τη διείσδυση στη διανοητική κατάσταση του άλλου ατόμου και τη συμμετοχή στα συναισθήματά του».

Σύμφωνα με τον Coutu το 1951 «ενσυναίσθηση είναι η διαδικασία κατά την οποία το άτομο για μια στιγμή προσποιείται στον εαυτό του ότι είναι κάποιος άλλος,

ώστε να μπορεί να διεισδύσει στην πιθανή συμπεριφορά του άλλου σε μια δεδομένη κατάσταση».

Ο Bachrach το 1976 υποστήριξε ότι «η ενσυναίσθηση μοιάζει με την ουσία αυτού στο οποίο οι πελατοκεντρικοί θεραπευτές αναφέρθηκαν ως το να υιοθετείς το πλαίσιο αναφοράς του πελάτη ή αυτού στο οποίο οι ψυχαναλυτές αναφέρθηκαν ως εφήμερες, ελεγχόμενες ταυτίσεις» (Στάλικας και Χαμόδρακα, 2004, σελ.23).

Για άλλους μελετητές ενσυναίσθηση είναι «να βλέπει ο θεραπευτής τον κόσμο με τον τρόπο που τον βλέπει ο πελάτης».

Άλλοι την ορίζουν ως «τρόπο με τον οποίο κάποιος φαντάζεται το εσωτερικό βίωμα των άλλων, παρόλο που αυτό δεν είναι ανοιχτό σε άμεση παρατήρηση».

Ο Freud το 1955 υποστήριξε ότι, «η ενσυναίσθηση παίζει το σημαντικότερο ρόλο στην κατανόησή του τι είναι εκ φύσεως ξένο στο εγώ μας».

Ο Reed το 1984, παραθέτει επτά ορισμούς όταν λέει ότι η ενσυναίσθηση συνιστά: α. γνώση και επικοινωνία, β. ταυτόχρονα μια ικανότητα, μια διαδικασία και μια έκφραση, γ. δυνατότητα να δοκιμάζεις τα συναισθήματα των άλλων και να μπορείς να ανταποκρίνεσαι ως αντήχησή τους, δ. μέθοδο συλλογής δεδομένων, ε. την εσωτερική εμπειρία του να μοιράζεσαι και να κατανοείς τη ψυχολογική κατάσταση του άλλου, στ. μια ειδική μέθοδο αντίληψης, ζ. ένα μέσο επικοινωνίας και μη λογικής κατανόησης.

Έναν πιο σύγχρονο ορισμό δίνει ο Ryback το 2001, «ενσυναίσθηση είναι η ευαίσθητη, αλλά και ισχυρή επιλογή να επιτραπούν νοερές εικόνες ή αισθήσεις των εμπειριών τις οποίες μοιράζεται ο πελάτης να αναδυθούν μέσα από το θεραπευτή».

Όλοι όσοι αποπειράθηκαν να ορίσουν την ενσυναίσθηση, αναφέρθηκαν στη προσπάθεια του ατόμου να κατανοήσει στο μέγιστο βαθμό την εμπειρία κάποιου άλλου, είτε πρόκειται για συμπεριφορά είτε για συναίσθημα, είτε για διανοητική κατάσταση είτε για πλαίσιο αναφοράς. Κάθε μελετητής εστιάζει την προσοχή του σε μία από αυτές τις πτυχές που χαρακτηρίζουν ένα βίωμα και χρησιμοποιώντας έναν όρο που δηλώνει υιοθέτηση, ταύτιση, διείσδυση ή συμμετοχή, περιγράφει τη διαδικασία της προσπάθειας ενός ατόμου να «δει» τον κόσμο μέσα από τα μάτια κάποιου άλλου (Στάλικας, Χαμόδρακα, 2004).

Αντιλήψεις σχετικά με τη φύση και τη δομή της ενσυναίσθησης:

Όλοι οι ερευνητές του χώρου της ψυχολογίας, αναφερόμενοι στην έννοια της ενσυναίσθησης, αναγνωρίζουν δύο κύριες πτυχές της, τη γνωστική και τη

συναισθηματική. Έχει προκύψει ότι υπάρχουν δύο βασικά μοντέλα ενσυναίσθησης: α. η υιοθέτηση του ρόλου, που αναφέρεται στη δυνατότητα κατανόησης των σκέψεων και των συναισθημάτων των άλλων και β. η συναισθηματική μετάδοση, που αφορά τη συναισθηματική απάντηση ενός ατόμου καθώς παρατηρεί την πραγματική ή αναμενόμενη συναισθηματική κατάσταση του άλλου.

Ο Jordan το 1989, αναφέρει ότι, «η ενσυναίσθηση είναι μια περίπλοκη γνωστικό - συναισθηματική εμπειρία συμμετοχής στην κατανόηση, ένα συναίσθημα-αντήχηση που οδηγεί σε μια περισσότερο διαφοροποιημένη κατανόηση του εαυτού, του άλλου και της μεταξύ τους σχέσης».

Ο Smith το 1989, περιγράφει την ενσυναίσθηση : α. ως κατανόηση, που αναφέρεται στη δυνατότητα ενός ανθρώπου να φαντάζεται ότι έχει ο ίδιος αυτή την εμπειρία ή να προσπαθεί απλώς να φανταστεί την εμπειρία συνειδητά ή ασυνείδητα και β. ως συναίσθημα, που αφορά τη δυνατότητα κάποιου να βιώνει, να γνωρίζει, να αντιλαμβάνεται ή να συναισθάνεται την εμπειρία του άλλου σαν να τη ζει ο ίδιος.

Ο Barrett Lennard το 1962, κάνει λόγο για τρεις τύπους ενσυναίσθησης: α. την ενσυναισθητική αντήχηση, κατά την οποία το άτομο ανταποκρίνεται συναισθηματικά στον άλλον, β. την εκφρασμένη ενσυναίσθηση, δηλαδή την επικοινωνιακή πράξη και γ. την αποδεχόμενη ενσυναίσθηση, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο ο άλλος δέχεται την ενσυναισθητική απάντηση που λαμβάνει.

Ορισμένοι μελετητές επίσης θεωρούν ότι η ενσυναίσθηση αποτελεί χαρακτηριστικό της προσωπικότητας. Σύμφωνα με αυτή τη προσέγγιση, η ενσυναίσθηση ορίζεται ως η ικανότητα να «μάθεις το εσωτερικό βίωμα του άλλου» ή «να νιώσεις τα συναισθήματα των άλλων ανθρώπων» (Στάλικας, Χαμόδρακα, 2004).

Αρχικά, ας διαλύσουμε μια συνηθισμένη παρεξήγηση: αθώος είναι αυτός που δεν φταίει, όχι αυτός που δεν κάνει κακό. Τα παιδιά (και ιδιαίτερα οι ομάδες παιδιών) είναι ικανότατα να πράξουν πρώτης τάξεως κακό για παντελώς ανόητους λόγους και με ελάχιστες τύψεις, για τον απλούστατο λόγο, ότι δεν έχουν αναπτύξει ακόμα πλήρως τις διανοητικές ικανότητες που απαιτούνται για να συνειδητοποιήσουν τι ακριβώς κάνουν και ιδιαίτερα την ενσυναίσθηση, που είναι ίσως η πιο σύνθετη και απαιτητική από τις λειτουργίες της ανθρώπινης νοημοσύνης.

Η ενσυναίσθηση σημαίνει ότι είμαστε ικανοί να αντιληφθούμε τον κόσμο από την οπτική γωνία του άλλου και ότι προσπαθούμε να καταλάβουμε πως αυτός νοιώθει (Βοσνιάδου, 2000). Η ενσυναίσθητη κατανόηση ή ενσυναίσθηση, περιλαμβάνει την ενσυναισθητική ακρόαση και την μετάδοση της ενσυναίσθησης. Η πρώτη αφορά την

αναγνώριση και την κατανόηση των εμπειριών του άλλου και το νόημα που έχουν γι' αυτόν. Πρόκειται για την πλήρη αποδοχή, κατανόηση και συναίσθηση του είναι του γονιού ενώ παράλληλα ο εκπαιδευτικός παραμένει ο εαυτός του και συμπεριφέρεται αυθεντικά. Η ενσυναίσθητική ακρόαση επιτυγχάνεται με τις κατάλληλες απαντήσεις του συμβούλου που δείχνει στον άλλο ότι τυγχάνει προσεκτικής ακρόασης και κατανόησης από κάποιον που τον αποδέχεται ανά πάσα στιγμή και ενδιαφέρεται να εμβαθύνει ακόμα περισσότερο. Είναι η ικανότητα του εκπαιδευτικού συμβούλου να κατανοεί τον κόσμο των μαθητών του και των γονιών τους έτσι όπως οι ίδιοι τον αντιλαμβάνονται. Η ενσυναίσθηση προϋποθέτει την κατανόηση του συμβουλευόμενου σε γνωστικό (τι σκέπτεται και τι λέει) αλλά και στο θυμικό επίπεδο (τι αισθάνεται) (Πήτα,1998).

Ενσυναίσθηση δείχνουμε όταν:

- χαμογελάμε τη στιγμή που χαμογελά και ο άλλος, κατσοφιάζουμε τη στιγμή που κατσοφιάζει.
- Μοιραζόμαστε παρόμοιες εμπειρίες με τις δικές του, αλλά προσέχουμε να μη μονοπωλούμε το ενδιαφέρον ή να μη μιλάμε για πολλή ώρα.
- Εκφράζουμε τα συναισθήματα που καταλαβαίνουμε ότι βιώνει ο συνομιλητής μας, για παράδειγμα 'θα πρέπει να ένοιωσες πολύ θυμωμένος' ή 'ακούγεσαι χαρούμενος'. Προσέχουμε να μην υποβαθμίσουμε τα συναισθήματα του άλλου λέγοντας 'δε θα έπρεπε να αισθάνεσαι λυπημένος' ή 'ξέχασε το, τώρα τελείωσε' (Βοσνιάδου,2000) .

Η ενσυναίσθηση σε συναισθηματικό επίπεδο έχει αποδειχθεί ότι ενισχύει τη βοηθητική συμπεριφορά (Hoffman, 1981, Mehrabian & Epstein, 1972; Eisenberg-Berg & Mussen, 1978; Barnett et al., 1981; Van Ornum et al. 1981) και συνδέεται θετικά με την ανάπτυξη ηθικής κρίσης στην εφηβεία (Eisenberg-Berg & Mussen, 1978; Palevaara, 1997 στο Macaskill, 2002,).

Σύμφωνα με την πρώτη θεώρηση, η ενσυναίσθηση νοείται ως μια γενετικά βασισμένη ανθρώπινη ικανότητα, που «ξετυλίγεται εξελικτικά κατά μήκος ενός συνεχούς». Είναι η λεγόμενη «καθολική ενσυναίσθηση» (global empathy) κατά τον Hoffman (1984, στους Eagle & Wolitzky, 1997, σελ. 219), παρούσα από το πρώτο έτος ζωής κάθε ανθρώπου, με βάση την παρατήρηση ότι τα μωρά κλαίνε για να εκφράσουν τη λύπη τους όταν ακούνε άλλα μωρά να κλαίνε λυπημένα (Sagi & Hoffman, 1976, στους Eagle & Wolitzky, 1997). Πρόκειται για ένα πρώιμο στάδιο αντίδρασης στον πόνο του άλλου, που αργότερα μεταλλάσσεται σε «εγωκεντρική ενσυναίσθηση» (egocentric

empathy), αφού η συμπεριφορά του ατόμου έχει στη συνέχεια ως στόχο να δώσει στους άλλους «αυτό που οι ίδιοι θεωρούν ως το πιο ανακουφιστικό» (σελ.287, στους Eagle & Wolitzky, 1997). Ο λόγος για τον οποίο ο Hoffman θεωρεί μια τέτοια συμπεριφορά ως ενσυναισθητική, είναι γιατί περιλαμβάνει την τάση για φροντίδα και το ενδιαφέρον για τον άλλο, καθώς και μια προσπάθεια κατανόησης των αναγκών του άλλου, ακόμα κι αν αυτή η προσπάθεια στηρίζεται στην εγωκεντρική υπόθεση ότι ο άλλος είναι ακριβώς σαν κι εμάς. Τον κεντρικό ρόλο, λοιπόν, εδώ παίζει το αλτρουιστικό ενδιαφέρον για τον άλλο, κι όχι τόσο η ακρίβεια της κατανόησης του βιώματός του.

Σύμφωνα με τη δεύτερη θεώρηση της ενσυναίσθησης ως μεθόδου παρατήρησης και συλλογής πληροφοριών, αυτή αποδίδεται κατά κύριο λόγο στον Kohut, ο οποίος υποστήριξε ότι τα φυσικά φαινόμενα συλλαμβάνονται από τις αισθήσεις μας, ενώ τα ψυχολογικά, ή τουλάχιστον τα ψυχαναλυτικά δεδομένα, κατανοούνται από την ενδοσκόπηση και την ενσυναίσθηση.

Για το Schwaber (1981), από την άλλη, είναι ένας *τρόπος να ακούει* ο θεραπευτής τον πελάτη, γιατί μόνον έτσι θα μπορέσει να εστιάσει στην υποκειμενική του πραγματικότητα, και συγκεκριμένα στο συναίσθημα και το βίωμά του. Δεν είναι, λοιπόν, τόσο μια μέθοδος παρατήρησης και συλλογής πληροφοριών, αλλά περισσότερο ένας τρόπος να ακούμε, στην προσπάθειά μας να καταλάβουμε το πλαίσιο αναφοράς του άλλου. Όσον αφορά την τέταρτη θεώρηση της ενσυναίσθησης ως *εξελικτικής ανάγκης του ανθρώπου*, ο Kohut (1971, 1977) τόνισε ότι «η βρεφική εμπειρία του ενσυναισθητικού "καθρεπτίσματος" συνιστά ένα αναγκαίο συστατικό στην ανάπτυξη του εαυτού, και, αντίστροφα, τραυματικές αποτυχίες στην παροχή ενσυναισθητικού "καθρεπτίσματος" παίζουν έναν κριτικό αιτιακό ρόλο στην ανάπτυξη των ελαττωμάτων του εαυτού και της παθολογίας» (στοιχεία Eagle & Wolitzky, 1997, σελ. 221). Επιπλέον, η ενσυναίσθηση ιδωμένη μέσα σε ένα επικοινωνιακό πλαίσιο αφορά το πώς κάποιος μεταβιβάζει σε κάποιον άλλο την κατανόησή του. Εδώ, ακόμα κι αν οι μέθοδοι που χρησιμοποιεί κάποιος, προκειμένου να κερδίσει την κατανόηση ενός άλλου, δεν εμπεριέχουν ενσυναίσθηση, μπορεί ο άλλος να μεταβιβάσει την κατανόησή του ενσυναισθητικά ή μη ενσυναισθητικά.

Τέλος, η αντίληψη της ενσυναίσθησης ως «*θεραπευτικού μεσολαβητή*» (curative agent) έχει μεν υποστηριχτεί από την ψυχανάλυση και τον Kohut (1971, 1977, 1984), ωστόσο δε θα πρέπει να ξεχνάμε ότι αρκετά νωρίτερα ο Rogers (1951) αντιμετώπιζε την ενσυναίσθηση ως ένα από τα πρωταρχικά συστατικά της ψυχοθεραπείας που διευκολύνουν την ανάπτυξη και επιφέρουν θεραπευτική αλλαγή. Αν πάλι συνδυάσουμε τις μέχρι τώρα διατυπωμένες απόψεις του Kohut σχετικά με την ενσυναίσθηση, φαίνεται

τελικά να πρεσβεύει ότι πρωταρχικός παράγοντας θεραπευτικής αλλαγής είναι η επιτυχία του θεραπευτή να δει την ανάγκη του πελάτη για το ενσυναισθητικό «καθρέπτισμα», που δεν του προσφέρθηκε στα παιδικά του χρόνια, και να του το προσφέρει ο ίδιος.

Γίνεται, λοιπόν, εμφανές ότι η έννοια της ενσυναίσθησης δύναται να πάρει ποικίλες μορφές, ανάλογα -κυρίως- με τους στόχους που κάποιος θέτει και στους οποίους αποβλέπει. Ιδωμένη, τώρα, μέσα σε ένα ψυχοθεραπευτικό πλαίσιο, και ως μέθοδος που χρησιμοποιεί ο θεραπευτής για να γνωρίσει και να καταλάβει τον πελάτη, πολλοί ήταν εκείνοι οι ψυχαναλυτές που αναρωτήθηκαν και προσπάθησαν να δώσουν μια απάντηση στο ερώτημα του πώς λειτουργεί η ενσυναίσθηση και ποιες συγκεκριμένες διαδικασίες περιλαμβάνει. Οι απαντήσεις που κατά καιρούς δόθηκαν ποικίλλουν σε μεγάλο βαθμό, καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα απόψεων.

2. Η ενσυναίσθηση.

Ο ψυχικός μας βίος προσφέρεται μόνο στην αυτοπαρατηρησία, στην ανίχνευση δηλαδή που μπορούμε να κάνουμε του εαυτού μας εμείς οι ίδιοι. Τους άλλους, τους ομοίους μας τους μελετούμε και τους καταλαβαίνουμε με την ενσυναίσθηση. Έτσι ονομάζουμε την ενέργειά μας όταν μπαίνουμε στη θέση του άλλου, ταυτιζόμαστε ψυχικά μαζί του, κάνουμε τις εντυπώσεις του εντυπώσεις μας, τις κρίσεις του κρίσεις μας και τις επιθυμίες του επιθυμίες μας, και από τη δική μας πείρα ξαναζούμε κατά κάποιο τρόπο τα βιώματά του (Παπανούτσος, 1972).

Η ενσυναίσθηση οικοδομείται πάνω στην αυτοεπίγνωση. Όσο περισσότερο ανοικτοί είμαστε στις ίδιες μας τις συγκινήσεις, τόσο περισσότερο ικανοί θα είμαστε στο να αντιληφθούμε τα συναισθήματα. Η απουσία ενσυναίσθησης είναι και αυτή χαρακτηριστική. Γίνεται αισθητή σε ψυχοπαθείς εγκληματίες, βιαστές και άτομα που κακοποιούν σεξουαλικά μικρά παιδιά.

Τα ανθρώπινα συναισθήματα σπάνια περιγράφονται. Πολύ συχνότερα εκδηλώνονται μέσα από άλλα σήματα. Το κλειδί για να μαντέψει κανείς τα συναισθήματα του άλλου βρίσκεται στην ικανότητά του να διαβάζει τα μη λεκτικά στοιχεία της επικοινωνίας. Η μεγαλύτερη ομάδα έρευνας αυτής της ανθρώπινης ικανότητας να συλλαμβάνει τέτοια μηνύματα είναι η ομάδα του Ρόμπερτ Ρόζενταλ, ψυχολόγου του Χάρβαρντ, και των φοιτητών του. Επινόησαν ένα τεστ ενσυναίσθησης, το PONS, το οποίο είχε τροποποιηθεί αναλόγως και για τα παιδιά.

Μέσα από αυτό το τεστ τεκμηριώθηκε το εύρημα ότι «η ενσυναίσθηση είναι ανεξάρτητη από την ακαδημαϊκή νοημοσύνη, σε έρευνα σε 1.011 παιδιά, αυτά που έδειχναν μια ικανότητα να αντιλαμβάνονται μη λεκτικά συναισθήματα ήταν από τα πιο δημοφιλή και τα πιο σταθερά παιδιά στα σχολεία, έστω και αν, κατά μέσο όρο, ο δείκτης νοημοσύνης τους δεν ήταν υψηλότερος από άλλων παιδιών που είχαν λιγότερη επιδεξιότητα στο να διαβάζουν μη λεκτικά μηνύματα. Εδώ, υπονοείται ότι η κατάκτηση της ενσυναισθητικής ικανότητας δημιουργεί προϋποθέσεις για καλύτερες επιδόσεις στις τάξεις, ή απλώς κάνει τους δασκάλους να συμπαθούν αυτά τα παιδιά περισσότερο» (Goleman, 1998, σελ.150).

Το μέσον με το οποίο εκφράζονται τα συναισθήματα είναι τα μη λεκτικά σήματα. Ένας γενικός κανόνας που χρησιμοποιείται στην έρευνα της επικοινωνίας είναι ότι το 90% ή και περισσότερο ενός συναισθηματικού μηνύματος είναι μη λεκτικό. Και τέτοια μηνύματα (άγχος στην φωνή, εκνευρισμός και ταχύτητα μιας κίνησης ή μιας χειρονομίας), σχεδόν πάντα γίνονται αντιληπτά με τρόπο ασυνείδητο, χωρίς να δίνεται προσοχή στη φύση του μηνύματος, αλλά απλώς με τη σιωπηλή πρόσληψή του και την αντίδραση σε αυτό (Goleman, 1998).

Η αφετηρία για αυτή τη διερευνητική μελέτη προέκυψε από την συνειδητοποίηση για το πώς γράφουν ιστορία και πως κάτι άλλο. Το γράψιμο της ιστορίας θεωρείται συχνά ως μια ενθάρρυνση για να γράψουν τα παιδιά με την φαντασία τους και να αναπτύξουν την ενσυναίσθησή τους. Αντίθετα, άλλα λογοτεχνικά κείμενα, όπως οι επιστολές, οι εκθέσεις και οι οδηγίες συνδέονται εντονότερα με την ανάπτυξη των λειτουργικών δεξιοτήτων της βασικής εκπαίδευσης. Τέτοια κείμενα αναφέρονται πολλές φορές ως «συναλλαγές», διότι περιλαμβάνουν ή μιμούνται την επικοινωνία σε καταστάσεις του πραγματικού κόσμου. Υπάρχει λοιπόν, μια διάκριση στο γράψιμο των παιδιών. Τα κείμενα που χαρακτηρίσαμε ως «συναλλαγές» δεν προσδιορίζουν συνήθως επινοητικές και με κατανόηση σχέσεις, δημιουργώντας μια αντίληψη πως τέτοιες ιδιότητες είναι λιγότερο σχετικές. Εντούτοις, στοιχεία από μια επιστολή που έχει γραφεί από παιδιά παρουσίασαν μια πρόκληση σε αυτήν την υπόθεση. Αυτό έδειξε πως η φαντασία και η ενσυναίσθηση ήταν αkéραιες στην κατασκευή των κειμένων.

Τι είναι φαντασία και τι ενσυναίσθηση;

Η φαντασία είναι απαραίτητη για να πραγματοποιηθεί η ενσυναίσθηση. Πολλές μελέτες προτείνουν πως και οι δύο έχουν ένα σημαντικό ρόλο στην

εκμάθηση. Η ενσυναίσθηση για πολλούς έχει σημαντική εκπαιδευτική σημασία πέρα από το πρόγραμμα σπουδών (Brill,2004).

3. Ενσυναίσθηση και διαπροσωπικές σχέσεις.

Σχέση μεταξύ αυτοενσυναίσθησης και διαπροσωπικής ενσυναίσθησης

Ένα άτομο δεν αποκλείεται να μπορεί να προβαίνει σε συλλογισμούς ή να ερμηνεύει τις αντιδράσεις του χωρίς να διαθέτει το στοιχείο της αυτοενσυναίσθησης. Όταν όμως αυτή είναι παρούσα, ο συνειδητός εαυτός του ανθρώπου τείνει να είναι ανοιχτός και δεκτικός στα σήματα που πηγάζουν από ένα οργανικό, προ- αντιληπτικό επίπεδο. Ταυτόχρονα, μια τέτοια δεκτικότητα δεν θα αφορούσε μόνο τον εαυτό του, αλλά θα εκδηλωνόταν και προς τα έξω. Αυτό σημαίνει ότι η επαφή με την προσωπική του εσωτερική ύπαρξη τον κάνει περισσότερο ευαίσθητο στον εσωτερικό συναισθηματικό κόσμο των άλλων και έτσι δε φοβάται να ανταποκριθεί σε ότι εκείνοι εκφράζουν. Έτσι, λοιπόν, μέσω της αυτοενσυναίσθησης ανοίγει ο δρόμος για την διαπροσωπική ενσυναίσθηση, ενώ και το αντίστροφο μπορεί πολύ εύκολα να συμβεί (Στάλικας, Χαμόδρακα,2004).

Ενσυναίσθηση και διαπροσωπικές σχέσεις:

Η ενσυναίσθηση θεωρείται απαραίτητο συστατικό για ικανοποιητικές διαπροσωπικές σχέσεις και ουσιαστικό στοιχείο στην αρχή μιας σχέσης. Υποστηρίζεται ότι είναι απαραίτητη σε σχέσεις στις οποίες ενυπάρχει το στοιχείο της βοήθειας και της προσφοράς. Επιπλέον, οι έρευνες καταδεικνύουν ότι η ενσυναίσθηση έχει άμεση συνεισφορά στη βελτίωση των σχέσεων σε προσωπικό, κοινωνικό και οικογενειακό επίπεδο, και συγκεκριμένα στη σχέση παιδιού- πατέρα. Αρκετοί θεραπευτές υποστηρίζουν ότι η απουσία ενσυναίσθησης στη σχέση γονέα- παιδιού μπορεί να έχει επιβλαβή αποτελέσματα στην ανάπτυξη και τη ψυχολογική υγεία του δεύτερου. Ομοίως, πολλοί ερευνητές έχουν επισημάνει ότι η παρουσία ενσυναίσθησης είναι σημαντική για την ανάπτυξη μιας υγιούς σχέσης μεταξύ του παιδιού και του ατόμου που το φροντίζει. Είναι επομένως φυσικό, η διδασκαλία της ενσυναίσθησης να βρίσκεται στο επίκεντρο πολλών προγραμμάτων εκπαίδευσης γονέων, καθώς υπάρχει ξεκάθαρη σχέση μεταξύ της έλλειψης ενσυναίσθησης και της γονεϊκής συμπεριφοράς που αγγίζει τα όρια της κακοποίησης. Επιπλέον, μερικές μελέτες υποδεικνύουν μια αντιστρόφως ανάλογη σχέση μεταξύ επιθετικότητας και

ενσυναίσθησης και έχει υποστηριχτεί ότι η χαμηλή ενσυναίσθηση αποτελεί σημαντικό παράγοντα στην πρόβλεψη της επιθετικότητας (Στάλικας, Χαμόδρακα,2004).

Ενσυναίσθηση και συγχώρεση:

Η ενσυναίσθηση είναι βοηθητική στη συγχώρεση, αφού χωρίς αυτήν είναι απίθανο να «δώσουμε άφεση αμαρτιών» στο πρόσωπο που μας ενόχλησε ή μας έβλαψε. Αρκετοί ερευνητές συμφωνούν με αυτή την άποψη, αφού η ανάπτυξη της ενσυναίσθησης από το θύμα προς το δράστη αποτελεί απαραίτητο βήμα για τη συγχώρεση (Στάλικας,Χαμόδρακα,2004).

Η θεωρία της προσομοίωσης αναφέρει, πως το να μπορεί κάποιος να μπαίνει στη θέση του άλλου και να καταλαβαίνει το πώς σκέφτεται αυτός, δε στηρίζεται σε νοητικές διεργασίες, αλλά σε διαδικασίες προσομοίωσης των άλλων προς τον εαυτό του. Η προσομοίωση προϋποθέτει, λοιπόν, να χρησιμοποιήσουμε τον εαυτό μας ως μέτρο για να καθορίσουμε το τι συμβαίνει στους άλλους. Έτσι, λοιπόν, φανταζόμαστε ότι έχουμε τις επιθυμίες και τις απόψεις κάποιου άλλου και στη συνέχεια φανταζόμαστε τι θα κάναμε εμείς αν είχαμε αυτές τις επιθυμίες και τις απόψεις και αποδίδουμε την πιθανή συμπεριφορά μας σ' αυτόν (Κασσωτάκη,2004).

4. Ενσυναίσθηση στο παιδί.

Ενσυναίσθηση μπορεί να εκδηλώσει και ένα παιδί που αντιλαμβάνεται τον πόνο ή τη θλίψη ενός άλλου ατόμου. Αν το παιδί «δει» ότι το άτομο που έχει απέναντί του βιώνει άγχος ή θλίψη, τότε ενδέχεται να προχωρήσει στη λήψη μέτρων που αποβλέπουν στην ανακούφισή του. Η ενσυναίσθηση θεωρείται πρόδρομος της ηθικής ανάπτυξης. Έχει διαπιστωθεί ότι τα παιδιά που επιδεικνύουν μεγαλύτερη ενσυναίσθηση εκδηλώνουν λιγότερη επιθετικότητα, έχουν μεγαλύτερη διάθεση για βοήθεια και εμφανίζουν ένα πιο θετικό τύπο ηθικής κρίσης (Στάλικας, Χαμόδρακα,2004).

Κάποιοι ειδικοί προσδιόρισαν τέσσερα εξελικτικά επίπεδα στην ενσυναίσθηση των παιδιών. Στο πρώτο επίπεδο το νήπιο δεν είναι ικανό να ξεχωρίσει τον εαυτό του από τους άλλους, αλλά ενδέχεται να αντιδράσει με κλάμα στην κραυγή των άλλων νηπίων, απόκριση που θα μπορούσε να θεωρηθεί προστάδιο της

ενσυναίσθησης. Στο δεύτερο επίπεδο η ενσυναίσθηση αναπτύσσεται επειδή το παιδί είναι σε θέση να διαφοροποιήσει τον εαυτό του από τα άλλα παιδιά. Το τρίτο επίπεδο κάνει την εμφάνισή του όταν το παιδί βρίσκεται σε ηλικία 2-3 ετών. Με βάση τις ανάγκες του, αρχίζει να αντιλαμβάνεται ότι έχει συναισθήματα που είναι διαφορετικά από των άλλων και έτσι μεγαλώνει η ενσυναίσθησή του. Σε αυτό βοηθά και το γεγονός ότι αναπτύσσεται και η γλώσσα και έτσι το παιδί έχει μεγάλο εύρος στην έκφραση των συναισθημάτων του. Κατά τα πρώτα χρόνια του σχολείου το παιδί εκδηλώνει ενσυναίσθηση για ένα άτομο που δεν είναι παρόν. Σε αυτό το σημείο ξεκινά και η διαδικασία της υιοθέτησης ρόλου. Στο τέταρτο επίπεδο, το οποίο καλύπτει την παιδική ηλικία και ίσως και την αρχή της εφηβείας, το παιδί είναι πλέον ικανό να εκδηλώσει ενσυναίσθηση όχι μόνο για ότι συμβαίνει στο παρόν και για ένα πρόσωπο που απουσιάζει, αλλά και για τα χρόνια προβλήματα ενός ατόμου, μιας ομάδας ή της κοινωνίας συνολικά.

Σύμφωνα με το προηγούμενο μοντέλο, όσο βελτιώνεται η αίσθηση του εαυτού του παιδιού, τόσο μεγαλώνει η ενσυναίσθησή του. Η ανάπτυξη της ενσυναίσθησης στα παιδιά όμως δεν είναι απλή διαδικασία, αφού σύμφωνα με τον Slaby και τους συνεργάτες του, ενώ το παιδί μπορεί να απαντά με τρόπο που δείχνει ενσυναίσθηση, οι πραγματικές καταστάσεις της ζωής δεν ευνοούν κάτι τέτοιο (Στάλικας, Χαμόδρακα, 2004).

Πως εκδηλώνεται η ενσυναίσθηση:

Οι ρίζες της ενσυναίσθησης μπορούν να εντοπιστούν ήδη από την νηπιακή ηλικία. Στην πραγματικότητα, ήδη από την ημέρα που γεννιούνται τα βρέφη στενοχωριούνται μόλις ακούσουν ένα άλλο παιδάκι να κλαίει. Πρόκειται για μια αντίδραση που μερικοί θεωρούν προάγγελο της ενσυναίσθησης. Χαρακτηριστικά είναι κάποια παραδείγματα που αναφέρθηκαν από μητέρες που εκπαιδεύτηκαν στο να παρατηρούν στην πράξη τέτοια περιστατικά ενσυναίσθησης: α. τη στιγμή που η Χόουπ, εννέα μηνών, είδε ένα άλλο παιδάκι να πέφτει, τα μάτια της γέμισαν δάκρυα και μπουσούλισε προς τη μητέρα της ζητώντας της παρηγοριά. β. ο Μάικλ, δεκαπέντε μηνών, έτρεξε να φέρει το δικό του αρκουδάκι για το φίλο του, τον Πωλ, που έκλαιγε. Όταν ο Πωλ συνέχισε να κλαίει, ο Μάικλ έτρεξε και έφερε το «κουβερτάκι» του, το αγαπημένο του αντικείμενο κατά της ανασφάλειας (Goleman, 1998).

Τα παιδιά παρουσιάζουν την ικανότητα να αναπτύσσουν συμπάθεια για πρόσωπα που βρίσκονται σε δυσάρεστη θέση. Στη διάρκεια του δεύτερου έτους εκδηλώνουν τη συμπαράσταση και τη φροντίδα τους, διαθέτουν ενσυναίσθηση και

παρέχουν βοήθεια, παρηγορούν, αναπτύσσουν δηλαδή τις λεγόμενες «προκοινωνικές συμπεριφορές». Οι εκδηλώσεις προκοινωνικής συμπεριφοράς καθορίζονται από την ποιότητα της σχέσης του παιδιού με το άτομο που βρίσκεται σε δύσκολη θέση. Η ενσυναισθητική ικανότητα αναπτύσσεται στα παιδιά σταδιακά. Ακόμα και τα νεογέννητα ανταποκρίνονται και αντιδρούν κλαίγοντας, όταν κλαίνε άλλα βρέφη, ενώ φυσικά δεν κατανοούν ακόμη τα συναισθήματα των άλλων ατόμων. Σύμφωνα με τη θεωρία του Hoffman για τη ενσυναίσθηση, στην ηλικία των δύο χρονών τα παιδιά διαφοροποιούν τη συναισθηματική κατάσταση των άλλων από τη δική τους και είναι σε θέση να προσφέρουν παρηγοριά. Τα νήπια αναπτύσσουν ενσυναίσθηση ακόμη και για πρόσωπα που δεν γνωρίζουν άμεσα. Η θεωρία, τέλος, υποστηρίζει πως τα παιδιά ηλικίας 6 – 9 ετών ενδιαφέρονται εκτός από τα παροδικά συναισθήματα των άλλων ατόμων, και για τις συνθήκες τις οποίες τα άλλα άτομα ζουν.

Εξελικτικοί ψυχολόγοι ανακάλυψαν ότι τα νήπια συμπονούν τη δυστυχία πριν ακόμα συνειδητοποιήσουν καλά-καλά την ύπαρξή τους και τη διαφορετικότητά τους. Από ενός έτους περίπου, αρχίζουν να συνειδητοποιούν ότι η δυστυχία δεν είναι δική τους, άλλα κάποιου άλλου, παρόλο που ακόμα είναι μπερδεμένα ως προς τι θα μπορούσαν να κάνουν γι' αυτό. Για παράδειγμα, σε μια έρευνα του Μάρτιν Λ. Χόφμαν, στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης, ένα νήπιο ενός έτους έφερε την ίδια την μητέρα του για να παρηγορήσει έναν φίλο του που έκλαιγε, αγνοώντας τη μητέρα του φίλου του, η οποία επίσης βρισκόταν στο δωμάτιο. Αυτή η σύγχυση παρατηρείται επίσης όταν παιδιά ενός έτους υιοθετούν τη στενοχώρια κάποιου άλλου, προσποιούμενα ότι νιώθουν έτσι τα ίδια, μάλλον για να κατανοήσουν καλύτερα πως αισθάνεται ο άλλος. Για παράδειγμα, αν ένα μωρό χτυπήσει τα δαχτυλάκια του, ένα άλλο μωρό ενός χρόνου μπορεί να βάλει τα δάχτυλά του στο στόμα, για να διαπιστώσει κατά πόσο πονάει το ίδιο. Βλέποντας τη μητέρα του να κλαίει, ένα παιδάκι σκούπισε τα δικά του μάτια, παρόλο που δεν είχαν δάκρυα (Goleman, 1998).

Αυτή η «κινητική μίμηση», όπως λέγεται, αποτελεί την πρωταρχική τεχνική της λέξης ενσυναίσθησης. Η κινητική μίμηση υποχωρεί σταδιακά από τα νήπια γύρω στα δύομισι χρόνια τους, οπότε συνειδητοποιούν πλέον ότι ο πόνος κάποιου άλλου είναι διαφορετικός από τον δικό τους και έτσι είναι πολύ πιο ικανά να τον παρηγορήσουν.

Στο στάδιο αυτό της ανάπτυξής τους τα νήπια αρχίζουν να διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τη γενικότερη ευαισθησία τους απέναντι στη συγκινησιακή ταραχή των άλλων ανθρώπων, αντιδρώντας άλλα με ενδιαφέρον και συμμετοχή και άλλα με

απομόνωση. Μία σειρά μελετών της Μάριαν Ράντκε-Γιάροου και της Κάρολιν Ζαν-Γουάξλερ στο Εθνικό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγείας έδειξε ότι ένα μεγάλο μέρος αυτής της διαφοράς στην ενσυναισθητική συμμετοχή είχε να κάνει με τον τρόπο που οι γονείς διαπαιδαγωγούσαν τα παιδιά. Ανακάλυψαν ότι τα παιδιά ήταν πιο ενσυναισθητικά όταν η διαπαιδαγώγησή τους εφιστούσε την προσοχή στην κακή συμπεριφορά του παιδιού που προκαλούσε δυστυχία στους άλλους. Βρήκαν επίσης, ότι η ενσυναίσθηση των παιδιών αναπτύσσεται και καθώς τα παιδιά βλέπουν πως αντιδρούν οι άλλοι στη στεναχώρια τρίτων προσώπων. Μιμούμενα αυτό που βλέπουν, τα παιδιά αναπτύσσουν μια γκάμα ενσυναισθητικής ανταπόκρισης, ιδιαίτερα στο να βοηθούν άλλους ανθρώπους που βρίσκονται σε άσχημη κατάσταση (Goleman,1998).

Το εναρμονισμένο παιδί:

Ο Ντάνιελ Στερν, ψυχίατρος τότε στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Κορνέλ σε έρευνά του πιστεύει ότι τα βασικότερα μαθήματα συναισθηματικής ζωής βασίζονται στις προσωπικές στιγμές μεταξύ γονέων και παιδιών. Από αυτές τις στιγμές, οι πιο κρίσιμες είναι όσες αφήνουν το παιδί να καταλάβει ότι τα συναισθήματά του αντιμετωπίζονται με ενσυναίσθηση, ότι γίνονται αποδεκτά και ανταποδίδονται, σε μια διαδικασία που ο Στερν αποκαλεί εναρμόνιση. Ο Στερν υποστηρίζει ότι οι αδιάκοπα επαναλαμβανόμενες στιγμές εναρμόνισης ή αποσυντονισμού μεταξύ γονιού και παιδιού διαμορφώνουν τις συναισθηματικές προσδοκίες που μεταφέρουν οι ενήλικες στις πολύ προσωπικές τους σχέσεις (Goleman,1998).

Ενσυναίσθηση και ηθική:

Συν-αισθανόμαστε με τον άλλον σημαίνει ότι νοιαζόμαστε. Με την έννοια αυτή, το αντίθετο της ενσυναίσθησης είναι η ασυγκινησία. Η ενσυναισθητική στάση συνδέεται με ηθικά ερωτηματικά. Αυτά τα ηθικά ερωτήματα τίθενται από τον ερευνητή της ενσυναίσθησης Μάρτιν Χόφμαν το 1977, ο οποίος ισχυρίζεται ότι οι ρίζες της ηθικής πρέπει να αναζητηθούν στην ενσυναίσθηση (Goleman, 1998).

Ο Χόφμαν βλέπει μια φυσική προοδευτική ανάπτυξη της ενσυναίσθησης από την παιδική ηλικία και έπειτα. Μετά τον πρώτο χρόνο, όταν τα βρέφη αποκτούν περισσότερη επίγνωση της ατομικότητάς τους, προσπαθούν να παρηγορήσουν ένα άλλο νήπιο που κλαίει. Σε ηλικία δύο μόλις χρονών, τα παιδιά αρχίζουν να

συνειδητοποιούν ότι τα συναισθήματα των άλλων διαφέρουν από τα δικά τους, και έτσι γίνονται πιο ευαίσθητα σε στοιχεία που αποκαλύπτουν τι νιώθει πραγματικά ο άλλος. Στο σημείο αυτό μπορεί, για παράδειγμα, να αναγνωρίσουν ότι η αξιοπρέπεια του άλλου παιδιού είναι πιθανό να υπαινίσσεται πως ο καλύτερος τρόπος να το βοηθήσουν να στεγνώσει τα δάκρυά του είναι να μη δώσουν ιδιαίτερη σημασία σ' αυτά.

Προς το τέλος της παιδικής ηλικίας εμφανίζονται τα πιο υψηλά επίπεδα ενσυναίσθησης, καθώς τα παιδιά είναι σε θέση να κατανοήσουν τη δυστυχία πίσω από τα δεδομένα μιας κατάστασης, και να δουν ότι η κατάσταση ή η στάση κάποιου στη ζωή μπορεί να είναι πηγή χρόνιας δυστυχίας. Στο σημείο αυτό μπορεί να νιώσουν αλληλέγγυοι προς μια ολόκληρη ομάδα, όπως είναι οι φτωχοί, οι καταπιεσμένοι κ.α. Μια τέτοια κατανόηση στον έφηβο μπορεί να στηρίζει ηθικές πεποιθήσεις που θα επικεντρώνονται στην επιθυμία του να απαλύνει τη δυστυχία και να πολεμήσει την αδικία (Goleman,1998).

Όπως έχει αποδειχθεί από έρευνες, όσο μεγαλώνει το παιδί, τόσο η ενσυναίσθηση αναπτύσσεται, παρόλα αυτά υπάρχουν μεγάλες διαφορές ανάμεσα στα διάφορα ηλικιακά επίπεδα. Παρόλο που δεν υπάρχουν μεγάλες διαφορές ανάμεσα στα δυο φύλα, η 'ωρίμαση' της ενσυναίσθητικής ικανότητας έρχεται σε διαφορετική ηλικία για τα αγόρια και σε διαφορετική για τα κορίτσια. Η ενσυναίσθηση συνδέεται με την ευφυΐα και την επίγνωση του κοινωνικού και συναισθηματικού περιβάλλοντος, όπως επίσης με το μέγεθος της οικογένειας του παιδιού.

Καθώς το παιδί μεγαλώνει και αποκτά περισσότερες εμπειρίες, είναι σε θέση να διαχωρίζει τη δική του θέση και άποψη από αυτή των άλλων και μπορεί να συζητήσει με άλλους περισσότερο ικανοποιητικά. Όταν το παιδί μιλά εγωκεντρικά, εκφράζει τον εαυτό του αλλά δεν αναπτύσσει ένα θέμα. Μεγαλώνοντας αποκτά την 'ευθύνη' του να προσπαθεί να καταλάβει τι λένε οι άλλοι και αντίστοιχα να προσπαθεί και αυτό να εκφραστεί έτσι ώστε να γίνεται κατανοητός. Αυτό δε σημαίνει ότι από τη στιγμή που το παιδί θα ενστερνιστεί την άποψη του άλλου, θα συνεχίσει να κάνει τέτοιου είδους συζητήσεις. Αντιθέτως. Ακόμα και οι ενήλικες μπορεί να συμμετέχουν σε εγωκεντρικές συζητήσεις (Smart&Smart,1967).

Οι δεξιότητες της λεκτικής επικοινωνίας ερευνώνται στο πλαίσιο της ικανότητας των παιδιών να κατανοούν τον ρόλο και τις αντιλήψεις του άλλου, καθώς και της δυνατότητας τους να χρησιμοποιούν την κατανόηση ως εργαλείο επικοινωνίας με τους άλλους. Σε μια από τις έρευνες αυτές, ένας ενήλικας μαθαίνει

σε ένα παιδί πώς να παίζει ένα παιχνίδι. Στη συνέχεια, το παιδί θα πρέπει να εξηγήσει το ίδιο παιχνίδι, σε έναν άλλο ενήλικα που δεν παρακολουθούσε. Όπως ήταν αναμενόμενο, η επικοινωνιακή ικανότητα των παιδιών αυξανόταν ανάλογα με την ηλικία. Κάποια από τα μικρότερα παιδιά ήταν σχεδόν απαθή προς τον δεύτερο ενήλικα, κάνοντας σχόλια του τύπου «Πάρε αυτό και πήγαινε το εκεί». Ωστόσο, κανένα από τα μεγαλύτερα παιδιά δεν απέτυχε στο να κάνει τον ενήλικα να καταλάβει τη διαδικασία του παιχνιδιού. Αυτό το πείραμα ερμηνεύει με παράδειγμα την σταδιακά αυξανόμενη ικανότητα των παιδιών να βάζουν τον εαυτό τους στη θέση του άλλου, και χρησιμοποιώντας την 'ευκινησία' της σκέψης τους για διαπροσωπική επικοινωνία να στέλνουν στους άλλους μηνύματα τα οποία έχουν κάποιο νόημα.

Η ωριμότητα του 'ακροατή' έχει συμπληρωματικό ρόλο στην επικοινωνία. Όταν δόθηκαν για ανάλυση κάποια σχέδια λεκτικής επικοινωνίας σε παιδιά από το νηπιαγωγείο και πάνω, η επιτυχία φάνηκε να κρίνεται τόσο από τον ομιλητή, όσο και από τον ακροατή. Τέτοιου είδους σχέδια βασίζονται σε τουλάχιστον δυο ικανότητες του ομιλητή: την ικανότητα του να χρησιμοποιεί τη γλώσσα και μέσω αφηγημένων ιδεών να περιγράφει κάποιο αντικείμενο ή δραστηριότητα, και την ικανότητα του να κρίνει τι θα ήταν χρήσιμο να πει στον συνομιλητή του. Ο δεύτερος προσαρμόζεται στον ρόλο που παίρνει ο ομιλητής (Smart&Smart,1967).

Καθώς το παιδί μεγαλώνει, και αναπτύσσονται οι δεξιότητες επικοινωνίας και κατά συνέπεια και οι δεξιότητες ενσυναίσθησης, θα περίμενε κανείς από αυτό να προσέχει περισσότερο τους άλλους. Διαισθανόμενο τον πόνο ή τις ανησυχίες κάποιου άλλου, το παιδί σε αυτή τη φάση, θα προσπαθήσει να τον ανακουφίσει και θα είναι σε θέση να του προσφέρει άμεση βοήθεια. Έτσι, έγινε μια έρευνα σχετικά με την πρόθεση των παιδιών να βοηθήσουν τον συνάνθρωπο τους, αναλογικά με την ηλικία τους, αλλά και το αν βρίσκονται μόνα τους ή με παρέα την ώρα που χρειάζεται να προσφέρουν τη βοήθεια τους.

Κατά την έρευνα αυτή, εξετάστηκαν παιδιά από το νηπιαγωγείο ως την έκτη δημοτικού, τόσο ευρισκόμενα μόνα τους, όσο και με παρέα. Το πείραμα είχε ως εξής:

Ο ερευνητής (που κάνει το πείραμα), σε κάποια στιγμή αποχώρησε από το δωμάτιο, στο οποίο άφησε μερικά παιδιά που έπαιζαν. Μετά ακούστηκε ο θόρυβος από μια καρέκλα να πέφτει και το κλάμα ενός εφτάχρονου παιδιού, τα οποία προέρχονταν από μια μαγνητοφωνημένη κασέτα στο διπλανό δωμάτιο. Την ίδια στιγμή, ο ερευνητής παρακολουθούσε τα παιδιά στο δωμάτιο από ένα τζάμι, μη αντιληπτό από αυτά. Αν το παιδί πήγαινε στο διπλανό δωμάτιο, πήγαινε και ο

ερευνητής και του εξηγούσε ότι αυτό που ακούστηκε ήταν από κασέτα και στη συνέχεια του ζητούσε να του πει πως αισθάνθηκε την ώρα που άκουσε αυτούς τους θορύβους. Σε όλα τα μεγαλύτερα παιδιά, οι ερευνητές είπαν για την κασέτα. Στα μικρότερα παιδιά, είπαν ότι το παιδί ήταν καλά και πήγε πίσω στην τάξη του.

Όλα τα παιδιά, αυτά που πήγαν να βοηθήσουν και αυτά που δεν πήγαν, ρωτηθήκαν σχετικά με το πώς αισθάνθηκαν όταν άκουσαν τους ήχους. Αυτό που παρατηρήθηκε ήταν πως από τα παιδιά που ήταν μόνα τους, το 32% προσπάθησε να βοηθήσει και από τα παιδιά που ήταν σε ζευγάρια, το ποσοστό αυτό ήταν 61%. Το μικρότερο ποσοστό των παιδιών που προσπάθησαν αν βοηθήσουν, παρατηρήθηκε στα παιδιά του νηπιαγωγείου και στα παιδιά της έκτης δημοτικού, δηλαδή τα μικρότερα και τα μεγαλύτερα. Το ποσοστό των παιδιών που προσπάθησαν να βοηθήσουν κορυφώθηκε στην δευτέρα δημοτικού και ύστερα μειωνόταν σταδιακά (Smart&Smart,1967).

Ένα επόμενο πείραμα εξήγησε το γιατί τα μεγαλύτερα παιδιά προσπάθησαν να βοηθήσουν σε μικρότερο βαθμό από τα παιδιά των μικρότερων τάξεων. Τα μεγαλύτερα παιδιά εξετάστηκαν μεμονωμένα σε μια κατάσταση παρόμοια με αυτή που περιγράψαμε παραπάνω. Ο ερευνητής είπε στους μισούς ότι θα μπορούσε να φύγει από το δωμάτιο αν το επιθυμούσαν και στους άλλους μισούς δεν είπε τίποτα. Τα αποτελέσματα έδειξαν σημαντικές διαφορές στην πρόθεση των παιδιών να βοηθήσουν. Το ποσοστό των παιδιών που βοήθησε ήταν το ίδιο με το ποσοστό της δευτέρας δημοτικού στο προηγούμενο πείραμα. Κατά συνέπεια φάνηκε ότι, η απροθυμία των μεγαλύτερων παιδιών να βοηθήσουν κάποιο άλλο παιδί σε κίνδυνο, δεν αποδίδεται σε αναισθησία ή έλλειψη ενσυναίσθησης, αλλά στον ενδοιασμό τους να ρισκάρουν φοβούμενα μη κάνουν κάτι λάθος.

Σε μια άλλη παραλλαγή αυτού του πειράματος, τα παιδιά του νηπιαγωγείου και της πρώτης δημοτικού, ανέλαβαν την ευθύνη να βοηθήσουν αν 'συμβεί κάτι'. Αυτά τα παιδιά πράγματι βοήθησαν περισσότερο από τα παιδιά που άκουσαν τους ήχους και δεν είχαν δώσει κάποια υπόσχεση ή δεν είχαν οδηγίες. Αυτό που προτείνεται είναι η κοινωνία να δίνει περισσότερη έμφαση στην διδασκαλία καλής συμπεριφοράς στα παιδιά (Smart&Smart,1967).

Στα παιδιά με κουλτούρα, η ενσυναίσθηση είναι μέρος ενός συναισθηματικού δεσμού μεταξύ των ανθρώπων με αμοιβαία ευαισθησία και λιγότερο εγωισμό. Για τους ψυχολόγους, η ανάπτυξη της ενσυναίσθησης αποκαλύπτει την ικανότητα ενός μικρού παιδιού να αποκρίνεται στις συναισθηματικές εμπειρίες κάποιου άλλου.

Αυτές οι εναλλακτικές απόψεις έχουν προκαλέσει αξιολογες εργασίες σε πρακτικό και θεωρητικό επίπεδο όσον αφορά την ενσυναίσθηση. Η ενσυναίσθηση δεν είναι η βάση μόνο για την κατανόηση συναισθημάτων, αλλά επίσης και θυμού ή ενοχής. Κατά συνέπεια, μπορεί να διεγείρει τον αλτρουισμό, αλλά υπό άλλες συνθήκες μπορεί να διεγείρει την επιθετικότητα (προς τον θύτη ή το θύμα) αποδοκιμασία του εαυτού ή υποχώρηση. Η ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, συνδέεται με την ανάπτυξη της κοινωνικό-συναισθηματικής ανάπτυξης του παιδιού, και την ανάπτυξη της αντίληψης ότι τα συναισθήματα των άλλων συνδέονται με τα δικά του από τη στιγμή που γίνεται 'μάρτυρας' κάποιας εμπειρίας ενός άλλου.

Κατά τη διάρκεια αυτού του αιώνα, η ανάπτυξη της ενσυναίσθησης έχει συζητηθεί στο πλαίσιο δυο θεωρητικών απόψεων που προβάλλουν ευδιάκριτες διαφορές και αντιθέσεις σχετικά με το θέμα (Braten, Oatley, Manstead, 1977).

Από τη μια πλευρά, κάποιοι ψυχοαναλυτικοί και νεοαναλυτικοί συγγραφείς διαφωνούν για το αν η ενσυναίσθηση σχετίζεται με την συναισθηματική εγγύτητα της μητέρας και του νεογέννητου. Από αυτή την άποψη, το μωρό έχει μεγάλη ευαισθησία στα συναισθήματα της μητέρας του και κατ' επέκταση στις εκάστοτε διαθέσεις της, εξ' αιτίας της συναισθηματικής 'οικειότητας' που μοιράζονται και την εξάρτηση του μωρού από αυτή. Αυτός ο συναισθηματικός δεσμός που αναπτύσσεται από τόσο νωρίς, καθιστά το παιδί τρωτό στα μητρικά συναισθήματα, όπως το άγχος ή ο εκνευρισμός, καταστάσεις με τις οποίες είναι απροετοίμαστο να συμφιλωθεί, χωρίς την υποστήριξη της μητέρας του και που μπορεί να προκαλέσουν διαταραχές στην ομαλή συναισθηματική του ανάπτυξη. Για πολλούς νεοαναλυτικούς συγγραφείς, η ανάπτυξη της ενσυναίσθησης του παιδιού γίνεται επιτηδευμένα και εναρμονίζεται με την συναισθηματική του ανεξαρτητοποίηση κατά το δεύτερο έτος της ηλικίας του.

Παρ' όλο που οι θεωρίες των ανωτέρω αποδεικνύονται συνεπείς, παρουσιάζοντας την ενσυναίσθηση ως μια έμφυτη ικανότητα των παιδιών, απέτυχε στο να προκαλέσει το ερευνητικό ενδιαφέρον (Braten, Oatley, Manstead, 1977).

Από την άλλη πλευρά, πολλοί θεωρητικοί, επηρεασμένοι από τον Piaget, υποστηρίζουν ότι η πραγματική ενσυναίσθηση είναι πάνω από τις ικανότητες του παιδιού, του οποίου η εγωκεντρικότητα, δεν το αφήνει να αξιολογήσει με ευαισθησία τη συναισθηματική κατάσταση των άλλων. Από αυτή την οπτική, η ενσυναίσθηση είναι ένα 'επίτευγμα' της μέσης παιδικής ηλικίας, όπου το παιδί, με την ανάπτυξη της ελεύθερης σκέψης και των πιο περίπλοκων λειτουργιών, μπορεί να διακρίνει την συναισθηματική κατάσταση κάποιου άλλου, να ερμηνεύσει κατάλληλα τους λόγους

της συναισθηματικής αυτής ‘αφύπνισης’ και να ανταποκριθεί κατάλληλα. Συνεπώς, οι έρευνες της δεκαετίας του ’70 και ’80, τείνουν να κατευθύνουν την προσοχή μακριά από τη μελέτη της ενσυναίσθησης στην βρεφική ηλικία και να επικεντρωθούν στην ενσυναίσθηση στη μέση παιδική ηλικία.

Σχεδιάζοντας την πορεία ανάπτυξης της ενσυναίσθησης, παρατηρούμε ότι εξαρτάται εν μέρη από το πώς αυτή καθορίζεται. Αν η ενσυναίσθηση θεωρείται αρχικά ως μια αρχέγονη εμπειρία του συναισθηματικού δεσμού, τότε είναι πιθανό να έχει τις ρίζες της στην σχέση της μητέρας και του παιδιού. Αν απ’ την άλλη η ενσυναίσθηση αναφέρεται στο γνωστικό κενό του παιδιού με την συναισθηματική προοπτική κάποιου άλλου, τότε η πραγματική ενσυναίσθηση μπορεί να αναπτύσσεται με την ανάπτυξη των γνωστικών δεξιοτήτων των παιδιών. Παρ’ όλα αυτά, η ενσυναίσθηση ενέχει και τις δυο παραμέτρους, αυτή του συναισθήματος και αυτή του γνωστικού υποβάθρου (Braten, Oatley, Manstead, 1977).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΕΡΕΥΝΑ

1. Σκοπός και στόχοι της έρευνας.

Η οικογένεια είναι το κύτταρο της κοινωνίας. Είναι ο πρώτος σταθμός κοινωνικοποίησης του παιδιού και ο χώρος μέσα στον οποίο γνωρίζει την κοινωνία και εναρμονίζεται με το περιβάλλον του. Μέσα σε αυτή αναπτύσσεται ο λόγος και η κίνηση και αργότερα καλλιεργούνται οι ικανότητες και δεξιότητες που κάθε παιδί διαθέτει.

Σκοπός λοιπόν, της εργασίας αυτής είναι μέσα από την έρευνα και τη συλλογή στοιχείων, να αναζητήσουμε και να παρουσιάσουμε, όλους τους πιθανούς τύπους πατέρα και μητέρας που μπορούν να υπάρξουν σε μια οικογένεια και να ερευνήσουμε το βαθμό επιρροής που ασκεί καθένας από τους τύπους αυτούς στην ανάπτυξη κάποιων από τις δεξιότητες που διαθέτουν τα παιδιά. Αυτές της επικοινωνίας και της ενσυναίσθησης.

2. Συμμετέχοντες.

Για την ολοκλήρωση της εργασίας μας, απαραίτητη ήταν η βοήθεια παιδιών ηλικίας 7 και 10 χρόνων, καθώς και των γονέων τους. Με τη συμπλήρωση ερωτηματολογίων, τα οποία απευθύνονταν στα παιδιά και τους γονείς τους χωριστά, εξήχθησαν σημαντικά ευρήματα, τα οποία έχουν παρατεθεί στην εργασία.

Το σύνολο του δείγματος ήταν τυχαίο και αποτελείτο από 49 οικογένειες από την Αθήνα και 16 από την Θεσσαλονίκη. Τα σχολεία, τα οποία μας επέτρεψαν να απασχολήσουμε τους μαθητές, ήταν το 4^ο Δημοτικό Σχολείο Περιστερίου και το 12^ο Δημοτικό Σχολείο Ευόσμου.

3. Ερευνητικά μέσα και διαδικασία συλλογής δεδομένων.

Η συλλογή των στοιχείων έγινε με τρία ερωτηματολόγια. Δυο από αυτά απευθύνονταν σε παιδιά ηλικίας 7 και 10 χρόνων, και ένα απευθυνόταν στους γονείς

τους. Το ερωτηματολόγιο αυτό, ήταν ίδιο για την μητέρα και τον πατέρα, αλλά έπρεπε να συμπληρωθεί από τον καθένα χωριστά. Και τα τρία ερωτηματολόγια, αποτελούνταν από πολλές ερωτήσεις, έτσι ώστε να έχουμε μια όσο το δυνατόν πιο ξεκάθαρη και έγκυρη εικόνα γίνεται για όλες περιπτώσεις που μας αφορούσαν.

Το ένα από τα δύο ερωτηματολόγια που απευθύνονταν στα παιδιά, αποσκοπούσε στην εύρεση του βαθμού που κάθε παιδί είχε αναπτύξει την δεξιότητα να επικοινωνεί, τόσο με τον εαυτό του, όσο και με τους άλλους. Το άλλο ερωτηματολόγιο, αποσκοπούσε στην εύρεση του βαθμού που κάθε παιδί είχε αναπτύξει την δεξιότητα της ενσυναίσθησης, σε δύο διαφορετικές ηλικιακές ομάδες.

Το ερωτηματολόγιο που αφορούσε τους γονείς, αποτελείτο από μια σειρά ερωτήσεων, σύμφωνα με τις οποίες μπορούμε να κατανοήσουμε σε ποιο τύπο μητέρας ή πατέρα, ανήκει το πρόσωπο, το οποίο είχε συμπληρώσει κάποιο από αυτά.

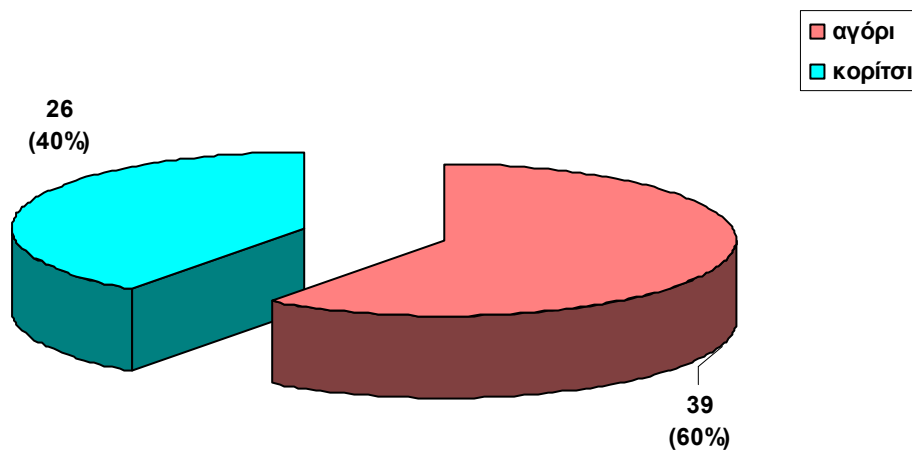
Θα πρέπει τέλος να αναφέρουμε, ότι λόγω της δυσκολίας κάποιων γονέων να συμπληρώσουν τα ερωτηματολόγια που εστάλησαν σπίτι τους ή της αμέλειας των παιδιών τους να τα επιστρέψουν, αυτά που συγκεντρώθηκαν από τους γονείς ήταν αρκετά λιγότερα από το σύνολο των ερωτηματολογίων που συμπληρώθηκαν από τα παιδιά.

4. Αποτελέσματα και περιγραφική ανάλυση δεδομένων.

Το σύνολο των ερωτηματολογίων που συγκεντρώσαμε, προήλθε από 65 οικογένειες. Όλες οι απαντήσεις από τους γονείς και τα παιδιά, επεξεργάστηκαν με τα στατιστικά προγράμματα SPSS και Microsoft Excell. Από την επεξεργασία των δεδομένων μας, προέκυψαν ενδιαφέροντα συμπεράσματα, τα οποία, έχουμε την δυνατότητα να παρουσιάσουμε διαγραμματικά.

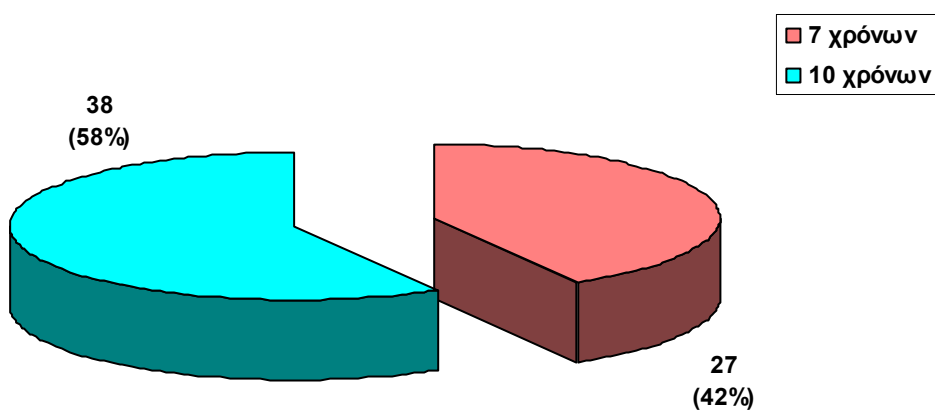
Αρχικά, παρατίθενται κάποια από τα δημογραφικά στοιχεία, και στη συνέχεια, τα πιο σημαντικά στοιχεία που προέκυψαν από την επεξεργασία των ερωτηματολογίων.

Γράφημα 1: Φύλο παιδιού.

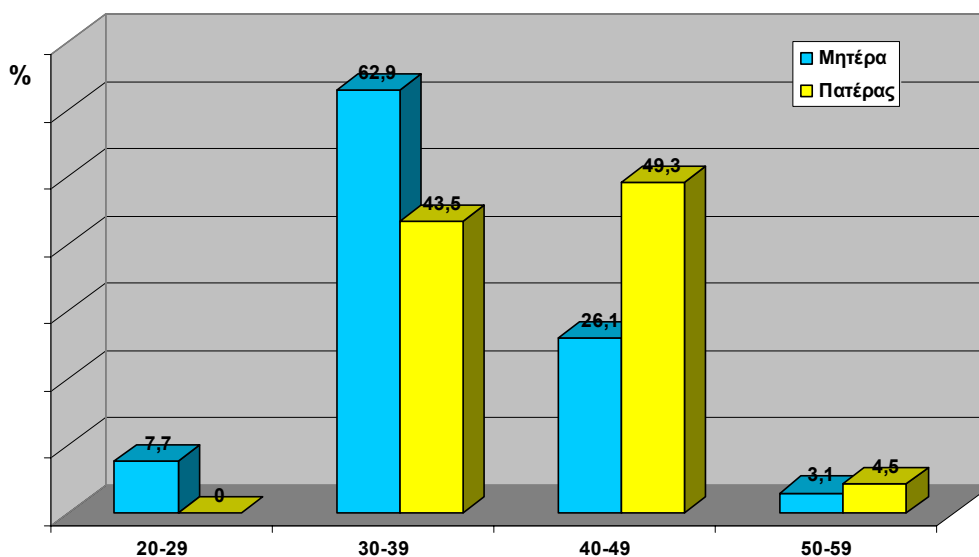
Από το δείγμα της έρευνας μας στα παιδιά, όπως φαίνεται και παραπάνω, το 60% είναι αγόρια και το 40% κορίτσια. Τα ερωτηθέντα αγόρια είναι 39 και τα κορίτσια 26.

Γράφημα 2: Ηλικία παιδιού.

Τα παιδιά που έλαβαν μέρος στην έρευνά μας ήταν ηλικίας 7 και 10 χρόνων. Το 58% των παιδιών ήταν 10 χρονών και το 27% των παιδιών ήταν 7 χρονών.

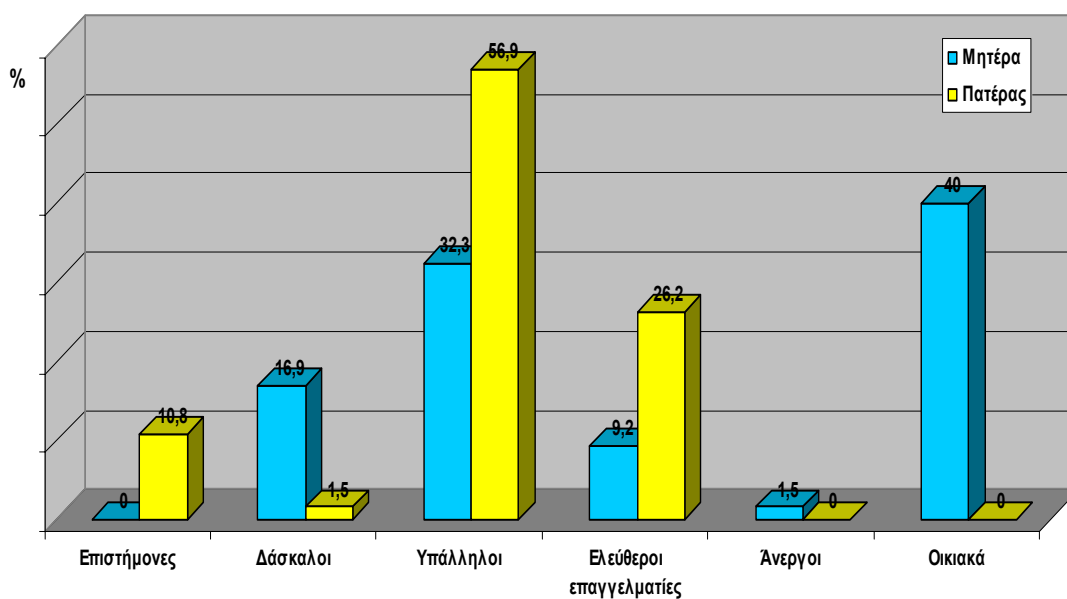
Γράφημα 3: Ηλικία μητέρας και πατέρα.

Οι γονείς των παιδιών που ερωτήθηκαν ανήκουν σε διαφορετικές κατηγορίες ηλικιών με μέσο όρο την ηλικία των 37 χρόνων. Από τις μητέρες, μόλις το 7,7% του συνόλου είναι ηλικίας 20 με 29, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών που αντιστοιχεί σε 62,8% είναι ηλικίας 30 με 39. Ένα αξιοσημείωτο ποσοστό επίσης των μητέρων, το 26,1%, είναι ηλικίας 40 με 49, και τέλος μόνο το 3,1% των μητέρων είναι ηλικίας 50 με 59.

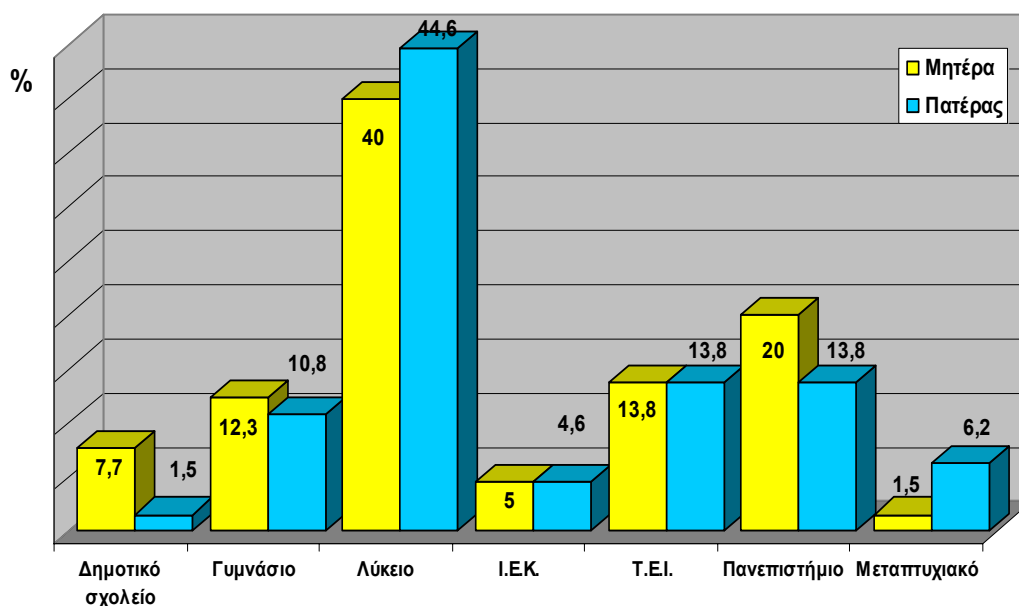
Σε αντίθεση με τις μητέρες, κανένας πατέρας δεν ανήκει στη κατηγορία των ηλικιών 20 με 29. Ένα μεγάλο ποσοστό αυτών είναι ηλικίας 30 με 39 και το οποίο αντιστοιχεί σε 40,5%, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό των πατέρων, 49,3%, είναι ηλικίας 40 με 49. τέλος, μόλις το 4,5% είναι ηλικίας 50 με 59, ο μέσος όρος της ηλικίας του πατέρα είναι τα 41 χρόνια.

Γράφημα 4: Επάγγελμα μητέρας και πατέρα.

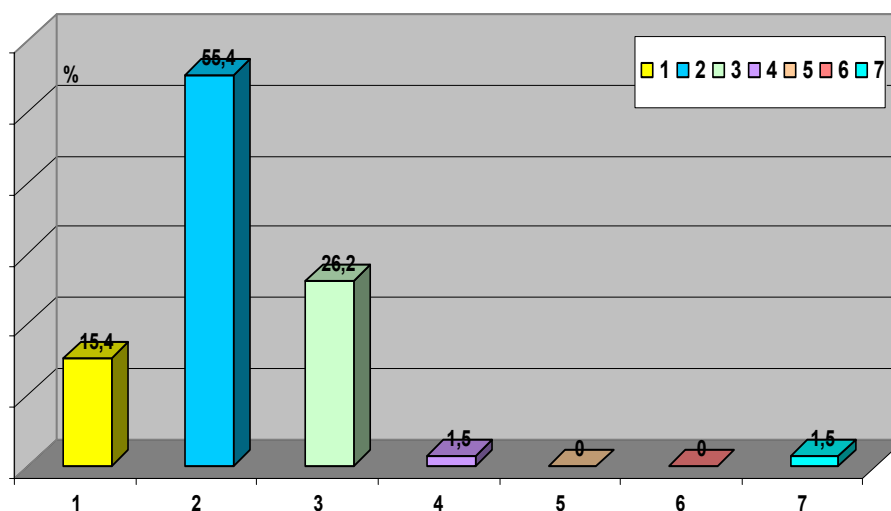
Από τα ερωτηματολόγια που συμπληρώθηκαν από τους γονείς, διαπιστώνουμε ότι, όσον αφορά την επαγγελματική τους κατάσταση, καμιά από τις μητέρες δεν είναι επιστήμονας, ενώ μόλις το 10,8% από τους πατέρες, δηλαδή 7 στους 65 είναι ιατροί, δικηγόροι και πολιτικοί μηχανικοί. Το επάγγελμα του εκπαιδευτικού το συναντάμε περισσότερο στις γυναίκες, σε ποσοστό 16,9%, δηλαδή 11 στις 65, σε αντίθεση με τους πατέρες που καταγράφηκε μόνο ένας, ποσοστό που δεν ξεπερνά το 1,5%. Τη μεγαλύτερη μερίδα στους πατέρες, δείχνουν να καταλαμβάνουν οι ιδιωτικοί και δημόσιοι υπάλληλοι, με ποσοστό 56,9%, δηλαδή 37 στους 65. Στις μητέρες στον ίδιο κλάδο αντιστοιχεί το 32,3%. Οι ελεύθεροι επαγγελματίες πατέρες είναι 17 και μητέρες 6, με ποσοστά 26,2% και 9,2% αντίστοιχα. Άνεργοι πατέρες δεν βρέθηκαν, ενώ το ποσοστό των άνεργων μητέρων είναι 1,5%. Το μεγαλύτερο ποσοστό για τις μητέρες, καταλαμβάνουν τα οικιακά, με 40%, δηλαδή 26 στις 65, ενώ δε βρέθηκε κανένας πατέρας που να ασχολείται με τα οικιακά.

Γράφημα 5 : Μορφωτικό επίπεδο μητέρας-πατέρα.

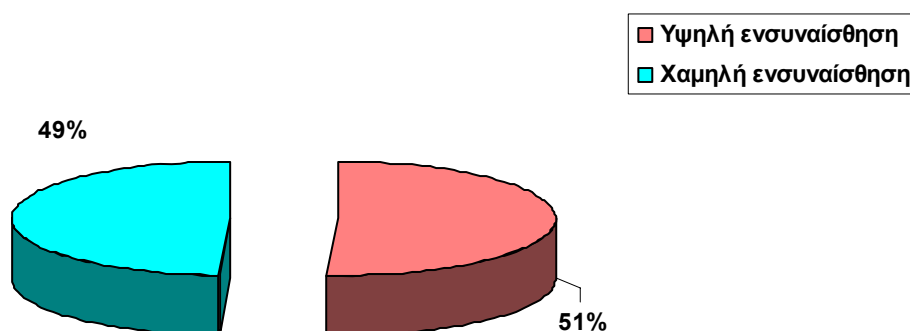
Όσον αφορά το μορφωτικό επίπεδο των γονέων, συναντάμε τα εξής αποτελέσματα. Το 7,7% των μητέρων (5 στις 65), είναι απόφοιτες δημοτικού, ενώ μόλις ένας πατέρας βρίσκεται στην ίδια κατηγορία. Οι απόφοιτοι γυμνασίου είναι σε ποσοστό 12,3% για τις γυναίκες και 10,8% για τους άντρες. 26 γυναίκες και 29 άντρες είναι απόφοιτοι λυκείου, με ποσοστά 40% και 44,6% αντίστοιχα. Οι απόφοιτοι πανεπιστημίου είναι 13 για τις μητέρες και 9 για τους άντρες σε αντίστοιχα ποσοστά 20% και 13,8%. Το ποσοστό των πατέρων και των μητέρων που είναι απόφοιτοι Τ.Ε.Ι είναι το ίδιο και είναι 13,8%. Ίδιο είναι και το ποσοστό για τις μητέρες και του πατέρες που είναι απόφοιτοι Ι.Ε.Κ και είναι 4,6%, δηλαδή 3 στους 65. Τέλος, οι μητέρες που δηλώνουν κάτοχοι μεταπτυχιακού διπλώματος, είναι μια, και οι πατέρες 4, με ποσοστό 6,2%.

Γράφημα 6 : Αριθμός παιδιών στην οικογένεια.

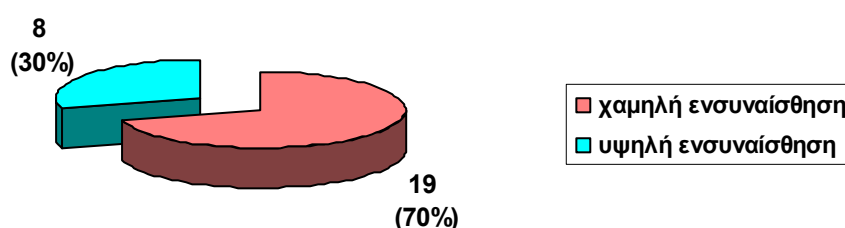
Απ' ότι παρατηρούμε και στο διάγραμμα, το 15,4% των μητέρων έχουν μόνο ένα παιδί. Το μεγαλύτερο ποσοστό αυτών που φτάνει μέχρι και 55,4% έχουν δύο παιδιά. αξιοσημείωτο είναι και το ποσοστό των μητέρων που έχουν τρία παιδιά και αυτό ανέρχεται σε 26,2%. Μόλις το 1,5% έχει τέσσερα παιδιά και καμία μητέρα δεν έχει πέντε και έξι παιδιά, ενώ μόλις το 1,5% που αντιστοιχεί σε μία μητέρα έχει επτά παιδιά.

Γράφημα 7: Υψηλή - χαμηλή ενσυναίσθηση συνολικά.

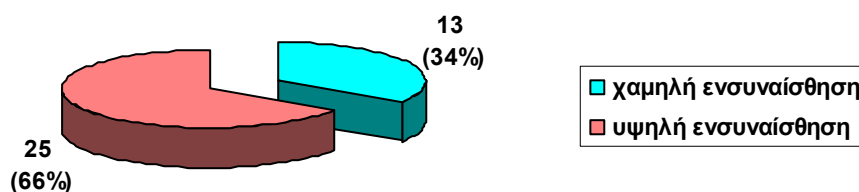

Όπως μπορούμε να διακρίνουμε και από το διάγραμμα τα παιδιά που πήραν μέρος στην έρευνά μας, σύμφωνα με το ερωτηματολόγια μέτρησης της ενσυναίσθησης χωρίστηκαν σε δύο κατηγορίες, σε αυτά που έχουν υψηλή ενσυναίσθηση και είναι το 50,8% και σε αυτά που έχουν χαμηλή ενσυναίσθηση και είναι το 49,2%. Βλέπουμε πως τα ποσοστά είναι μοιρασμένα σε αυτή τη περίπτωση.

Γράφημα 8: Υψηλή - χαμηλή ενσυναίσθηση σε παιδιά 7 χρονών.

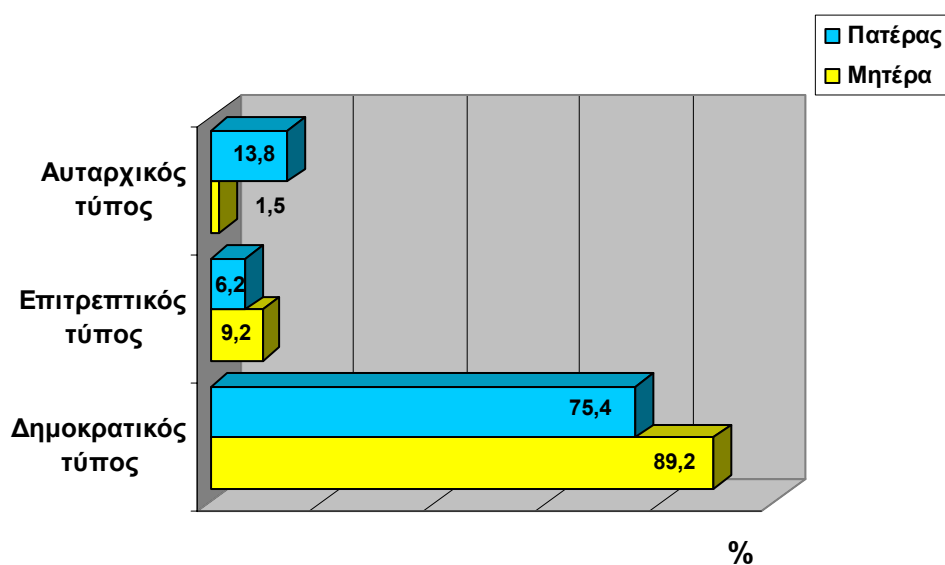

Γράφημα 9: Υψηλή - χαμηλή ενσυναίσθηση σε παιδιά 10 χρονών.

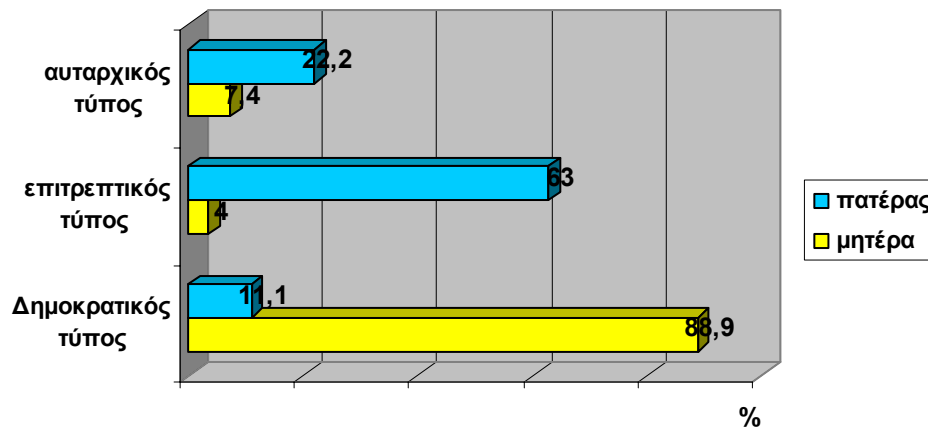
Παρατηρούμε ότι τα παιδιά που είχαν χαμηλή ενσυναίσθηση ήταν κυρίως 7χρονα με ποσοστό 70,4%, ενώ μόλις το 34,2% των 10χρονων παιδιών είχαν χαμηλή ενσυναίσθηση. Έτσι, λοιπόν, προκύπτει ότι υψηλή ενσυναίσθηση είχε το 29,6% των 7χρονων παιδιών και το μεγαλύτερο ποσοστό των 10χρονων που ανέρχεται σε 65,8%.

Γράφημα 10: Τυπολογία μητέρας και πατέρα συνολικά.

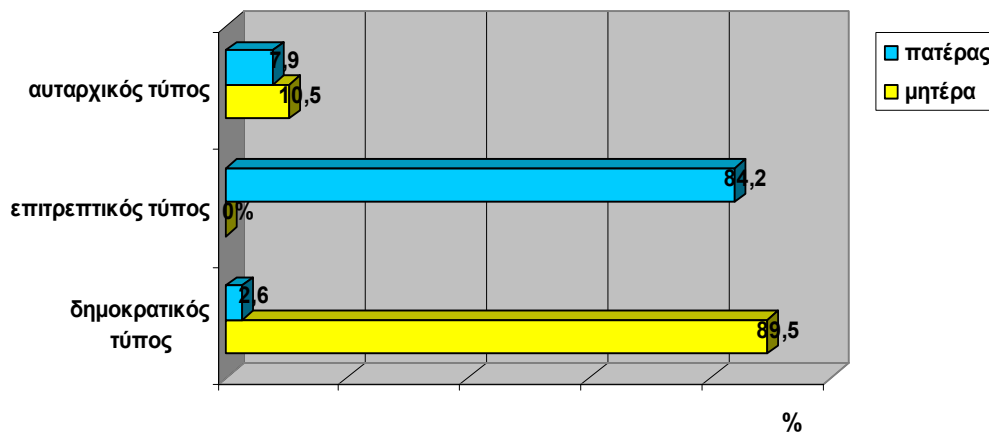

Οι τύποι των γονέων που ερωτήθηκαν διαμορφώθηκαν ως εξής. Στον δημοκρατικό τύπο γονέων, στον επιτρεπτικό τύπο και στον αυταρχικό τύπο. Ο δημοκρατικός τύπος γονέων συγκέντρωσε το μεγαλύτερο ποσοστό των μητέρων, δηλαδή το 89,2% και το μικρότερο ποσοστό των πατέρων, το 6,2%. Ο επιτρεπτικός τύπος συγκέντρωσε σε αντίθεση με το προηγούμενο το μικρότερο ποσοστό των μητέρων, 1,5% και το μεγαλύτερο ποσοστό των πατέρων, το 75,4%. Εντύπωση μας κάνει πως ένα σημαντικό ποσοστό των γονέων κατατάσσονται στην κατηγορία του αυταρχικού τύπου γονέων. Πρόκειται για το 9,2% των μητέρων και το 13,8% των πατέρων.

Γράφημα 11: Τυπολογία μητέρας και πατέρα σε παιδιά 7 χρόνων.

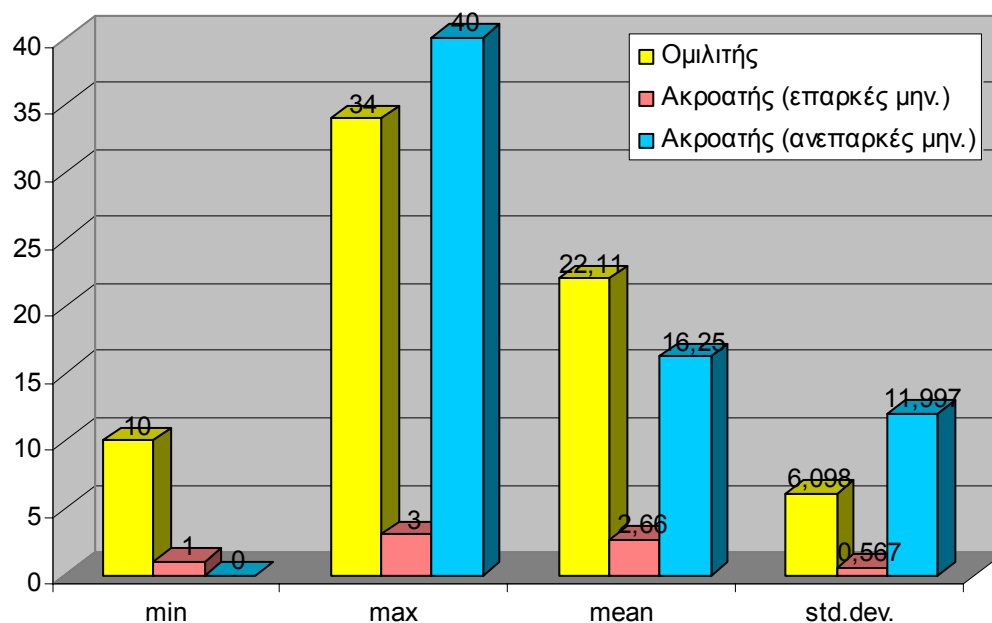
Γράφημα 12: Τυπολογία μητέρας και πατέρα σε παιδιά 10 χρόνων.

Συγκεκριμένα, και σύμφωνα με τις δύο ομάδες ηλικιών, ο τύπος της δημοκρατικής μητέρας φαίνεται να υπάρχει σε ποσοστό 88,9% στα 7χρονα παιδιά και 89,5% στα 10χρονα, πρόκειται για ισάξιο ποσοστό και για τις δύο ομάδες, ενώ ο τύπος του δημοκρατικού πατέρα υπάρχει σε ποσοστό 11,1% για τα 7χρονα και 2,6% για τα 10χρονα. Ο τύπος της επιτρεπτικής μητέρας υπάρχει σε ποσοστό 3,7% στα 7χρονα αλλά δεν εμφανίζεται καθόλου στα 10χρονα. Ο τύπος του επιτρεπτικού πατέρα κυριαρχεί και στις δύο ομάδες με ποσοστά 63% και 84,2% για τα 7χρονα και τα 10χρονα, αντίστοιχα. Τέλος ο τύπος της αυταρχικής μητέρας εμφανίζεται με ποσοστό 7,4% στα 7χρονα και 10,5% στα 10χρονα, ενώ ο τύπος του αυταρχικού

πατέρα κερδίζει περισσότερο έδαφος από τον αντίστοιχο τύπο της μητέρας, με ποσοστά 22,2% για τα 7χρονα και 7,9% για τα 10χρονα.

Γράφημα 13: Μέγιστη και ελάχιστη βαθμολογία για τις απαντήσεις των παιδιών.

Όπως παρατηρούμε στο γράφημα, η μέση βαθμολογία των παιδιών στη διαδικασία περιγραφής μιας εικόνας, είναι 22,11 με μεγαλύτερη το 34 και μικρότερη το 10. Ο μέσος όρος της βαθμολογίας στην διαδικασία εύρεσης της σωστής εικόνας ανάμεσα από άλλες ομοειδείς είναι 2,66 με μέγιστο 3 και ελάχιστο 1. Τέλος, ο μέσος όρος στην απόκριση των παιδιών με ερώτηση σε ένα ανεπαρκές μήνυμα είναι 16,25 με μέγιστο 40 και ελάχιστο 0.

5. Συσχετίσεις δεδομένων έρευνας.

Έπειτα από την εξαγωγή των παραπάνω αποτελεσμάτων, θεωρήθηκε απαραίτητη, η δημιουργία κάποιων πινάκων, οι οποίοι θα παρουσιάζουν το βαθμό συσχέτισης που έχουν όλα τα δεδομένα της έρευνας μας μεταξύ τους.

Παρακάτω παρατίθενται τρεις πίνακες συσχετίσεων με τις αναλύσεις τους. Ο πρώτος πίνακας παρουσιάζει τις συσχετίσεις των δεδομένων στο σύνολο των συμμετεχόντων, ο δεύτερος παρουσιάζει τις συσχετίσεις των δεδομένων της έρευνας μόνο όσον αφορά τα παιδιά 7 χρόνων και ο τρίτος τις συσχετίσεις των δεδομένων όσον αφορά τα παιδιά 10 χρόνων.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	13.
1.		,363**	,737**	-,124	-,086	,294*	-,033	-,074	,011	-,069	,168	,350**
2.	,363**		,358**	,112	,144	-,025	,134	-,187	,061	,030	,017	,089
3.	,737**	,358**		-,098	-,054	,279*	,061	-,047	-,038	,026	,233	,331**
4.	-,124	,112	-,098		,372**	-,327**	-,176	-,066	-,055	,273*	-,102	,134
5.	-,086	,144	-,054	,372**		-,609**	,407**	,014	,265**	,498**	-,129	-,188
6.	,294*	-,025	,279*	-,327**	-,609**		-,422**	-,157	-,220	-,340**	,335**	,161
7.	-,033	,134	,061	-,176	,407**	-,422**		-,014	,064	,132	-,223	-,338**
8.	-,074	-,187	-,047	-,066	,014	-,157	-,014		,356**	,163	-,479**	-,096
9.	,011	,061	-,038	-,055	,265*	-,220	,064	,356**		,269*	-,090	-,022
10.	-,069	,030	,026	,273*	,498**	-,340**	,132	,163	,269*		-,307*	-,273**
11.	,168	,017	,233	-,102	-,129	,335**	-,223	-,479**	-,090	-,307*		,175
13.	,350**	,089	,331**	,134	-,188	,161	-,338**	-,096	-,022	-,273*	,175	

Πίνακας 1: Πίνακας συσχετίσεων για όλα τα παιδιά συνολικά.

Επεξεργαζόμενοι τα ερωτηματολόγια που πήραν μέρος στην έρευνά μας, καταλήξαμε σε κάποια συμπεράσματα που έχουν να κάνουν με τη συσχέτιση ή μη των δεδομένων μας. Η παρουσίασή τους θα γίνει με συνοπτικό τρόπο παρακάτω.

Αρχικά, παρατηρούμε ότι η βαθμολογία του ομιλητή, δηλαδή η ικανότητα των παιδιών σχολικής ηλικίας να περιγράφουν ένα αντικείμενο έτσι ώστε ο ακροατής τους να το ξεχωρίζει από άλλα ομοειδή, παρουσιάζει μεγάλη συσχέτιση με τον τύπο του δημοκρατικού πατέρα, αυτό σημαίνει ότι μεγαλώνοντας τα παιδιά με το πρότυπο του δημοκρατικού πατέρα, θα έχουν ανεπτυγμένη τη συγκεκριμένη ικανότητα.

Πολύ μεγαλύτερη συσχέτιση παρουσιάζει η βαθμολογία του ομιλητή με την βαθμολογία ενσυναίσθησης, δηλαδή την ικανότητα των παιδιών να μπαίνουν στη θέση του άλλου και να καταλαβαίνουν τα συναισθήματά του. Έτσι, λοιπόν, εξάγουμε το συμπέρασμα ότι έχοντας τα παιδιά ανεπτυγμένη την ικανότητα ομιλίας και περιγραφής ενός αντικειμένου, είναι και σε θέση να καταλάβουν κάποιον άλλο άνθρωπο και να μουν στη θέση του, κατανοώντας και τα συναισθήματά του.

Στη συνέχεια, παρατηρείται πως η βαθμολογία ανεπαρκούς μηνύματος του ακροατή, δηλαδή η ικανότητα των παιδιών να ξεχωρίζουν μία εικόνα ανάμεσα από άλλες μετά από μια σειρά διευκρινιστικών ερωτήσεων, παρουσιάζει επίσης μεγάλη συσχέτιση με τη βαθμολογία ενσυναίσθησης, γεγονός που σημαίνει ότι τα παιδιά που ξεχωρίζουν με ευκολία μια εικόνα παρουσιάζουν και υψηλή ενσυναίσθηση.

Άλλη μία συσχέτιση που παρατηρήθηκε στα δεδομένα μας είναι ο τύπος του δημοκρατικού πατέρα με τη βαθμολογία ανεπαρκούς μηνύματος ακροατή, ένδειξη που μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά που μεγαλώνουν σε μία οικογένεια με τον τύπο του δημοκρατικού πατέρα έχουν αυξημένη την ικανότητα να αναγνωρίζουν μια εικόνα ανάμεσα από άλλες ομοειδείς. Πιθανόν, λοιπόν, το δημοκρατικό πρότυπο του πατέρα να επηρεάζει θετικά τη σκέψη του παιδιού και την ικανότητά του να επικοινωνεί με άλλους ανθρώπους μέσα από ερωτήσεις που το ίδιο τα παιδί συνθέτει και εκφράζει.

Όσον αφορά το τρίτο τύπο του πατέρα, τον επιτρεπτικό, παρουσιάζει μεγάλη αρνητική συσχέτιση με τη βαθμολογία της ενσυναίσθησης. Αυτό μας δείχνει ότι όσο πιο επιτρεπτικός είναι ο πατέρας, τόσο μειώνεται η ικανότητα των παιδιών να μπαίνουν στη θέση του άλλου και να τον κατανοούν. Αυτό μπορούμε να το εξηγήσουμε αν αναλογιστούμε πως ένας επιτρεπτικός πατέρας επιτρέπει τα πάντα στο παιδί του και με δυσκολία του αρνείται κάτι.

Παρατηρώντας τα αποτελέσματα που μας έδωσαν οι απαντήσεις των ερωτηματολογίων για την αυταρχική μητέρα, εύκολα εξάγουμε το συμπέρασμα ότι παρουσιάζει αρνητική συσχέτιση με τη βαθμολογία της ενσυναίσθησης. Έτσι, λοιπόν όταν υπάρχει μια αυταρχική μητέρα μέσα στην οικογένεια, τα παιδιά εμφανίζουν δυσκολία στο να μπορούν να κατανοήσουν τα συναισθήματα του άλλου.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
1.		,252	,167	-,396*	-,373	,459*	-,104	-,388*	-,067	-,385*	,332	,210	,226
2.	,252		,369	,301	,232	-,217	,185	-,363	-,204	-,012	,009	,262	,245
3.	,167	,369		,227	,177	-,062	,406*	-,283	,042	,293	,368	,021	-,141
4.	-,396*	,301	,227		,496**	-,356	-,170	,184	-,165	,392*	-,420	,145	,123
5.	-,373	,232	,177	,496**		-,499**	,206	-,044	,251	,467*	,007	-,022	-,126
6.	,459*	-,217	-,062	-,356	-,499**		-,396*	-,102	-,022	-,358	,086	,072	,046
7.	-,104	,185	,406*	-,170	,206	-,396*		-,073	,037	-,056	,077	,062	-,202
8.	-,388*	-,363	-,283	,184	-,044	-,102	-,073		,171	,120	-,460*	-,229	-,321
9.	-,067	-,204	,042	-,165	,251	-,022	,037	,171		,329	,239	-,364	-,290
10.	-,385*	-,012	,293	,392*	,467*	-,358	-,056	,120	,329		-,133	-,271	-,202
11.	,332	,009	,368	-,320	,007	,086	,077	-,460*	,239	-,133		-,157	-,260
12.	,210	,262	,021	,145	-,022	,072	,062	-,229	-,364	-,271	-,157		,799**
13.	,226	,226	-,141	,123	-,126	,046	-,202	-,321	-,290	-,202	-,260	,799**	

Πίνακας 2: Πίνακας συσχετίσεων για τα παιδιά 7 χρόνων.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
1.		,265	,431**	,225	,325	-,076	,305	,067	,016	,153	-,198	-,041	-,095
2.	,265		,193	-,117	,136	-,008	,172	-,046	,234	,089	-,092	-,341*	-,258
3.	,431**	,193		-,283	,134	,041	,302	,098	-,080	,088	-,003	-,104	-,014
4.	,225	-,117	-,283		,247	-,297	-,235	-,320	,071	,128	,153	,293	,272
5.	,325	,136	,134	,247		-,610**	,503**	,038	,271	,502**	-,152	-,105	-,159
6.	-,076	-,008	,041	-,297	-,610**		-,398*	-,218	-,358*	-,370*	,405*	,047	,001
7.	,305	,172	,302	-,235	,503**	-,398*		,034	,112	,317	-,355*	-,337*	-,404*
8.	,067	-,046	,098	-,320	,038	-,218	,034		,500**	,208	-,490**	-,114	,028
9.	,016	,234	-,080	,071	,271	-,358*	,112	,500**		,239	-,279	,145	,150
10.	,153	,089	,088	,128	,502**	-,370*	,317	,208	,239		-,448**	-,403*	-,328*
11.	-,198	-,092	-,003	,153	-,152	,405*	-,355*	-,490**	-,279	-,448**		,307	,260
12.	-,041	-,341*	-,104	,293	-,105	,047	-,337*	-,114	,145	-,403*	,307		,829**
13.	-,095	-,258	-,014	,272	-,159	,001	-,404*	,028	,150	-,328*	,260	,829**	

Πίνακας 3: Πίνακας συσχετίσεων για τα παιδιά 10 χρόνων.

Ανάλυση των δυο παραπάνω πινάκων συγκριτικά:

Τα παιδιά τα οποία πήραν μέρος στην διεξαγωγή της έρευνάς μας ήταν ηλικίας 7 και 10 χρόνων. Για το λόγο αυτό παρατίθενται οι σχετικές συγκρίσεις ανάμεσα σ' αυτές τις δύο ομάδες ηλικιών.

Ξεκινώντας από τα παιδιά ηλικίας 7 χρόνων, παρατηρείται αρνητική συσχέτιση ανάμεσα στη βαθμολογία του ομιλητή και στη τυπολογία του πατέρα, όπως επίσης και στην τυπολογία της μητέρας, δηλαδή ανάλογα με τον τύπο των γονέων με τον οποίο μεγαλώνει ένα παιδί, έχει την αντίστοιχη απόδοση στην επικοινωνία του με τους άλλους και στην ικανότητά ομιλίας του, γεγονός που δεν παρατηρείται στα παιδιά ηλικίας 10 χρόνων.

Η μόνη συσχέτιση που παρατηρούμε στη βαθμολογία επαρκούς μηνύματος του ακροατή, είναι αρνητική και σχετίζεται με την χαμηλή ή υψηλή ενσυναίσθηση σε παιδιά ηλικίας 10 χρόνων, κάτι το οποίο δεν είναι εμφανές σε παιδιά ηλικίας 7 χρόνων.

Όσον αφορά τη βαθμολογία ανεπαρκούς μηνύματος του ακροατή η μόνη συσχέτιση που εντοπίζεται είναι στα 7χρονα παιδιά, και μάλιστα με τον τύπο του επιτρεπτικού πατέρα. Αυτό σημαίνει ότι τα 7χρονα παιδιά που μεγαλώνουν με αυτόν τον τύπο πατέρα έχουν την ικανότητα να εντοπίζουν μία εικόνα ύστερα από συζήτηση, άρα έχουν αναπτυγμένες τις επικοινωνιακές τους δεξιότητες.

Στη συνέχεια και όσον αφορά τα παιδιά 7 χρόνων, ο τύπος του δημοκρατικού πατέρα έχει θετική συσχέτιση με την βαθμολογία του ομιλητή, έτσι συμπεραίνουμε ότι τα παιδιά στην ηλικία των 7 ετών και έχοντας μεγαλώσει με έναν δημοκρατικό πατέρα είναι σε θέση να περιγράψουν ευκολότερα μια εικόνα και να συζητήσουν για αυτήν. Ανάλογα στοιχεία αυτά δεν συναντώνται στα 10χρονα παιδιά.

Από τα στοιχεία του δείγματός μας, παρατηρούμε επίσης, πως για τα παιδιά 7 χρόνων, ο τύπος του επιτρεπτικού πατέρα, δεν παρουσιάζει καμία συσχέτιση. Για τα παιδιά 10 χρόνων παρουσιάζει δύο αρνητικές συσχετίσεις. Αυτές είναι με την χαμηλή ή υψηλή ενσυναίσθηση και τη συνολική βαθμολογία της ενσυναίσθησης. Τα ανωτέρω ευρήματα μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η ύπαρξη ενός επιτρεπτικού πατέρα στην οικογένεια οδηγεί τα παιδιά να εμφανίζουν δυσκολία στο να μπορούν να κατανοήσουν τα συναισθήματα κάποιου άλλου.

Ο τύπος της αυταρχικής μητέρας, απ' ότι παρατηρούμε έχει αρνητική συσχέτιση με την βαθμολογία του ομιλητή για τα 7χρονα, ένδειξη ότι όσο υπάρχει ο τύπος της αυταρχικής μητέρας στην οικογένεια, η ικανότητα των παιδιών στο να

περιγράψουν μια εικόνα είναι μειωμένη. Όσον αφορά τα 10χρονα, ο συγκεκριμένος τύπος μητέρας σχετίζεται αρνητικά με την χαμηλή ή υψηλή ενσυναίσθηση και τη βαθμολογία της ενσυναίσθησης. Αυτό σημαίνει ότι ο τύπος της αυταρχικής μητέρας έχει αντίκτυπο στην χαμηλή ενσυναίσθηση των παιδιών.

Επεξεργαζόμενοι τα στοιχεία του δείγματός μας και σύμφωνα πάντα με τα ερωτηματολόγια μέτρησης της ενσυναίσθησης που κλήθηκαν τα παιδιά να απαντήσουν, προέκυψε μια βαθμολογία η οποία σχετίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό με την χαμηλή ή υψηλή ενσυναίσθηση των παιδιών. Δηλαδή, όσο μεγαλύτερη βαθμολογία συγκέντρωσε ένα παιδί τόσο υψηλότερη ενσυναίσθηση είχε και αντίθετα. Γεγονός που συνέβη και στις δύο ηλικιακές ομάδες παιδιών.

Επεξήγηση συντομεύσεων.

- 1 : Βαθμολογία ομιλητή.
- 2 : Βαθμολογία επαρκούς μηνύματος ακροατή.
- 3 : Βαθμολογία ανεπαρκούς μηνύματος ακροατή.
- 4 : Τυπολογία πατέρα.
- 5 : Αυταρχικός πατέρας.
- 6 : Δημοκρατικός πατέρας.
- 7 : Επιτρεπτικός πατέρας.
- 8 : Τυπολογία μητέρας.
- 9 : Επιτρεπτική μητέρα.
- 10 : Αυταρχική μητέρα.
- 11 : Δημοκρατική μητέρα.
- 12 : Χαμηλή-υψηλή ενσυναίσθηση.
- 13 : Βαθμολογία ενσυναίσθησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η επιλογή του θέματος της εργασίας με το οποίο έχουμε ασχοληθεί έγινε με βάση την επιθυμία μας να ασχοληθούμε κυρίως με παιδιά και στην συνέχεια να εμβαθύνουμε τόσο σε ψυχολογικό όσο και σε κοινωνικό και παιδαγωγικό επίπεδο σε θέματα που αφορούν την καθημερινότητα τους και την πορεία εξέλιξης τους. Έτσι, λοιπόν αρχίσαμε να ασχολούμαστε με προτάσεις και απόψεις από προηγούμενους συγγραφείς και ερευνητές, που ασχολήθηκαν με το θέμα. Επισκεφτήκαμε βιβλιοθήκες, πανεπιστημιακές και μη, εντός και εκτός Αθηνών, όπως επίσης και απεριόριστες ιστοσελίδες στο διαδύκτιο. Αναζητήσαμε σεμινάρια, τα οποία έχουν σχέση με το θέμα και τα παρακολουθήσαμε. Ύστερα από αυτά, οι πληροφορίες που συλλέξαμε ήταν αρκετές για να αρχίσουμε την συγγραφή της εργασίας μας. Στο δεύτερο μέρος της εργασίας μας, το εμπειρικό, αφού συγκεντρώσαμε ερωτηματολόγια κατάλληλα για το θέμα με το οποίο ασχολούμασταν, επισκεφτήκαμε δημοτικά σχολεία και με τη συνεργασία των παιδιών και των γονέων τους, συλλέξαμε τα στοιχεία που κρίνονταν απαραίτητα για την εκπόνηση της εργασίας και την εξαγωγή βασικών συμπερασμάτων.

Παρ' όλα αυτά, προβλήματα υπήρξαν, μας δυσκόλεψαν και μας καθυστέρησαν από το αρχικό μας πλάνο. Αυτά αφορούσαν κάποιες από τις βιβλιοθήκες που επισκεφτήκαμε, οι οποίες είτε δεν ήταν δανειστικές, είτε είχαν περιορισμένο αριθμό βιβλίων σχετικά με το θέμα. Ένα άλλο βασικό πρόβλημα ήταν η αντιμετώπιση των διευθυντών κάποιων σχολείων, οι οποίοι ήταν κατηγορηματικά αρνητικοί στο να συνεργαστούμε με τα παιδιά του σχολείου τους. Τέλος, στα σχολεία με τα οποία συνεργαστήκαμε, παρ' όλο που ο αριθμός των παιδιών ήταν μεγάλος, πολλά από τα ερωτηματολόγια που μοιράσαμε για να συμπληρωθούν από τους γονείς, δεν επεστράφησαν.

Όπως έχει προαναφερθεί, σκοπός της εργασίας μας ήταν, να αναλύσουμε τους διάφορους τύπους γονέων που μπορούν να συναντηθούν στην οικογένεια και κατ' επέκταση στη επιρροή των τύπων αυτών στην δεξιότητα των παιδιών τους να επικοινωνούν και να αναπτύσσουν ενσυναίσθηση. Πράγματι, διαπιστώσαμε μέσω των αποτελεσμάτων της εμπειρικής μας έρευνας ότι οι τύποι γονέων διέφεραν από οικογένεια σε οικογένεια όπως επίσης και η επιρροή τους στα παιδιά.

Ο πρώτος τύπος γονέων που συναντήσαμε, ήταν ο δημοκρατικός. Σε αυτή την περίπτωση παρατηρήθηκε ότι η ύπαρξη δημοκρατικών γονέων στην οικογένεια επηρεάζει θετικά στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων των παιδιών τους και συγκεκριμένα την δυνατότητα επικοινωνίας τους με τους άλλους και το περιβάλλον τους. Ο δημοκρατικός τύπος γονέων, λοιπόν, μέσα από την απόδοση δικαιοσύνης και ισομερούς αγάπης προς όλα τα παιδιά τους, τη διάθεση συζήτησης μαζί τους σε κάποιο λάθος ή παράπτωμα, προωθούν τη διαδικασία επικοινωνίας και διαλόγου μεταξύ τους, ενέργειες οι οποίες αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη της ικανότητας των ίδιων των παιδιών να επικοινωνούν. Για το λόγο αυτό, χαρακτηρίζονται από συναισθηματική σταθερότητα, αυτοπεποίθηση και κοινωνικότητα.

Ο δεύτερος τύπος γονέων που συναντήσαμε είναι ο επιτρεπτικός. Αυτό που μας κάνει εντύπωση εδώ, είναι ότι ο συγκεκριμένος τύπος γονέων ανατρέπει παιδιά τα οποία υστερούν στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, δηλαδή της κατανόησης των συναισθημάτων των άλλων. Αντίθετα, παρατηρείται ότι οι επικοινωνιακές τους δεξιότητες είναι ανεπτυγμένες. Οι επιτρεπτικοί γονείς, μέσα από την υπερβολική αγάπη που τρέφουν για τα παιδιά τους, τα συγχωρούν εύκολα σε ότι και αν κάνουν και προσφέρουν απλόχερα ότι ζητήσουν χωρίς να τα τιμωρούν και να τα πικραίνουν καθόλου. Έτσι, τους δίνεται η εντύπωση ότι ζουν σε έναν τέλειο και ονειρικό κόσμο που ότι κάνουν μπορεί να συγχωρεθεί. Γι' αυτό το λόγο, τα παιδιά αυτά μη μπορώντας να μπου στη θέση του άλλου, δε συμπάσχουν και δεν συμπονοούν μαζί του με αποτέλεσμα να ενεργούν πάντα με βάση το τι θα ικανοποιήσει το «εγώ» τους. Παρ' όλα αυτά οι επικοινωνιακές τους δεξιότητες είναι ανεπτυγμένες γιατί δεν πιέζονται από τους γονείς και μπορούν να εκφράσουν τις απόψεις τους, ακόμα και αν αυτές είναι λανθασμένες.

Τέλος, ο τρίτος τύπος γονέων που συναντήσαμε είναι ο αυταρχικός. Εδώ παρατηρείται ότι τα παιδιά που μεγαλώνουν σε μια οικογένεια με αυτό τον τύπο γονέων, παρουσιάζουν μειωμένη ανάπτυξη τόσο στη δεξιότητα της επικοινωνίας όσο και σε αυτή της ενσυναίσθησης. Οι αυταρχικοί γονείς πιστεύουν πως με την αυστηρότητα μπορούν να διαπαιδαγωγήσουν τα παιδιά τους καλύτερα και πως η τιμωρία είναι τρόπος επιβολής και δημιουργίας συνείδησης στα παιδιά. Τα παιδιά που μεγαλώνουν κάτω από το αυταρχικό κλίμα παρουσιάζουν έλλειψη πρωτοβουλίας, ενδοστροφή αλλά παρ' όλα αυτά τυραννική συμπεριφορά, περιορισμένες κοινωνικές επαφές με εξαρτήσεις και εσωτερικές ανασφάλειες.

Ένα άλλο συμπέρασμα στο οποίο καταλήξαμε, αφορά τη συσχέτιση μεταξύ των δυο δεξιοτήτων, της επικοινωνίας και της ενσυναίσθησης. Παρατηρήσαμε λοιπόν ότι τις περισσότερες φορές, τα παιδιά που έχουν αναπτυγμένες τις δεξιότητες επικοινωνίας, είναι σε θέση να κατανοούν τα συναισθήματα των άλλων και να μπορούν να μπαίνουν στη θέση των άλλων. Εξαίρεση βέβαια, αποτελεί η περίπτωση των παιδιών που μεγαλώνουν με τον επιτρεπτικό τύπο γονέων.

Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι τα αποτελέσματα της έρευνας μας έχουν ευεργετικές επιπτώσεις στην παιδαγωγική πράξη. Σύμφωνα με αυτά, κρίνουμε απαραίτητο τον διορισμό ψυχολόγων στα σχολεία, ώστε να στηρίζουν τα παιδιά που υστερούν στην ικανότητα επικοινωνίας, ίσως και ενσυναίσθησης και να τα βοηθούνε την ανάπτυξη αυτών των ικανοτήτων. Να συμβουλεύουν τους γονείς για τον τρόπο συμπεριφοράς μεταξύ τους και απέναντι στα παιδιά, γιατί μη ξεχνάμε ότι οι γονείς είναι υπεύθυνοι για τη συμπεριφορά που θα διαμορφώσουν τα παιδιά στην μετέπειτα ζωή τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση:

Βαρώνης, Σ. (1990). *Η νέα μητέρα και το παιδί*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος Ε.Ε.

Βοσνιάδου, Σ. (2000). *Κείμενα εξελικτικής ψυχολογίας*. Γ' ΤΟΜΟΣ. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Γαλάνης, Γ.Ν. (1995). *Οικογένεια με ένα γονέα*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.

Γεώργας, Δ. (1999). *Κοινωνική ψυχολογία*. Β' ΤΟΜΟΣ. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Γιωσαφάτ, Μ. (1987). *Σύγχρονα θέματα παιδοψυχιατρικής*. Α' ΤΟΜΟΣ. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Δαράκη, Π. (1995). *Το προσχολικό παιδί και οι ανάγκες του*. Αθήνα-Γιάννενα: Εκδόσεις Δωδώνη.

Δερβίσης, Ν. (1984). *Ψυχολογία και οδηγητική της προσωπικότητας του αναπτυσσόμενου ανθρώπου*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις συγγραφέως.

Διαμαντόπουλος, Α. (1995). *Αισθάνομαι. Η ψυχή στην οικογένεια*. Ναύπακτος: Εκδόσεις συγγραφέως.

Δημητρακόπουλος, Ε.Γ. (2002). *Συμβουλευτικός προσανατολισμός*. Β' ΤΟΜΟΣ. Συμβουλευτική Σταδιοδρομίας. Εκπαιδευτικός Επαγγελματικός Προσανατολισμός. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρης.

Θαλασσοχώρη, Χ. (1998). *Η συμμετοχή της γυναίκας στη λειτουργία της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας*. Πτυχιακή εργασία. Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας. Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα: Εκδόσεις συγγραφέως.

- Ιννερχόφερ, Π. (1978). *Ψυχολογία του παιδιού*. Αθήνα: Εκδόσεις ΝΟΤΟΣ Ε.Π.Ε.
- Κάκουρος, Ε. και Μανιαδάκη Κ. (2002). *Ψυχοπαθολογία παιδιών και εφήβων*. Αναπτυξιακή προσέγγιση. Αθήνα: Εκδόσεις Τυποθύτω.
- Καλαντζής, Α.-Αζίζι και Παρίτσης Ν. (1990). *Οικογένεια. Ψυχοκοινωνικές – Ψυχοθεραπευτικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Καλλινικάκη, Θ. (1992). *Η στάση και η συμμετοχή του πατέρα στην αντιμετώπιση των ψυχολογικών προβλημάτων των έφηβων*. Διδακτορική διατριβή. Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας. Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα: Εκδόσεις συγγραφέως.
- Καργάκος, Σ. (1984). *Θέματα σύγχρονου προβληματισμού*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Κασιώλας, Ε. (1981). *Εξελικτική ψυχολογία. Προσχολική και σχολική ηλικία*. Αθήνα: Εκδόσεις συγγραφέως.
- Κατάκη, Χ. (1998). *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας*. Επιμέλεια: Μανωλitsάκη-Νίκα Ε. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Κοτσακώστας, Μ. και Καρανταΐδου, Στ. και Μιχαλόπουλος, Γ. και Σωμαράκης, Σ. (2000). *Το παιχνίδι στη θεωρία του Vygotsky*. Β' ΤΟΜΟΣ. τεύχος 1, Εκδόσεις συγγραφέως.
- Κορώσης, Κ. (2003). *Πατέρας και παιδί*. Αθήνα: Εκδόσεις Ατραπός.
- Κοντάκος, Α. και Πολεμικός, Ν. (2000). *Η μη λεκτική επικοινωνία στο νηπιαγωγείο*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Κρασανάκης, Γ. Ε. και Πασχάλης, Α. Φ. (1996). *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία*. Επιμέλεια: Ι. Ν. Νέστορος. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Κυριακίδης, Π.Α. (2000). *Η οικογενειακή σχέση*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Κωστάρας, Γ. (1986). *Ψυχολογία του ανθρώπου. Γενική ψυχολογία. Ψυχολογία του βάθους, εξελικτική ψυχολογία ατομικών διαφορών*. Πανεπιστήμιο Αθηνών. Γ' έκδοση. Αθήνα: Εκδόσεις συγγραφέως.

Λύτρα, Ν. (2002). *Ο ρόλος του πατέρα και η ψυχική υγεία ιδρυματικών και μη ιδρυματικών εφήβων*. Πτυχιακή εργασία. Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας. Πανεπιστήμιο Αθηνών. Αθήνα: Εκδόσεις συγγραφέως.

Μισελ, Α. (1981). *Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Μοριχοβίτης, Γ.Α. (2001). *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας και των μέσων μαζικής ενημέρωσης*. Γ' ΤΟΜΟΣ. Φλώρινα: εκδοτική Φλώρινας: Ι. Αριστείδου.

Μουσούρου, Α. (1989). *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Μπακιρτζής, Ν. Κωνσταντίνος. (2003). *Επικοινωνία και αγωγή*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Ντράικωρς, Ρ. (1991). *Η πρόκληση να είμαστε γονείς*. Αθήνα: Εκδόσεις Γλάρος.

Παπαδόπουλος, Γ. Νίκος. (1997). *Ψυχολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις συγγραφέως.

Πήτα, Ρ. (1998). *Ψυχολογία της γλώσσας. Μια εισαγωγική προσέγγιση*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Πιαζέ, Ζ. (2001). *Η γλώσσα και η σκέψη του παιδιού*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Πρεσβέλου, Κ. (2003). *Μετανεωτερική κοινωνία και οικογενειακά μορφώματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Στάλικας, Α. και Χαμόδρακα, Μ. (2004). *Η ενσυναίσθηση*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Τερλέξης, Π. (1975). *Ο αυταρχικός άνθρωπος. Ψυχολογική και κοινωνική βάση της πολιτικής συμπεριφοράς*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.

Τζάνοφ, Α. (1991). *Το παιδί και ο ψυχικός του κόσμος*. Αθήνα: Εκδόσεις Μπουκουμάνη.

Τσαρδάκη, Δ. (1984). *Διαδικασίες κοινωνικοποίησης*. Αθήνα: Εκδόσεις Σκαραβαίος.

Τσουραμάνης, Χρ. (2004). ΤΕΙ Μεσολογγίου. Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας. Τμήμα Σ.Σ.Ο.Ε. Εξάμηνο Α', Μεσολόγγι: Εκδόσεις συγγραφέως.

Χουρδάκη, Μ. (1992). *Οικογενειακή ψυχολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρης.

Χαραλαμπίδης, Β.Ι. (1987). *Η ανάπτυξη της προσωπικότητας*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Χασάπης, Ι. (1980). *Ψυχολογία προσωπικότητας*. Biennvenu, M.J. Employability. Ομιλία της Μ.Ι. Αθήνα: Εκδόσεις συγγραφέως.

Biennvenu σε συνέδριο

Canitz, H. (1980). *Πατέρας: ο νέος ρόλος του άνδρα στην οικογένεια*. Αθήνα: Εκδόσεις ΝΟΤΟΣ.

Cole, M., Cole, S.R. (2002). *Η ανάπτυξη των παιδιών*. Β' ΤΟΜΟΣ. Αθήνα: Εκδόσεις Τυποθύτω.

Damon, W. (1995). *Ο κοινωνικός κόσμος του παιδιού*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Parke, R. (1987). *Ο πατέρας. Η συμβολή του στη διαμόρφωση του παιδιού*. Αθήνα: Εκδόσεις Κουτσουμάνος.

Ξενόγλωσση:

Beal R. C. and Flavell H. J. (1983) *Young Speakers' Evaluations of Their Listener's Comprehension in Referential Communication Task*. Child development, 54, 148-153.

Benson, L. (1968). *Fatherhood: a sociological perspective*. New York: Random House.

Braten, S. and Oatley, K. and Manstead, A. (1977). *Intersubjective Communication and Emotion in early ontogeny*. Paris: Cambridge University Press.

Brill F. (2004) *Thinking Outside the Box: imagination and empathy beyond story writing*. Published by Blackwell Publishing.

Chalmers B. J., Townsend A. R. M. (1990) *The Effects of Training in Social Perspective Taking on Socially Maladjusted Girls*. Child development, 61, 178-190.

Garrett L. K., Cress C. (2002) *Measuring Referential Communication Skills in Adults with Aphasia: Research questions and tool development*. Atlanta.

Greenson, R. R. (1968). *Disidentifying from mother: Its special importance for the boy*. International Journal of Psychoanalysis.

Haslett, B.B. and Sempter, W. (1997). *Children communicating: the first 5 years*. Mahwah, N J: Lawrence Erlbaum Associates.

Montangero, J. (1996). *Understanding changes in time. The development of diachronic thinking in 7 to 12 year old children*. Great Britain: Taylor & Francis.

Mussen, P.H. and Conger, J.J. and Kagan, J. and Huston, A.C. (1990). *Child development & personality*. New York: Harper Collins.

Smart M. S. & Smart R. C. (1967). *Children development and relationships*. New York: The Macmillian Company.

Socha T.J. and Stamp G.H. (1995). *Parents, children and communication: frontiers of theory and research*. Mahwah, N J: Lawrence Erlbaum Associates.

Sonnenschein, S. and Whitehurst, C. (1984) *Developing referential communication skills: the interaction of role-switching and difference rule training*, *Journal of experimental child psychology*, 38,191-207.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ